

НИГМАТОВ Р.Н.

ШОИСЛОМОВ Б.Ш.

НИГМАТОВА Н.Р.

**СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА
ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ШИФОБАХШ
ЎСИМЛИКЛАР**

Тошкент —2024

НИГМАТОВ Рахматулла Нигматович

ШОИСЛОМОВ Бахтиёр Шобдурахмонович

НИГМАТОВА Нигора Рахматуллаевна

ТАҚРИЗЧИЛАР:

КАМИЛОВ Х.П. – Тошкент давлат стоматология институти, Госпиталь терапевтик стоматология кафедраси мудири, тиббиёт фанлари доктори, профессор

ЖУМАТОВ Ў.Ж. - Тиббиёт ходимларининг касбий малакасини ривожлантириш Маркази, Жаррохлик стоматология кафедраси профессори, тиббиёт фанлари доктори

НИГМАТОВ Рахматулла Нигматович, ШОИСЛОМОВ Бахтиёр Шобдурахмонович, НИГМАТОВА Нигора Рахматуллаевна:
СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ШИФОБАХШ ЎСИМЛИКЛАР – Монография. - Тошкент. 2024.- 193 б.

Ушбу монографияда Ўзбекистон Республикасида ёввойи ҳолда ўсадиган ва етиштириладиган шифобахш ўсимликларнинг стоматология амалиётида қўлланилиши ҳақида маълумотлар берилган. Ушбу берилган маълумотларда уларнинг географик тарқалиши, ташқи кўриниши, кимёвий таркиби, тайёрланадиган дори шакллари ва уларни тайёрлаш ҳамда ишлатиш усуллари қисқа ва аниқ қилиб берилиши амалиётда қўллаш учун қулайлик туғдиради. Рисолада, шунингдек, шифобахш ўсимликларнинг ўзбекча, русча ва лотинча номлари тўлиқ келтирилган.

Рисола шифокорлар, стоматологлар, провизорлар, ботаниклар, шифобахш ўсимликларни ўстирувчилар, стоматология факультети талабаларига ҳамда кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9910-772-75-7

Нигматов Р., 2024.

СЎЗ БОШИ

Ўзбекистон турли доривор моддаларнинг манбаи ҳисобланган шифобахш ўсимликларга нихоятда бой диёрдир. Ўзбекистонда ёввойи ҳолда ўсадиган ўсимликларнинг тўрт мингдан ортиқ тури мавжуд бўлиб, 500 дан ортиқ турининг дори-дармонлик хусусияти аниқланган. Улардан 150 дан ортиқ тури илмий табобатда ишлатилмоқда.

Синтетик кимёнинг жадал ривожланиши ва аксарият дори-дармонларнинг кимёвий йўл билан тайёрланишига қарамасдан, доривор препаратларнинг 45 фоизи шифобахш ўсимликлардан тайёрланади.

Биобарин, халқ табобатида турли хасталикларга қарши табиат инъом этган гиёҳлардан фойдаланиш бизга қадимдан маълум. Зеро, ўсимлик дунёсини инсонлар томонидан қўллаш кўп асрлар давомида авлоддан авлодга ўтиб, такомиллашиб келган ва улар ҳозир олимлар томонидан тўлдирилди ва амалиётда асослаб берилди. Халқ табобатида ва илмий тиббиётда шифобахш ўсимликлардан ҳар хил касалликларни даволашда кенг фойдаланилади. Булардан кўплари маданийлаштирилиб, алоҳида ер майдонларида, плантацияларда экиб, парвариш қилиб кўпайтирилмоқда.

Уларнинг кўпчилиги ёввойи ҳолда ўтлоқларда, ботқоқликларда, ўрмонларда, тоғ ёнбағирларида, қир-адирларда, жарларда, темир йўл ёқаларида, ариқ-дарё бўйларида, экинзор ва полизларда беор ўсадилар. Инсонларга худди “мана мени вақтида йиғиштириб ол ва тўғри фойдалан” деб ўз хизматини “тақдим” этаётгандек бўладилар.

Ўсимликларнинг шифобахш хусусиятлари, уларнинг ўзига хос кимёвий таркиби, моддаларининг тузилишига кўра (алкалоидлар, глюкозидлар, сапонин, фермент, органик кислоталар, ошловчи моддалар, эфир мойлари ва бошқалар) ҳар хил, яъни қувватни оширувчи, оғриқсизлантирувчи, яллиғланишга қарши, антисептик, жароҳатнинг битишини тезлаштирувчи, қон тўхтатувчи, қон босимини мўътадиллаштирувчи ва ҳоказо таъсир кўрсатадилар. Бунда маълум бир қонуният кузатилади. Масалан, таркибида ошловчи моддалар сақлаган ўсимликлар, қоидага биноан, яллиғланишга қарши, қон тўхтатувчи,

микробларга қарши, жароҳатнинг битишини тезлаштирувчи таъсир кўрсатса, таркибида эфир мойлари бўлган ўсимликлар балғам кўчирувчи, сийдик-ўт ҳайдовчи сифатида ва таркибида аччиқ моддалар бор ўсимликлар эса оғиз бўшлиғидаги таъм билувчи (сезувчи) рецепторларга таъсир қилиб, рефлектор равишда меъда ширасини кўпайтириб, иштахани ва овқат ҳазм қилишни яхшилайти. Баъзилари аъзоларга танлаб таъсир қилади: фақат юракка, нафас олиш марказига, асаб тизимига ва хоказо.

Синтез йўли билан олинган ҳар бир кимёвий доривор препаратларни узок вақт мобайнида узлуксиз равишда қабул қилиш инсон организмида турли нохуш ўзгаришларнинг, айниқса кейинги вақтда аллергия касалликларнинг кўпайиб кетишига сабаб бўлмоқда. Ўсимликлар эса инсон организмига синтетик дори воситаларига қараганда бўлакча таъсир кўрсатади. Стоматология амалиётида қўлланиладиган шифобахш гиёҳларнинг беморга кўпроқ маҳаллий самарали таъсир кўрсатиши туфайли улар инсон учун мутлақо безарардир. Шунинг учун доривор ўсимликларга ва улардан олинадиган доривор препаратларга — фитопрепаратларга бўлган талаб ва эҳтиёж нафақат мамлакатимизда, балки бутун дунёда ортиб бормоқда.

Биобарин, шифобахш ўсимликлар дунёси ва унинг препаратлари, уларнинг ҳар хил стоматология касалликларига таъсири, халқ табобатида қўлланиладиган бошқа воситалар ва муолажалардан фойдаланиш тўғрисидаги маълумотлар нисбатан жуда кам. Зеро, стоматолог шифокорлар оғиз шиллиқ қавати ва бошқа стоматология касалликларини даволашда уларни нисбатан кам қўллайдилар.

Маълумки, стоматология касалликларида доривор гиёҳлар ёрдамида қилинадиган муолажаларни уй шароитида бемалол бажариб, касалликнинг олдини олиш ёки шифокор ҳузурига боргунга қадар касал ахволини анча енгиллаштириш мумкин. Шифобахш ўсимликларнинг кенг тарқалганлиги ва улардан турли дори шакллари тайёрлаш осонлиги, айниқса, дори-дармонлар танқис бўлган бугунги даврда муҳим аҳамиятга эга.

Рисола бир неча қисмлардан иборат бўлиб, унинг дастлабки қисмида халқ табобати ва унинг илмий тиббиётда тутган ўрни, сўнг тиш, жағ ва оғиз

бўшлиғи шиллиқ пардасининг ўзига хос анатомо-физиологик тузилиши, унинг организм ва бошқа аъзо ва тўқималари билан узвий боғлиқлиги ҳақида сўз боради.

Аммо тўпламнинг асосий қисми шифобахш ўсимликлар дунёсига қаратилган бўлиб, унда стоматология амалиётида қўлланиладиган 100 дан ортиқ шифобахш ўсимликлар (шу жумаладан озика сифатида кенг ишлатиладиган мева ва сабзавотлар)нинг ўзбекча, русча, лотинча номлари, қайси оилага мансублиги, қисқача тавсифи, уларнинг ватани ва қаерларда ўсиши, яъни географик тарқалиши, кимёвий таркиби, халқ табобатида қайси касалликларда қўлланилиши тўғрисида маълумот берилади. Шу билан бирга, шарқ табобатининг буюк донишманди, шифокор - ҳаким Абу Али ибн Сино ўзининг машҳур “Тиб қонунлари” китобининг II жилдида ўсимликларнинг арабча номлари ва уларнинг юз-жағ соҳасида, оғиз бўшлиғида учрайдиган касалликларни даволашда ишлатилиши тўғрисида маълумот берган. Уларни замонавий тиббиёт билимлари билан уйғунлаштириб, стоматология амалиётида қўлланилиши мумкинлигини кўрсатиб беришга ҳаракат қилинди. Шу билан бирга, стоматология касалликларида шифобахш гиёҳларнинг қайси қисми қандай ишлатилиши, даволаш учун ишлатиладиган дамлама, қайнатмаларни тайёрлаш усуллари ва дорихоналарда, фитобарларда сотиладиган ўсимлик препаратларининг айримларининг рецептлари берилган.

Бундан ташқари, рисолада стоматология касалликларда ишлатиладиган ва тавсия этиладиган шифобахш гиёҳлар йиғмасидан тайёрланадиган чойлар тўғрисида қисқача маълумот ва рецептлар берилган.

Китобхон доривор ўсимликлардан фойдаланиш тўғрисида тилга олинган стоматологик касалликларнинг номини ва унинг қандай касаллик экани ҳақида тушунчага эга бўлиши учун уларга қисқача изох бериб ўтилди. Афсуски баъзи касалликларнинг номларида кўпроқ мутахассисларга таниш бўлган ўзига хос терминлар ишлатилган. Уларни таржима қилиш мумкин бўлмаганлиги учун китобхондан узр сўраймиз. Шифобахш гиёҳлар шифокор тавсия этган даволаш усулларига, унинг маслаҳатига асосланиб, қўшимча даволовчи восита сифатида ишлатилса, яна ҳам мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Рисолада стоматология касалларини даволашда ўсимлик дунёсидан ташқари асаларидан олинадиган доривор махсулотлар тўғрисида ҳам қисқача маълумот бор.

Албатта ўсимлик дунёси жуда ҳам бой. Шу боисдан тўпламда ўлкамизда учрайдиган ҳамма шифобахш гиёхларни қамраб олишни мақсад қилмаганмиз. Мақсадимиз - Республика ва қўшни ўлкаларда энг кўп учрайдиган ўсимлик дунёси вакилларининг стоматология касалликларида фойдали шифобахш хусусиятларини маълум бўлган манбалардан йиғиб, хурматли китобхонлар, сизларга, тақдим этиш. Биз келтирган маълумотлар оммабоп, яъни илмий асосларга, фармакологик хусусиятларга чуқурлашмасдан, балки амалий қўллашга қулай шаклда акс эттирилган.

Ҳар қандай асар нухсонсиз бўлмаганидек, бу тўплам ҳам камчиликлардан холи эмас. Шунинг учун китобнинг камчиликлари ҳақидаги ўртоқлик танбеҳи, фикр-мулоҳазалари ва таклифларини билдирган азиз китобхонларимизга ўз миннатдорчилигимизни билдирамыз.

ГИЁХЛАРНИНГ ХАЛҚ ТАБОБАТИ ВА ИЛМИЙ ТИББИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ

Ер юзида минглаб турли ўсимликлар ўсади ва уларнинг кўпчилиги, хатто озуқа сифатида ишлатиладиганлари ҳам шифобахш ҳисобланади. Инсон табиат неъматларидан баҳраманд бўла бошлаган даврданоқ, бебаҳо хусусиятга эга бўлган, осон топиладиган ва кўп учрайдиган шифобахш гиёхлардан фойдаланган. Булардан кўпи неча минг йиллар илгари Хиндистон, Миср ва Хитойда маълум бўлиб, асрлар оша уларнинг қўлланилишдаги тажрибалар, хайвонлар устидаги кузатишлар ва бошқа маълумотлар йиғилиб, халқ табобатини бунёдга келтирди.

Ўсимликларнинг шифобахшлиги тўғрисидаги билимлар одамлар ёдидан чиққан, яна қайта тикланган, янги маълумотлар билан тўлдирилган ва авлоддан авлодга етказилган. Халқ табобатида мукамал бўлмаган, эскирган, содда, шу билан бирга бебаҳо ва мутлақо илмий тиббиётда номаълум бўлганлари хали кўп. Кўп асрлардан бери тўпланиб келган халқ табобатидаги тажрибаларни ҳозирги тиббиёт фани текшириб, уни тўлдирмоқда.

Битта шифобахш ўсимлик препаратини амалиётда ишлатиш учун жуда кўп “чиғирик”дан ўтиши керак. Унинг кимёвий таркибини, организмга таъсири, заҳарлилиги, шифобахш хусусияти, таъсир механизми ва бошқалар ўрганиб чиқилади. Шундан сўнг алоҳида тузилган қўлланма асосида клиникада синалади. Ижобий бўлса, фармакология қўмитасида тасдиқланади ва кенг қўлланилишига рухсат этилади.

Бепоеън ватанимизда ўсадиган жуда кўп ўсимликлар етарлича текширилмаган. Кўп асрлардан бери тўпланган тажрибаларга асосланиб, уларни ҳар томонлама текшириш, ўрганиш, илмий тиббиётда шифобахш таъсир кўрсатувчи янги-янги ўсимликлар сонининг кўпайишига олиб келади. Шарқда халқ донишмандлари “Ўсимлик йўкки, унинг шифобахш хусусияти бўлмасин, касаллик йўкки, уни шифобахш ўсимлик билан даволаб бўлмасин” - деб ҳисоблашган. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом тиббий одобга оид ҳадисларида “Аллоҳ таоло ҳар бир дарднинг давосини ҳам яратиб қўйган”

деганлар.

Халқ табобати узоқ, машаққатли йўллар билан шаклланди. Биринчи марта кадим Юнон шифокори Гиппократ томонидан шифобахш ўсимликлар тўғрисида асар ёзилган. Гиппократ касалликларни даволаш учун ўсимликларнинг ҳамма қисми фойдалидир, - деб ёзади. У табобатда ишлатиладиган 20 дан ортиқ шифобахш ўсимликлар ҳақида маълумот берган. Гиппократдан кейин Рим шифокори Гален шифобахш ўсимликлар таркибида маълум бир таъсир қилувчи моддалар борлиги учун ҳам шифобахшдир - деб ёзади ва шу моддаларни қандай қилиб ажратиб олишни аниқлайди. У даволаш учун қайнатма, дамлама, ўсимлик шираси, кукуни (порошок) ва пилюлаларни (хабдориларни) ишлатади.

Дунё халқлари шифобахш ўсимликларни ўрганиш учун жуда кўп изланишлар олиб бордилар. Жумладан, ҳамюртимиз, буюк мутафаккир, жахон маданияти ва тиббиёт фанини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган энциклопедист олим Абу Али ибн Сино (Европада Авиценна номи билан машҳур бўлган) ва Шарқда ўз даврининг машҳур ҳакимлари бўлган Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Абу Бакр Розий, Абу Райхон Беруний, Муҳаммад Маъсум ат-Термизий, Абу Мансур Бухорий, Абу Наср ибн Иррох, Абул Мансур Камарий, Махмуд Қошгарий ва бошқалар Шарқда табобат илмининг ривожланишига улкан ҳисса қўшдилар. Улар ёзиб қолдирган тиббий ўғитлар, қўлёзмалар, тиббий асарларнинг бизгача бир қанчаси етиб келган ва шу кунгача ўз аҳамиятини йўқотган эмас.

Халқ табобатининг стоматология соҳасида тутган ўрнини баён этиш учун стоматология амалиётида кўп учрайдиган касалликлар тўғрисида қисқача тўхтаб ўтишни лозим топдик.

Ҳозирги вақтда нафақат шифокорлар, хатто беморлар ҳам хасталикларнинг келиб чиқиш сабабларини, унда вужудга келадиган ўзгаришларни билиш учун илмий табобатдаги манбаларга катта қизиқиш билан қараб, уни чуқур ўрганишга интилишларини эътиборга олиб, жағ ва тиш, ҳамда оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг қисқача (оммабоп шаклида) анатомо-физиологик хусусиятлари, уларда учрайдиган касалликларнинг замонавий

таснифи ва кўпгина соматик (ички) касалликларда шиллиқ пардаларда пайдо бўладиган ўзгаришлар тўғрисида маълумот беришни фойдали деб топдик.

ТИШ, ЖАҒ ВА ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ШИЛЛИҚ ПАРДАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС АНАТОМО-ФИЗИОЛОГИК ТУЗИЛИШИ, ОРГАНИЗМНИНГ БОШҚА АЪЗО ВА ТЎҚИМАЛАРИ БИЛАН УЗВИЙ БОҒЛИҚЛИГИ

Тирик организмнинг мураккаб ҳолатини ўрганишда бутун организм қисмларининг динамик боғлиқлигини ўрганиш бирламчи муҳим аҳамиятга эгадир.

Морфологик нуқтаи назардан, одам организми шартли равишда аъзо, туқима ва туқима элементларига бўлиб ўрганилиши, аъзо ва туқима физиологияси ва патологиясининг ривожланишига тўғри келди. Лекин бу организм ва туқималарнинг бир-бири билан узвий боғлиқлигини ҳеч ҳам рад этмайди.

Организм ва унинг турли тизимларининг ўзига хос функционал тузилишини яхши билиш, беморга тўғри ташхис қўйиш, даволаш режасини ва даволаш усулини тўғри танлашда катта аҳамият касб этади.

Шунинг учун стоматология касалликларини ўрганишда ва уларни даволашда юз-жағ анатомияси ва физиологиясини билиш жуда зарурдир.

Юқори жағ суяги жуфт суякдан иборат бўлиб, у тана ва 4 ўсимтадан тузилган. Улар - пешона, ёноқ, танглай ва альвеоляр ўсимталардир. Юқори жағ суягининг танаси ичида катта хаво ўтувчи бўшлиқ бўлиб, уни юқори жағ гаймор бўшлиғи деб юритилади. Бу бўшлиқнинг шамоллаши, яллиғланиши гайморит касаллиги дейилади.

Пастки жағ суяги яхлит бир суякдан иборат. Унинг ҳам танаси ва 2 ўсимтаси (бўғим ва шохсимон) мавжуд. Танасининг юқори қисми пастки жағнинг альвеоляр ўсимтаси деб юритилади.

Юқори ва пастки жағ суягининг альвеоляр ўсимталарида тиш илдизи катакчалари (ячейкалари) бўлиб, улар бир-бирлари билан суяк деворчалари орқали ажралган. Бу катакчаларда тиш илдизлари жойлашади. Тишнинг илдиз

қисмидан ташқарида жойлашган қисмини тишнинг тож қисми деб юритилади. Тишнинг тож қисми билан илдиз қисми орасида тишнинг милк билан қопланган буйин қисми туради.

Тишнинг асосини дентин тўқимаси ташкил этади. У тож қисмида эмаль билан ва илдиз қисмида цемент тўқималари билан қопланган. Дентиннинг ички қисмида тиш бўшлиғи бўлиб, тож қисмида кенг бўлиб, илдиз қисмида торайиб боради. Тиш бўшлиғи пулпа тўқимаси билан тўлган. Пульпадан қон, лимфа ва нерв толалари ўтади.

Жағ суяги ва тиш илдизи оралиғида тиш боғлами - периодонт тўқимаси жойлашган. Унинг қалинлиги 0,15 - 0,25 мм дан иборат бўлиб, унда ҳам қон, лимфа ва нерв толаларидан ташқари жуда кўп миқдорда қўшувчи тўқима, коллаген ва фиброз толалари мавжуд. Бу толалар ёрдамида тиш илдизи тиш катакчаларида ушлаб турилади ва тишга тушаётган чайнов босимини бир меъёردа тақсимлашга ёрдам беради. Тиш ва уни ўраб турган тўқималар (милк, жағ суяги ва суяк катакчалари, периодонт) биргаликда пародонт тўқимасини ташкил қилади. Улар бир-бири билан узвий боғланган бўлиб, бу тўқималардан биронтасининг шикастланиши ёки яллиғланиши пародонтит ёки пародонтоз касаллигини келтириб чиқаради.

Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси организмда бошқа шиллиқ пардалардан бир қанча ўзига хос томонлари билан фарқ қилади. У физик, термик ва кимёвий таассуротларга ва юқумли инфекцияларнинг таъсирига чидамлилиги билан характерланади. Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг ўта юқори регенератив хусусиятга эга бўлиши унинг ўзига хос тузилиши билан ифодаланган. Энг юқори (ташқи) қавати ҳар жойда ҳар хил қалинликда бўлган эпителийдан иборат.

Эпителий қавати тагида шахсий шиллиқ парда бўлиб, унда эпителий тўқимасини озиқлантирувчи томирлар, нерв толалари ётади.

Хусусий шиллиқ парда қавати кўз илғамас чегара билан шиллиқ ости қаватга ўтиб кетади. Бундай шиллиқ ости қавати тил, милк, қаттиқ танглай шиллиқ пардасида бўлмайди.

Ҳар бир тиш атрофида милк шиллиқ пардасининг эпителий қавати тишлар

эмалидаги насмит пардаси билан боғланган бўлади. Буни тиш-милкнинг физиологик чўнтаклари (чуқурликлари) деб юритилади. Милк эпителий қавати билан тиш эмалидаги ўзаро боғлиқликнинг бузилиши натижасида (бирон бир сабабларга кўра, албатта) патологик тиш-милк чўнтаклари ҳосил бўлади. Уларнинг чуқурлиги 2-3 мм дан ошиб кетади (нормада 0,5-1,2 мм ни ташкил этади).

Тил шиллиқ қавати мушаклараро бирлаштирувчи тўқима билан чамбарчас боғланган бўлиб, шиллиқ ости қавати бўлмайди. Тил шиллиқ пардаси қалин ва ғадир-будир бўлиб, унда 4 тур сўргичлар жойлашган. Булар: ипсимон, замбуруғсимон, баргсимон ва новсимон сўргичлардир. Бу сўргичларда таъмини сезувчи нерв охирлари бўлади. Улар шўр, аччиқ, ширин, чучук ва бошқа таъмларни билишда муҳим аҳамиятга эга бўлиш билан бирга овқат ҳазм бўлишда фаол қатнашади.

Умумсоматик касалликларда тил сўргичлари ва тилнинг кўринишида ўзига хос ўзгаришлар бўлади. Унда тил сўргичларида дескваматив ўзгаришлар бўлиши, тил ҳар хил рангда караш боғлаши, эпителий устки қабати кўчишининг секинлашиши ёки тезлашиши мумкин.

Демак, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси овқат луқмасини тай-ёрлашда, таъм билишда, овқат ҳазм бўлиш жараёнида иштирок этади ва нутқда фаол қатнашади.

Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси турли хил микробларни чуқур жойлашган тўқималарга кириб боришига йўл қўймайди. Эпителийнинг энг устки қавати доимий равишда кўчиб туради, бу эса микробларнинг бир жойда йиғилиб туришига тусқинлик қилади, яъни эпителий тусиқ-химоя вазифасини бажаради.

Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси касалликлари стоматология амалиётида кенг учрайдиган ва ташхис қўйиш жуда қийин бўлган касалликлардан бири ҳисобланади. Сабаби бу касаллик турининг кўплиги, унинг келиб чиқиш сабаби ва ривожланиш тарихининг номаълумлиги ҳамда ҳар хил шаклдаги касалликнинг клиник кўринишининг ухшашлигидир.

Хозирги вақтда оғиз бўшлиғидаги аксарият патологик жараёнлар организм ички аъзо ва тизимларининг касалликлари, модда алмашинувининг бузилиши,

(организм) иммун ҳолатининг ўзгариши ва асаб тизими билан ўзвий боғлиқлиги ҳаммага маълумдир ва бунга ҳечким эътироз билдира олмайди.

Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси касалликларини шартли равишда 2 катта гуруҳга бўлиш мумкин: 1- гуруҳ касалликлари - бу оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасига патоген омилларнинг бевосита таъсир этиши натижасида келиб чиқадиган касалликлар ва 2- гуруҳ - организм ички аъзо ва тизимларининг касаллиги белгиси сифатида оғиз бўшлиғида пайдо бўладиган касалликлар. Баъзан бу икки гуруҳни бир-биридан касалликнинг келиб чиқиш сабаби ва ривожланиш тарихи бўйича ажратиб олишга стоматологлар, қийналадилар. Бу эса ушбу касаллик-ка ташхис қўйишда ва уни даволашда комплекс (умумий, аралашма) усуллардан фойдаланиш зарурлигини билдиради.

Стоматология фанида оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг яллиғланиши ва дистрофик ўзгаришларини стоматитлар деб юритилади. Ҳозирги вақтда стоматит касаллиги бутун стоматологик касалликларнинг 5-7% ини ва ички касалликларнинг 12% ини ташкил қилади. Касаллик фақат тилда бўлса, уни глоссит, милкда бўлса - гингивит, лабда бўлса - хейлит ва танглайда бўлса - палатинит деб юритилади.

Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасида яллиғланиш жараёни ўткир ва сурункали кечиши мумкин. Ўткир яллиғланиш жараёни бирдан бошланади ва тез тугайди. Узоғи билан 1-4 ҳафта давом этиши мумкин. Бунда яллиғланиш жараёнининг ҳамма аломатлари, яъни қизариш, оғриқ, туқиманинг шишиши, ҳароратнинг кўтарилиши (37 даражадан ошиб кетиши), касалланган аъзо иш бажариш қобилиятининг бузилиши кузатилади.

Сурункали яллиғланиш жараёни ўзига хос мустақил ёки ўткир яллиғланиш жараёнидан сўнг пайдо бўлади. Сурункали яллиғланиш ойлаб, йиллаб давом этиши, ўхтин-ўхтин зўрайиб туриши мумкин. Бунда оғриқ қаттиқ бўлмайди, шиллиқ парда эса кўкимтир рангда бўлади.

Ўткир ва сурункали яллиғланиш жараёни катарал, афтозли ва ярали турларда кечиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси касалликларини ўзбек олимлари С.А. Зуфаров, Т.Х. Сафаров, В.А. Епишев,

Ф.М. Мамедова, А.А. Зуфаров, Т.Н. Файзуллаев, С.И. Бектошев ва бошқалар чуқур ўрганиб келганлар.

Стоматит касаллигининг турлари кўплиги сабабли унга ишлаб чиқилган таснифлар ҳам турличадир. Ўзбекистон стоматологлари амал қиладиган таснифида (Е.В. Боровский, 1973) касалликнинг келиб чиқиш сабаби ва ривожланиш тарихига кўра қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

I. Шиллиқ парданинг (травматик) жароҳатланиши. Жароҳатланишнинг механик, юқори ва ўта паст температура, нур ва метеорологик омиллар ҳамда химиявий моддалар таъсирида келиб чиқиши.

II. Юқумли касалликлар натижасида келиб чиқадиган стоматитлар:

1. Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг ўткир ва сурункали юқумли касалликлар натижасида келиб чиқадиган стоматитлар (қизамиқ, скарлатина, грипп, халқасимон темиртки, сил, захм, мохов ва бошқалар).

2. Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг хусусий юқумли ва паразитар касалликлари (вирусли сўғал, фузоспирохетоз, стрептококкли ва стафилококкли стоматитлар, замбуруғлар чақирадиган қандидоз, актиномикоз ва бошқалар).

III. Аллергия ва токсико-аллергик касалликлар:

1. Қонтактли аллергия стоматит, гингивит, глоссит, хейлит (дори-дармонлар ҳамда бошқа стоматология амалиётида ишлатиладиган пластмасса ва металллар, буёқ моддалари, тиш пасталари, ультрабинафша нурлари ва бошқа шиллиқ пардага тегиб таъсир қилувчи омиллар).

2. Кенг тарқалган токсико-аллергик шикастлар (одам организмига ҳар хил йўллар билан кирувчи дори воситалар, овқат маҳсулотлари ва бошқа аллергиялар).

3. Келиб чиқишига кўра токсико-аллергик ҳолатга мансуб касалликлар (дерматозлар) - кўп турли экссудатив эритема, тизимли васкулит ва бошқалар).

IV. Ривожланишига кўра аутоиммун компонентли касалликлар (афтали стоматитнинг сурункали хайталовчи тури, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасини шикастловчи дерматозлар - пузирчатка, Дюринг касаллиги, қизил волчанка, склеродермия).

1. **Тери-шиллик парда реакцияси:** қизил ясси темирлатки.

2. Ташқи экзотоксин моддалари таъсирида оғиз бўшлиғи шиллик пардасида бўладиган ўзгаришлар.

V. Организмнинг баъзи ички касалликларида ва модда алмашинувининг бузилиши натижасида рўй берадиган оғиз бўшлиғи шиллик, пардасининг ўзгаришлари. Эндокринологик касалликлар.

1. Юрак-қон томир тизими касалликлари.

2. Меъда-ичак касалликлари.

3. Қон тизими касалликлари.

4. Гипо- ва авитаминозлар.

5. Нерв тизими касалликлари.

6. Хомиладорликдаги ўзгаришлар.

VI. Оғиз бўшлиғи шиллик пардасида учрайдиган туғма ва генетик аномалиялар (невус ва эпителиал дисплазия, эпидермоидли киста, географик, бурмали, ромбосимон ва тукли глосситлар, glandулярли хейлит, псориаз, Дарье касаллиги, туғма пахионихия ва бошқалар).

VII. Ўсмаолди касалликлари, хавфли ва хавфсиз ўсмалар:

1. Боуен касаллиги, сўғалли ўсмаолди касаллиги, преканцерозли Манганотти хейлити.

2. Лейкоплакия, папиллома ва папилломатоз, кератоакантома, тери шохи.

3. Хавфсиз ўсмалар.

4. Хавфли ўсмалар.

Оғиз бўшлиғи шиллик пардасида патологик жараёнларнинг ривожланишига касалликни келтириб чиқарувчи сабабкорнинг кучи, тури, таъсирнинг ўрни, унинг муддати, маҳаллий тўқиманинг ҳолати, ташқи ва ички шароитлар, организмнинг реактив ҳолатлари муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун бу касалликларни даволашда аввало касалликнинг келиб чиқиш сабабларини, бошланиш даврини аниқ билиш зарур.

Тишнинг кариес касаллигида, тишда тошлар йиғилганда, пародонтит ва пародонтоз касаллигининг ривожланишида, оғиз бўшлиғи шиллик пардаси касаллигида ва унинг тузалиб кетишида сўлак муҳим роль ўйнайди.

Оғиз бўшлиғига уч жуфт йирик сўлак безларининг йўллари очилади. Булар: кулоқ олди, жағ ости ва тил ости безларидир. Булардан ташқари оғиз шиллик пардасида майда-майда сўлак безлари мавжуд. Бу безларишлаб чиқарган секрет сўлак хисобланади.

Одамда ўртача хисобда 1 суткада 1,5-2 литргача сўлак ажралиб туради. У нейтрал, кучсиз ишкорий реакцияга эга бўлиб, 30 дан ортиқ фермент, 20 га яқин эркин аминокислоталар, турли хил дармон-дорилар (витаминлар) дан ташкил топган. Сўлакда хлоридлар, фосфатлар, бикарбонатлар, фтор, йод, бром, роданит, кальций ва бошқа аорганик моддалар бор.

Сўлакнинг таркиби одам организмнинг ички касалликлар (умумсоматик касалликлар) ида ўзгаради. Масалан, ошқозон ва ўн икки бармоқли ичак ярасида сўлакдаги азот миқдори кўпаяди. Уремия билан кечувчи нефрит (буйрак шамоллаши) касаллигида ҳам азот миқдори ошиб кетади. Шунинг учун умумсоматик касалликларида сўлак таркибини текшириш тўғри ташхис қўйишда катта аҳамият касб этади. Умумсоматик касалликларда ва организмнинг қариб бориш жараёнида сўлак таркибининг ўзгариб бориши тиш тошларининг кўплаб пайдо бўлишига ва милк касалликлари (гингивит) нинг ривожланишига олиб келади.

Сўлакда лейкинлар, опсонинлар, лизоцим, липаза каби бак- терияларга қарши омиллар бор. Лейкинлар лейкоцитлардан ажралиб чиқиб, баъзи микробларнинг тараққий этишига йўл қўймайди. Опсонинлар микробларнинг фагацитозланишини тезлаштиради. Лизоцим бактерияларни эритиб юборади. Липаза микробларнинг липоидли пардасининг сўрилишини таъминлайди, натижада микробларга қарши моддаларнинг таъсир қилишига шароит яратиб беради.

Сўлакнинг хусусияти, таркиби, миқдори организмдаги ўзгаришлар билан узвий боғлиқдир. Яъни у ҳар хил ички касалликларда турлича ўзгариши мумкин.

Оғиз бўшлиғи турли хил шаклдаги микробларга жуда ҳам бой ва улар оғиз бўшлиғи шиллик пардаси касалликларининг ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Организмдаги барча ўзгаришлар, оғиз бўшлиғидаги ҳар хил

микробларнинг миқдори, хусусиятларининг ўзгаришига сабабчи бўлади.

Стрептококклар, стафилококклар, пневмококклар, энтерококклар, вибрионлар, замбуруғлар, ҳар хил спирохеталар, таёқчасимон микроблар ва бошқа вируслар оғиздаги физиологик ва патологик жараёнларда фаол қатнашади. Улар овқат қолдиқларининг чиришини кучайтиради ва касаллик кузгатувчи микробларнинг кўпайиб кетишига йўл қўймайди (Файзуллаев Т.Н., Епишев В.А., 1983).

Оғиз бўшлиғидаги микробларнинг тури, сони, хусусияти истеъмол қилинадиган овқат миқдори ва сифатига, сўлак миқдори ва таркибига, шахсий гигиенага амал қилишга, иқлимий шароитларга, организмдаги ички ва ташқи ўзгаришларга боғлиқдир.

Стоматологик касалликларнинг пайдо бўлиши ва авж олишида микроблар, вирусларнинг аҳамияти катта. Шунинг учун уларни даволашда микроблар, вирусларга қарши қўлланиладиган ҳар хил дориларни, халқ табобатида ишлатиладиган ўсимликларни оқилона ишлатиш, касалликни тез ва бутунлай даволашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Оғизда турли патоген микробларнинг кўп бўлишига қарамай, оғиздаги касалликлар кўпинча енгил кечишига ва тез тузалишига оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг химоя қилиш хусусияти кучли бўлганлиги сабаб бўлади.

Шуни айтиб ўтиш керакки, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси яна бир қанча ўта муҳим вазифаларни бажаради. Булардан бири унинг буфер вазифасини бажаришидир, яъни у оғизга тушган ишқор ва кислоталарни тезда нейтраллаш ва оғиз бўшлиғи рН муҳитини нормаллаштиришдан иборатдир.

Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси химоя вазифасини бажариш хусусиятига ҳам эга. Бу вазифа унинг ҳар хил омилларга, яъни ҳам анатомик, ҳам функционал омилларга асосланган. Уларга эпителий тўқимасининг нотекис мугузланиши, эпителий хужайрасининг митотик фаоллиги ва унинг регенератив (кўпайиш) хусусияти, у ерда модда алмашинувининг фаоллиги, гликоген моддасининг кўп тўпланиши, хужайра элиментининг жуда кўп миқдорда шиллиқ парданинг шахсий қатламида мавжудлиги ва лейкоцитларнинг оғиз бўшлиғига тушиб тури- ши, сўлакнинг бактериоцид

таъсири, шиллиқ парданинг танлаб сўриш қобилияти ва физик жихатдан мустахкамлиги ва бошқалар киради.

Шундай қилиб, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг анатомо-физиологик ҳолатини яхши билиш одамнинг баъзи ички касалликлари натижасида оғиз бўшлиғида вужудга келадиган ўзгаришларни тушуниб олишга ва шунга яраша даво ишларини олиб боришга катта ёрдам беради. Лекин шуни айтиб ўтиш керакки, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасининг барча касалликлари ва уларнинг белгилари маълум бир ички касалликларига тўғри келавермайди. Баъзан, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси касаллигининг баъзи бир белгилари (симптомлари) ни орта- низм тизимининг ҳар хил функционал ва органик ўзгаришларида учратиш мумкин. Шунинг учун оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси ва ички касалликларнинг бир-бирига боғлиқ ҳолатини ўрганишда беморни динамик кузатиб бориш кагга аҳамият касб этади. Бунда бирламчи пайдо бўлган касаллик белгисидан то унинг ривожланиш чуққисигача бўлган босқичларни кузатиб бориш муҳимдир. Шифокорга тўғри ташхис қўйишга тўсқинлик қиладиган, уни қийин ҳолатга қўядиган нарсалар яна шуки, оғизда учрайдиган жуда кўп миқдордаги иккиламчи омиллар оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси касаллигининг ривожланишига қўшимча таъсир қилади. Бу омилларга қуйидагилар мисол бўла олади: овқат истеъмол қилаётганда ва уни майдалаётган вақтда шиллиқ парданинг нотўғри қуйилган пломба ёки нотўғри тайёрланган, ўз функциясини йўқотган стоматологик тиш протезлари томонидан жароҳатланиши, кариес натижасида емирилган ва ўткир қирралари пайдо бўлган тишларнинг механик жароҳат етказиши, тиш протези ва пломбалар учун ишлатиладиган ашёлар, дори моддалари, овқат аллергиялари, тиш па-стаси, косметик ва гигиеник ашёлардаги кимёвий моддаларнинг оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасига салбий таъсири натижасида келиб чиқадиган реакциялар ва бошқалар.

Шунинг учун ҳам аралаш ҳолатда келиб чиқувчи стоматологик касалликларга тўғри ташхис қўйиш ва уни даволаш учун беморларни ҳар томонлама (комплекс) ва чуқур текшириш катта аҳамиятга эга.

Стоматологик касалликларнинг кўплиги ва мураккаблиги туфайли шу

сохада мутахассис бўлмаган китобхон бу масалада аниқроқ маълумотга эга бўлиши керак деб лозим топдик. Шу мақсадда стоматология амалиётида кўп учрайдиган тиш қаттиқ туқимаси, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси ва бошқа баъзи бир юз-жағ соҳасида учрайдиган касалликлар ҳақида батафсилроқ қуйида тўхталиб ўтмоқчимиз.

ТИШ ҚАТТИҚ ТЎҚИМАСИ ВА ЮЗ-ЖАҒ СОҲАСИ КАСАЛЛИКЛАРИ

КАРИЕС (Caries) - патологик жараён бўлиб, тиш қаттиқ тўқималарининг секин-аста емирилиб чириши натижасида, каваклар ҳосил бўлиши билан юзага келадиган касаллик. Бу касаллик ижтимоий касаллик ҳисобланиб, дунёнинг 90% дан ошиқ аҳолиси касалланган. Дастлабки вақтда оғриқсиз кечади. Кавак чуқурлашиб, тиш пульпасига (мағзи) яқинлашганда ширин, нордон овқатга, иссиқ-совуққа ва тиш қавагига овқат кириб қолганда, тез ўтиб кетадиган оғриқ сезилади.

Кариес касаллигининг 4 босқичи (ёки тури) тафовут қилинади. Булар: тиш доғи, юза кариес, ўрта кариес ва чуқур кариесдир. Ҳар бир босқич (тури) ўзига хос клиник кўриниш ва клиник симптомлар билан кечади.

ФЛЮОРОЗ (Fluorosis) - бу тиш касаллиги организмнинг фтор моддаси билан сурункали заҳарланиши натижасида тиш эмаль қаватининг ўзгариши ҳисобланади. Бунга кўпинча истеъмол қилинувчи сув ва овқат маҳсулотидан фтор моддасининг кўпайиб кетганлиги сабаб бўлади.

Флюороз касаллигида тиш эмаль қавати доғ билан қопланишидан ташқари, тиш юзасининг ҳамма ерига тарқалган тим-жигар рангли майда заррачалар учрайди. Бундай пайтда эмаль осон емирилувчан ва уқаланувчан бўлиб қолади ва тишга емирилган кўриниш бериб туради.

ГИПОПЛАЗИЯ (Hypoplasia) - бу тиш қаттиқ тўқимасининг ривожланиш босқичида ҳосил бўладиган нуқсон ҳисобланади. Тиш қаттиқ тўқимаси тузилишининг бузилишини эмаль қаватининг ўзгаришидан билса бўлади. Эмаль ўзининг текис, силлиқ, ялтироқ юзасидан айрилиб, хира рангли ва мўрт

бўлиб қолади.

ПУЛЬПИТ (Pulpitis) - тиш пульпа тўқимасининг яллиғланиши. У кариоз қавақдан инфекциянинг ўтиши ёки бошқа маҳаллий таъсиротлар натижасида (масалан, кимёвий қузғатувчи дорилар таъсирида, механик таъсирлар, тишни сунъий қопламага тайёрлаш учун чархлаганда, жароҳатлар таъсирида пульпа очилиб қолганда) юзага келадиган касаллик. Касапликнинг ўткир даврида тиш ўхтин-ўхтин оғриб, беморни безовта қилади ва бу оғриқ бутун жағ, кулоқ ва чаккага тарқалади. Оғриқ тўсатдан бошланиб, тез тухташи билан характерланади. Сурункали даврида оғриқ иссиқ-совуқдан бошланади ва кечалари кучаяди.

ПЕРИОДОНТИТ (Periodontitis) - тиш илдиз цементини ўраб турувчи, боғловчи тўқимапарда пайдо бўладиган яллиғланиш жараёни. Бу пульпит касаллигини вақтида даволамаслик натижасида, унинг асорати тезда намоён бўлади. Микроблар (инфекция) тиш илдизининг каналлари орқали тиш атрофини ўраб турувчи туқима (периодонт) га ўтади. Натижада тишда доимий зирқилловчи оғриқ пайдо бўлиб, тишни-тишга босганда кучаяди ва касал тиш ўсиб қолгандек туюлади.

Бундай ҳолат периодонт туқимасининг жароҳатланиши туфайли, яъни нотўғри протез қўйилганда, пломбаларни баланд қилиб қўйилганда ёки бошқа жароҳатлар таъсири натижасида ҳам намоён бўлиши мумкин. Оғриқ ўткир периодонтит ва сурункали периодонтитнинг қайта зўрайиши вақтида пайдо бўлади. Касалликнинг сурункали шакли оғриқсиз кечиши мумкин.

ПЕРИОСТИТ (Periostitis) - Суяк усти пардасининг яллиғланиши, суяк усти пардаси ва суяк орасида сероз ёки йирингли экссудат тўпланиши билан кечадиган касаллик - халқ тилида “пилла” (флюс) деб юритилади. Периостит кўпинча периодонтит касаллигининг асорати бўлиб, бошқа сабаблардан ҳам келиб чиқиши мумкин. Масалан, ақл тишларининг оғир чиқишида, радикуляр киста, ярим ўсиб чиққан ва ўсиб чиқмаган суяк туқима ичида қолган - ретенция тишларнинг яллиғланишидан, пародонтит касалликларида, тишларни консерватив даволаганда, жароҳат (травма) оқибатида ва тишлар оғир (мураккаб) жароҳат билан олинганда рўй бериши мумкин. Касаллик тиш

соҳасидаги ва жағ суягида доимий зирқилловчи оғриқ билан бошланиб, тиш атрофида милклар қизариб, ўтиш бурмасида шиш пайдо бўлади ва шиш атроф тўқималарга тарқапиб, тана ҳарорати кўтарилади.

ЖАҒ ОСТЕОМИЕЛИТИ (Osteomyelitis) - Жағ остеомиелити периодонт тўқимасида пайдо бўлган микробларнинг жағ суяклари қаватига ўтиб бориши натижасида келиб чиқадиган жағ суяги касаллигидир. Тиш орқали пайдо бўладиган остеомиелитлар (одонтоген остеомиелит) жуда кенг тарқалган (35-55%). Бунда асосий сабабчи даволанмаган тиш хисобланади. Баъзи вақтда тишни жаррохлик йўли билан олинганда илдиз катакчаларига микробларнинг тушиб қолиши натижасида ҳам содир бўлиши мумкин.

Пародонт касаллиги бир-бирига ўзаро боғлиқ бўлган тиш ва тиш атрофидаги тўқималар комплекси (йиғиндиси) - милк, альвеоляр ўсимта, суяк пардаси, суяк ва периодонтнинг касалланиши билан ҳарактерланади. Бу касалликнинг эски номи “альвеоляр пиорея” бўлиб, аҳолининг 50% дан ортиғи касалланган. Пародонт касаллиги узига хос сурункали касаллик бўлиб, ВОЗ классификацияси бўйича беш турга бўлинади: 1 - гингивит; 2 - пародонтит; 3 - пародонтоз; 4 - пародонтолиз; 5 — пародонтома.

Улардан энг кўп учрайдигани ва гиёҳлар ёрдамида даволаш мумкин бўлганлари гингивит ва пародонтитдир:

ГИНГИВИТ (Gingivitis) - милк яллиғланиши касаллиги бўлиб, бунда милклар қизариб, тишлараро сўргичлар катталашиб шишади ва қонайдиган бўлиб қолади. Милк усти ва милк ости тошлар йиғилиб оғиздан нохуш хид келади. Гингивитнинг катарал, гипертрофик, ярали-некрозли хиллари бўлади.

ПАРОДОНТИТ (Parodontitis) - бу касалликда тишнинг таянч аппарати - пародонт суяк альвеоласи аста-секин емирилиб, дастлабки вақтда оғриқсиз кечади. Кейинчалик милклар шишади, қонайди, тиш-милк патологик чўнтаклар ҳосил бўлиб, йиринг оқа бошлайди, тиш бўйни, тиш илдизи очилиб, тишлар кимираб қолади. Вақтида даволанмаса, кўринишидан соғ-бутун тишлар кимираб, тушабошлайди. Оғиздан нохуш хид келади.

ОҒИЗНИНГ НОХУШ ХИДИ (Unpleasant odor from cavum oris). Оғиздан нохуш хиднинг келишига ҳар хил сабаблар бўлади: оғиз бўшлиғи

тозалигига (гигиенасига) риоя қилмаслик, тишдаги кариоз каваклар, гингивит, пародонтит, стоматит касалликлари ва юқори нафас йўллари сурункали касалликлари, меъда-ичак касалликлари вахоказо.

АҚЛ ТИШНИНГ ОҒИР ЧИҚИШИ (Pericoronaritis). Бундай ҳолат, асосан пастки ақл тишлар чиқаётганда содир бўлади. Шиллиқ қаватнинг ҳар хил сабабларга кўра яллиғланиши туфайли тиш кучли оғриқ билан ёриб чиқади. У ўткир ва сурункали кечади. Ақл тиш соҳасида милклар қизариб, шишиб яллиғланади, овқат чайнаганда шу тиш соҳасида ва ютинганда томоқда оғриқ бўлади. Баъзан жағни очиш қийинлашади, тана ҳарорати кўтарилиб, пастки жағ ости лимфа тугунлари катта-лашади. Баъзан ақл тиш ёриб чиқиши жараёнида перикоронарит, периостит, абсцесс ва флегмона каби асоратлар бериши мумкин.

ЧИПҚОН (ФУРУНКУЛ - Furunculus), ХЎППОС (КАРБУНКУЛ - Carbunculus). Чипқон юз-жағ тери ости тўқима клетчаткасида содир бўладиган касаллик. Фурункул - юз-жағ соҳасидаги тук ости тугуни (фолликула) ва ёғ безларининг яллиғланишидир. Карбункул эса бир-бирига яқин жойлашган бир нечта чипқонларнинг бирлашишидир. Чипқон бошланишида терида кичкина қизарган папула пайдо бўлиб, секин-аста катталашиб йиринг йиғади ва кучли оғриқ билан кечади.

НЕРВ ТИЗИМИДА РЎЙ БЕРАДИГАН КАСАЛЛИКЛАР (ГЛОССАЛГИЯ, НЕВРИТ, УЧ ТАРМОҚЛИ НЕРВ НЕВРАЛГИЯСИ)

ГЛОССАЛГИЯ (Glossalgia) - тил сезгирлигининг бузилиши, тилнинг бирор соҳаси ўз-ўзидан сабабсиз ачиши, оғриши ва санчик билан кечадиган касаллик. Лекин тилга юзаки қаралганда ҳеч қандай ўзгариш кўринмайди. Овқат истъемол қилганида оғриқ ва санчиклар бўлмайди.

НЕВРИТ (Neuritis) - уч тармоқли нервнинг яллиғланиши. Касаллик юз-жағ соҳасида уч тармоқли нерв иннервация қиладиган соҳаларда оғриқ пайдо бўлиши билан кечади. Оғриқ ўз-ўзидан, беихтиёр равишда сирқилловчи хусусиятга эга бўлиб, зарарланган (жарохатланган) нерв соҳасига босганда

кучаяди. Неврит енгил шаклда, сурункали ва оғир ҳолатларда кечиши мумкин.

НЕВРАЛГИЯ (Neuralgia) - сурункали касаллик бўлиб, қисқа муддатли, бирдан тутиб-тутиб, сирқиллаб, электр токи урганидек. куйдирувчи кучли оғриқ билан кечадиган касаллик. Зарарланган (жарохатланган), яъни оғриқ бўлаётган сохани бармоқ билан қаттиқ босганда оғриқ тўхтайди.

СТОМАТИТЛАР

1. Механик зарарланиш туфайли рўй берадиган стоматитлар. Механик таъсирларнинг оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасини эзиши, босиши, қирқиши натижасида декубитал стоматитларни келтириб чиқаради. Механик таъсир қилувчи омиллар жуда кўп учрайди. Булар: тиш тошлари, нотўғри қўйилган тиш пломбалари, нотўғри тайёрланган олиб қўйилувчи ва олинмас тиш протезлари, олиб қўйилувчи тиш протезларининг илгак (кламмер) лари, ўткир тиш қирралари, қаттиқ овқатлар, суякли гўштлар, балиқ қилтаноғи, тиш ковлэгичлар ва бошқалардир. Ушбу механик сабабларнинг таъсирида тил, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси қонайди, жарохатланиш натижасида яралар ҳосил бўлади, тиш оғрийди, ўткир яллиғланиш секин-аста 3-4 кунда сурункали яллиғланишга айланади.

Механик зарарланиш натижасида оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасида қон айланиш бузилади, шиллиқ парда аввал оқаради, сўнгра қизаради, тўқималар кўкимтир тусга киради, пуфаклар ҳосил бўлади, улар тезликда ёрилиб, эрозиялар ҳосил қилади. Оғизда сўлак ажралиш кучаяди, оғриқ пайдо бўлади ва уша ер қонайди ва бора-бора ярага айланади. Бу яралар декубитал яралар деб юритилади. Яраларда некротик жараён (тўқималарнинг ўлиши) пайдо бўлиб, атрофи кенгаяди ва чуқурлашиб боради. Узоқ даволаш натижасида тўзалмаса, баъзан ўсма касаллигига айланиб кетиши мумкин.

2. Кимёвий зарарланиш туфайли пайдо бўладиган стоматитлар.

Турли кислота, ишқор ва бошқа кимёвий моддалар таъсирида тил ва оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасида ҳосил бўлган касалликлар кимёвий стоматитлар деб аталади.

Юқори концентрацияли кимёвий моддалар таъсирида ўткир кимёвий

яллиғланиш пайдо бўлади. Бунда оғиз бўшлиғи шиллик пардаси оқиш рангга киради, шишади ва 3-4 кун ўтгач, некротланган эпителий пардаси кўчиб тушади, қаттиқ оғриқ бўлади. Бу стоматит тузапгандан сўнг ўрнида чуқур чандиқдар ҳосил бўлади.

3. Физик зарарланиш туфайли пайдо бўладиган стоматитлар.

Иссиқ овқат, иссиқ чой, иссиқ хаво ёки буғ, баъзан ўт-олов, электр токи ва шу каби термик омиллар таъсирида оғиз бўшлиғи шиллик пардаси, тил ва юз терисини куйдиради.

Куйиш жараёнини бир неча турларга бўлиш мумкин. Булар: енгил, ўрта ва оғир турдаги куйишлардир. Енгил турдаги куйишда оғиз бўшлиғи шиллик пардаси бироз шишади, қизаради ва енгил катарал яллиғланиш жараёни кузатилади.

Ўртача турдаги куйишда оғиз бўшлиғи шиллик пардасида пуфаклар ҳосил бўлади. Улар тезда ёрилиб, юза ва чуқур яралар ҳосил қилади.

Оғир турдаги куйиш жараёнида оғиз бўшлиғи шиллик пардаси куйиб емирилишга (некротизм) учрайди ва устки томондан некротик парда ҳосил қилади. Бу емирилган тўқима йиринглаши натижасида турли шакл ва чуқурликдаги оғриқли яралар ҳосил бўлади. Бундай пайтда қаттиқ оғриқ гаплашиш ва овқатланишни қийинлаштиради.

4. Одам организмида учрайдиган ички (умумсоматик) касалликлар туфайли оғиз бўшлиғи шиллик пардасида пайдо бўладиган ўзгаришлар ва стоматитлар.

А. Меъда-ичак касалликлари ва оғиз бўшлиғи шиллик пардаси.

Оғиз бўшлиғи шиллик пардасида жойлашган кўпдан-кўп рецепторлар меъда-ичак йўлининг секретор ва мотор вазифаларни бажариш ҳолатига таъсир қилувчи рефлекслар манбаи бўлиб ҳисобланади. Иккинчи томондан эса оғиз бўшлиғи одам ички органларида кечаётган патологик ўзгаришларни ўзида акс эттирувчи “ойнаи-жаҳон”дир. Меъда-ичак касаллигида оғиз бўшлиғи шиллик пардасида бўладиган ўзгаришларнинг келиб чиқишида биринчи навбатда юқумли омил сабаб бўлади.

Ўтказилган илмий текширувларимиз шуни кўрсатдики, меъда-ичак йўлларида вужудга келган касалликлар билан биргаликда оғиз бўшлиғи

шиллик пардасида ҳам маълум ўзгаришлар кечади. Ушбу жараён тил шиллик пардасининг шишиши ва тил сўргичларининг силликлашиши, оғизнинг қуриб қолиши ва бошқа аломатлар билан ҳарактерланади. Бу ўзаро муносабат меъда-ичак йўлининг оғиз бўшлиғи билан анатомик, физиологик ва гуморал йўллар билан узвий боғлиқлигидан далолат беради.

Меъда шиллик пардасининг яллиғланиши - гастрит касаллиги ўткир ва сурункали тарзда кечиши мумкин. Оғиз бўшлиғи шиллик пардаси ўзгаришлари асосий касалликнинг тури ва давомийлиги билан боғлиқдир. Сурункали гастрит касаллигида тил шиллик пардасида шиш, тил устида қараш пайдо бўлади. Меъда секретор вазифасининг пасайиши билан кечадиган гастрит вақтида эса дескваматив глоссит ва тил сўргичларининг атрофияси кузатилади. Аммо меъда секретор ҳолатининг ошиши билан кечаётган гастрит вақтида тил сўргичларининг катталашиши, яъни гипертрофияси кузатилади. Сурункали гастрит вақтида кўпинча оғиз бўшлиғи шиллик қаватида патологик ўзгаришлардан - қайталувчи афтоз стоматити, қизил ясси темирлатки, баъзан эса ўткир афтозли стоматит, лейкоплакия, хейлит учрайди. Стоматоскопик текшириш вақтида гиперкератоз, шиллик парданинг гиперемияси, тиш ости ва усти тиш тошларининг кўплаб тўпланиши, фронтал тишлар соҳасида эса милк тўқимасининг яллиғланиши, унинг суюқлик билан тўлганлиги (инфильтрация), милкларнинг қон талашиши ва улардан сероз, баъзан эса қон аралаш суюқликнинг сизилиб чиқиши кузатилади, патологик тиш-милк чўнтаклари ҳосил бўлади. Бундан ташқари, оғиз бўшлиғида юза эпителий тўқимасининг ва шиллик моддасининг кўплаб ажралиши гастрит касаллиги учун ҳарактерлидир.

Сурункали гастрит касаллигида оғиз бўшлиғи шиллик пардасида кузатиладиган клиник ўзгаришлар меъда ярасида бўладиган ўзгаришлардан кам фарқ қилади. Бунда тил усти эпителий тўқимаси ўзгаради, тил усти кўчиши қийин бўлган қараш билан қопланади. Милк шиллик пардаси ва альвеоляр ўсимта шиллик пардаси кўкимтир рангда бўлиб, суяк тўқимаси ва шиллик пардада атрофик (сўрилиш, емирилиш) жараён кетаётганлиги кузатилади.

Ўн икки бармоқли ичак яраси билан касалланган беморларда, умумкасаллик зўрайган пайтда, тил шиллик пардасининг шишиши, унинг

катталашганлиги ва тилнинг ён ва олд қисмларида тишларнинг изи тушиб қолганлиги кўрилади.

Тилнинг тишларга тегиб турган ерларида кичик-кичик эрозиялар (яралар), эпителий тўқимасининг ингичкаланган ерлари, милкларнинг яллиғланиши кузатилади. Бундай вақтда беморлар тилнинг ачишига, қаттиқ оғришига, милкларнинг қонашига ва нохуш кид келишига шикоят қилади.

Меъда-ичак касалликларида дармон-дорилар сўрилишининг бузилиши туфайли уларнинг етишмовчилиги бўлиши мумкин, бу эса ўз навбатида сурункали гингивитнинг келиб чиқишига ва тиш альвеоляр ўсимталарнинг атрофик ўзгаришларига сабаб бўлади.

Йўғон ичакнинг яллиғланишида (колит) 80% дан кўпроқ беморда сурункали қайталаниб турувчи афтоз стоматитлар бўлади. Касаллик бошлангандан сўнг, 2-3 кун ўтиши билан оғиз бўшлиғи шиллиқ пардасида ва тил шиллиқ пардасида бир нечта (1-3) афта ҳосил бўлади. Бундай пайтда оғизда қичишиш, ачишиш ва бироз оғриқ сезилиши мумкин. Афта пайдо бўлганда оғриқ кучайиб, овқат ютиш, гаплашиш қийинлашади, сўлак кўп ажралади. Касаллик сурункали яллиғланиш жараёни бўлиб, бириктирувчи тўқимада эпителиоидли, лимфоцитларга бой инфильтратлар ҳосил бўлади. Бунда лимфа ва қон томирлари кенгаяди, эпителий қавати қалинлашиб, некротик жараён натижасида кулранг тусли караш пардага айланади. Бу караш парда микробларга жуда бой бўлади. Афталар асосан 10-14 кунда чандиқ қолдирмай тузалиб, беморнинг ахволи яхшиланади. Лекин бироз вақт ўтгач, яна қайталанади. Бу қайталаниш бир неча марта бўлиши мумкин. У беморнинг тинкасини қуритади. Қайталаниш ойлаб, хатто йиллаб бўлиши мумкин, шунинг учун бу касаллик сурункали қайталовчи афтали стоматит деб юритилади.

Б. Юрак-қон томир тизим касалликлари ва оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси.

Юрак-қон томир тизимидаги турли хил касалликлар қанчалик турли-туман ва кўп қирралик бўлса, оғиз бўшлиғи ва тил шиллиқ пардасидаги патологик ўзгаришлар шунчалик турли-тумандир. Умумсоматик касаллик қанчалик оғир

кечса, оғиз бўшлиғи шиллик пардасида ўзгаришлар ҳам шунчалик кучлироқ бўлади. Бундай касалликлар вақтида оғиз бўшлиғи шиллик пардаси кўкимтир рангга киради, шиш пайдо бўлади, кўпинча жуда оғиқли, қийин тузалувчи йирик афтали стоматитлар пайдо бўлади. Эрозиялар, трофик некрозли яралар, гингиво-стоматитлар тараққий эта бошлайди. Яралар асосан тил ёнида, юзасида, тил устида, лунж, милк ва танглайда бўлиб, ўзига хос тарзда шаклланади. Яра унча чуқур бўлмай, унинг юзаси ва атрофидаги тўқималар некрозланади ҳамда устки қисмида караш ҳосил бўлади. Улар оғрийди, оғиздан нохуш хид келади, сўлак кўп ажрала бошлайди.

Организмда қон айланиш жараёни бузилганда кўпинча милк қонайди ва шишиб қизаради. Тиш тошлари пайдо бўлиб, патологик тиш-милк чўнтаклари ҳосил бўлади. Милкларни босган вақтда улардан йиринг чиқади. Тишлар қимирлай бошлайди ва жағ суягининг альвеоляр ўсиқлари сурила бошлайди. Тишлар қимирлаб, илдиз қисмлари очилиб боради ва чайнов ҳаракатлари натижасида тиш қаторларининг иккиламчи шакл бузилиши (деформация) вужудга келади. Тиш қаторларининг бундай шакл бузилиши кейинчалик ортопедик стоматологик ёрдам кўрсатишни қийинлаштиради.

Бу кузатилган симптомакомплекс симптоматик пародонтоз касаллигининг асосий белгилари бўлиб ҳисобланади.

Шунингдек, жигарда қон айланиш сусайганда, танглай шиллик пардаси сариқ рангга киради. Стенокардия пайтида оғиз бўшлиғи шиллик пардаси қон томирлари торайгани учун оқиш рангда бўлади. Бундай пайтда, юрак билан бирга оғиз, тилнинг чап томони оғрийди.

Шундай қилиб, организмда қон айланиши бузилиши натижасида оғиз бўшлиғи, тил шиллик пардаси шишади. Бунинг натижасида тил ён томонларида, учида, лаб шиллик пардасида тиш ўринлари ҳосил бўлади. Тил сўргичлари (кўпроқ ипсимон сўргичлар) атрофияга учрайди. Тилнинг юзаси силлик бўлиб, қизариб шишади ва унинг сезгирлиги ошади ҳамда ташқи таъсир натижасида тезда шикастланади. Бунда эрозия, яралар пайдо бўла бошлайди. Кўпинча лунж шиллик пардасида ва юмшоқ танглайда майда қон қуйилиши кузатилади.

Камқонлик. Соғлом одамда меъданинг пастки қисмидаги безлар ишлаб чиқарадиган гастромукопротеин витамин В12 билан бирикади. Гастромукопротеин меъда безларидан кам ишлаб чиқарилиши натижасида витамин В12 етишмовчилиги келиб чиқади, бу эса камқонликка сабаб бўлади. Оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси, тери, лаб қизил хошияси камқонлик натижасида оқаради. Нерв тизимида функционал ўзгаришлар бўлади ва таъм билиш пасаяди. Нерв толаларидаги дегенератив ўзгаришлар натижасида мушаклар оғрийди. Тил сатхида қизил йўллар ҳосил бўлади, тил сўргичлари йўқола боради. Тил силлиқ, худди тозалангандек бўлиб қолади, ачишиб оғрийди. Бундай пайтда тишларда кариоз касаллиги кўпая боради.

Гемофилия. Гемофилия касаллигида оқаётган қон қуйилмайди, тромбопластин моддасининг синтези бузилади ва қон ивимаслиги натижасида тиш олинганда, бирор бир жаррохлик ёрдам кўрсатилганда, жарохат бўлган ерлардан қон оқиши тўхтамайди. Бу эса кўпинча кўнгилсиз ходисаларга олиб келиши мумкин.

Гемофилия касаллигида тери, оғиз бўшлиғи шиллиқ пардаси камқонлик натижасида оқаради. Майда-майда қон қуйилиши пайдо бўлиб, булар бирлашиб гематомалар ҳосил қилади. Милк қонайди, бурундан, меъда-ичак йўлларида, буйракдан қон кетиши мумкин, Мияга, юракка, кўз косасига ва бошқа ички органларга қон қуйилиши мумкин.

Лейкозлар. Лейкоз касаллиги қон ҳосил қилувчи органлар тизимининг ўсма ҳарактердаги касаллиги бўлиб, периферик қонда, етилмаган оқ қон таначаларининг (лейкоцитларнинг) жуда ҳам ошиб кетиши кузатилади.

Ўткир лейкоз касаллигининг клиник кўринишида анемия (камқонлик), геморрагик синдром ва иккиламчи септик-некротик гингивит, гипертрофик гингивит, хейлит, оғиз бурчагининг бичилиши (яраси) ва геморрагик синдром белгилари учрайди. Тил юзаси тўқ-кўнғир рангли караш билан қопланади, тил усти ён сохаларини кўпинча чуқур яралар қоплаб олади (яралар глоссит), баъзида макроглоссия, яъни тилнинг катталашиши кузатилади, оғиздан ёқимсиз (нохуш) хид келади. Кўпинча тишларнинг пародонт тўқимаси атрофияга (емирилишга) учраб, улар қимирлаб қолади. Қимирлаган ёки касалланган

тишларни олиб ташлаш вақтида эса узоқ вақт қон кетиши кузатилади.

В. Эндокринологик касалликлар ва оғиз бўшлиғи шиллик пардаси.

Қандли диабет касаллиги меъда ости беzi ишлаб чиқарадиган гармон - инсулиннинг етарли миқдорда ишлаб чиқарилмаслиги натижасида келиб чиқади. Қандли диабет касаллиги эндокрин безлар касаллиги ичида энг кўп (10%) учрайди ва умумсоматик (ички) касалликларнинг 1-2% ини ташкил этади. Қандли диабет касаллигида қондаги глюкоза миқдори кескин равишда ошиб кетади (80-120 мг % ўрнига 200-400 мг % ва ундан ортиқ бўлиши мумкин). Бундай пайтда сийдикда қанд миқдори аниқланади (1-5 %).

Бу касалликда сўлак ажралиши кескин камаяди, оғиз бўшлиғи шиллик пардаси, терининг тўсиқ (мудофа) вазифаси сусаяди, микроблар таъсирида яллиғланиш содир бўлиши кузатилади. Терида кўпинча йирингли жараёнлар бошланади. Оғиз бўшлиғи, тилнинг шиллик пардаси қурийди, қизаради, механик таъсир натижасида ўша ерларга қон қуйилади, эрозиялар, яралар пайдо бўлади. Милк қонаб оғрийди, кўкимтир-қизил рангга киради, милклар шишади. Тиш тошлари ҳосил бўлиб, патологик тиш-милк чўнтақларини келтириб чиқаради. Улардан қон, йиринг чиқиб туради, оғиздан нохуш хид келади. Жағ суяги альвеоляр ўсиқларида кўпинча вертикал, баъзан горизонтал сўрилишлар, остеопороз (минерал тузларнинг камайиши) пайдо бўлади. Тишни ушлаб турувчи боғламларнинг сўрилиши натижасида, тишлар қимирлаб, туша бошлайди. Тишларнинг тушиб кетиши натижасида ҳосил бўлган иккиламчи адентия тишларнинг қимирлашини кучайтиради ва тиш қаторларининг иккиламчи деформациясини келтириб чиқаради, натижада оғизда ўзига хос симптоматик йирингли пародонтоз касаллиги пайдо бўлади.

Қандли диабет касаллигида таъм билиш бузилади, парестезия (сезувчанликнинг ўзгариши) кузатилади. Тил, лунж, танглайдаги шиллик пардада сут қолдигига ўхшаш оқ рангли яллиғланиш ҳосил бўлади. Оғиз бўшлиғида оғриқли трофик яралар ҳосил бўла бошлайди. Бу яралар узоқ вақт давом этиб, тузалиши қийин бўлади.

Г. Асаб ва рухий касалликлар ва оғиз бўшлиғи шиллик пардаси.

Асаб ва рухий касалликларда оғизда таъм билиш бузилиши мумкин. Бунда таъм билишнинг ошиши (гипергаузия), пасайиши (гипогаузия), йўқолиши (агаузия) ва ширин маза аччиқ, аччиқ маза эса шўр бўлиб, ҳар хил ўзгариши (парагаузия) мумкин. Нерв тизими касалликлари таъсирида оғиз қуриши (ксеростомия) ёки сўлак ажралиши кўпайиб (гиперсаливация), оғиздан сўлак оқиб туриши мумкин.

Д. Юқумли касалликлар ва оғиз бўшлиғи шиллик пардаси. Сил касаллиги (туберкулез).

Сил организмнинг умумий юқумли касаллиги бўлиб, уни Кох таёқчалари келтириб чиқаради. Ўпка силида бемор йўталганда балғам билан бирга миллионлаб Кох таёқчаси чиқади.

Оғиздаги шиллик парда қаттиқ овқатлар, тиш тошлари билан шикастланганда Кох таёқчасига организм тўқимасига кириш учун йўл очилади ва сил касаллигига хос яллиғланиш пайдо бўлади.

Сил яраси милк, танглай, альвеоляр ўсимта шиллик пардапарида юза, чуқур бўлмаган яралар ҳосил қилади. Бунда тишлар кимирлаб, сил яраси остидаги суяк шикастланади. Тил, лаб, лунж шиллик пардасининг ҳаракатчан қисмларида сил яраси чуқурроқ бўлиб, бироз шишади. Сил яраси қаттиқ оғрийди, айниқса овқатланганда бу оғриқ кучаяди. Тана ҳарорати ошади, бемор ўзини ёмон сезади. Организмда умумий қув- ватсизлик пайдо бўлиб, ишлаш қобилияти пасайиб кетади.

Сил касаллигида тишларда кариес, катарал гингивит, глоссит, гиперкератоз каби стоматологик касалликлари кўп кузатилади. Сил яралари тузалаётганда эпителий тўқимаси билан яхши қопланади, шу туфайли яра ўрнида билинар-билинемас чандиқларни кўриш мумкин. Сил яраси оғизда кўпинча 1-3 та дона бўлади. Сил думбоқчаси марказида озиксимон бузилиш пайдо бўлиб, казеоз некрозланади ва думбоқча ёрилиб, сил яраси ҳосил бўлади. Яра атрофида майда йирингчалар (абцесслар) ҳосил бўлиши мумкин.

Дифтерия хаво-томчи йўли билан юқадиган, Леффлер дифтерия таёқчаси кўзғатадиган ўткир юқумли касаллик ҳисобланади. Дифтерияда бемор халқумида ўткир фибриноз яллиғланиш пайдо бўлиб, караш боғлайди, баъзан нафас олиш қийинлашиб қолишимумкин.

Дифтерияда халқум, кекирдak, трахея, танглай, тил, бурун, кўз ва терида фибриноз яллиғланиш пайдо бўлади, бодомча безлар шишиб, оғрийди. Милк, тил, лунж ва лаб шиллик пардасида ҳам дифтерияга хос қизариш, шиш, фибриноз яллиғланиш пайдо бўлиши мумкин, оқ кулранг караш ҳосил бўлиб, бу караш шиллик парда билан узвий боғлиқ бўлади, кўчирганда қонайди. Карашда дифтерия микроблари, лейкоцитлар, кўчган эпителийлар бўлади. Бунда овқат ейиш қийинлашади, оғриқ, айниқса, овқат ютилганда кучаяди. Регионар лимфа тугунлари катталашиб, оғрийди. Лабда ёриқлар, қатқалоқлар ҳосил бўлиши мумкин.

Азиз китобхон! Биз стоматологик ва турли соматик касалликлар ҳақида жуда қисқача маълумот бердик. Шу билан бирга бизга маълум бўлган адабиётлардан юқорида кўрсатилган стоматологик касалликларини даволашда доривор ўсимликларни тутган ўрнини этиборингизга тақдим этмоқчимиз.

ДОРИВОР ЎСИМЛИКЛАР ВА УЛАРНИНГ СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА ИШЛАТИЛИШИ

АНОР (Гранат) - *Púnica granatum* L - анордошлар - Punicaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1,5-5 м. гача борадиган бута. Гуллари қирмизи ранг. Меваси - шарсимон, кўп уруғли, нордон-ширин мазали, серсув.

Анор Марказий Осиё ва Кавказда ёввойи ҳолда ўсади. Мевали ўсимлик сифатида Марказий Осиё, Догистон ва Қримда ўстирилади. Шифобахш қисми - меваси (пўстлоғи, шарбати, уруғи), барги вагулидир.

Анор таркибида қанд, органик кислоталар, С витамини, ошловчи моддалар, фитонцид ва алкалоидлар бор. Анор мевасида, пўстлоғида ва баргида урсол кислотаси, гулида пунцин бўёқ моддаси бор. Халқ табobatiда унинг меваси (шарбати, уруғи), гули, пўстлоғидан тайёрланган қайнатмаси кенг қулланилади. Анор қадимдан шифобахш ўсимлик ҳисобланиб, мева донининг шираси иштахани кўзғатади, меъда фаолиятини яхшилайдди, цингага қарши восита ҳисобланади. Шунингдек у ўт, сийдик, гижжани хайдовчи, купли буриштирувчи, оғриқ қолдирувчи, яллиғланишга қарши ва антисептик хоссаларга эгадир.

Абу Али ибн Сино анор ҳақида шундай ёзган: “Анор - руман. Анорнинг уруғи асал билан бирга тиш оғригига фойда қилади. Анорнинг уруғини янчиб, асал билан қўшиб оғиз оғригига суртилса фойда қилади”. Стоматология амалиётида анор мевасининг шарбати С витамини етишмовчилиги туфайли келиб чиққан цинга, гингивит, пародонтит касалликларида милклар қонаши ва

оғриғини қолдириш учун ишлатилади.

Мева пустлоғидан тайёрланган қайнатма эса стоматитлар, гингивит, пародонтит (оғиз шиллиқ қавати касалликларида)да яллиғланишга қарши, милк қонашини камайтириш, оғиздан келадиган нохуш хидларни йўқотиш учун ишлатиш мумкин.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 2 чой қошиқ майдаланган анор пўстини усти берк идишга солиб, 1 стакан сув қуйилади ва 10 минут қайнатилади. Совигандан сўнг докадан ўтказилиб, оғиз чайилади ёки оғизда бироз ушлаб турилади (ванночка қилинади).

Анор гулининг шираси милк қонашини тўхтатади, қимирлаган тишларни махкамлайди. Бунинг учун анор гулининг ширасига докани ёки пахта пиликни (болишчаларни) шимдириб милкларга қўйилади (7-10 кун ичида 30-45 минут давомида қопланади, яъни аппликация қилинади).

АЛОЙ, САБУР (Алоэ) - Aloë.

Алойнинг ҳар хил турлари бор: ҳақиқий алой, дарахтсимон алой, тиканли алой. Тиббиётда дарахтсимон алой ишлатилади. Дарахтсимон алой (алоэ древовидное - *Aloë arborescens* Mull) лолагулдошлар - *Liliaceae* оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик, дарахтсимон, доим яшил ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, барги оддий, юмшоқ этли, қиличсимон, гуллари бошоққа тупланган. Меваси—уч қиррали цилиндрсимон кўсакча. Алойни тиббиётда ишлатиш мақсадида Марказий Осиё ва Кавказда махсус хўжаликларда ўстирилади. Алой хоналарда ҳам ўстирилади. Шифобахш қисми барги ва баргларида олинган шираси бўлиб, таркибида алоин (бир қанча антраглюкозидларнинг йиғиндиси), смола, витаминлар, фитонцидлар, эфир мойи, аччиқ ва бошқа моддалар бор. Баргининг шираси иштахани кўзғатувчи, овқат хазм қилиш жараёнини яхшиловчи, ич юмшатувчи, кучли қувват берувчи (тонусни кучайтирувчи), яллиғланишга қарши, бактериоцид ва жароҳатларни битирувчи восита сифатида таъсир қилади.

Халқ табобатида алой барги ва унинг шираси жароҳатларнинг битишини тезлаштиришда, узоқ вақт битмайдиган яраларни, меъда ва ўн икки

бармоқли ичак яраси касаллигида ва ўпка силини даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: алой дарахти - агладжун, хинд алой дарахти - хашт дахан. Барги ёки ширасини асал билан қушиб, урилишдан қолган изларга қўйилади, яраланган милкни битиради, оғиз яраларига фойда қилади.

Илмий тиббиётда алой барги ширасидан олинган сабур препарати, экстракт, эмульсиялари кўп сохаларда: кўз касалликлари, меъда-ичак касалликлари, нафас йўли, ўпка сили, сурункали артритлар ва бошқа жуда кўп касалликларни даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида алой баргидан тайёрланган сувли экстракти биоген стимулятор сифатида пародонтит касаллигини инъекция йўли билан даволашда ишлатилади. Ундан ташқари сурункали афтозли стоматит, катарал ва ярали гингивитларни даволашда яхши фойда қилади. Доривор препаратлардан сабур, инъекция учун В.П.Филатов усули бўйича тайёрланган алой экстракти, алойнинг сувли суяқ экстракти, алой барги таблеткаси, алой шарбати, алой шираси, алой суяқ суртмаси (линимент), темирли алой шарбати кенг миқёсда қулланилади.

1. Rp.: Extr. Aloes fluidi 100 ml

D.S. оғиз бўшлиғидаги ярали жароҳатларни ювиш учун.

2. Rp.: Extr. Aloes lluidi 1 ml

D.t.d. N10 in amp.

S. инъекция учун.

3. Rp.: Liniment! Aloes 50 ml

D.S. yaralar, жароҳатларга суркаш учун.

4. Rp.: Succī Aloés 100 ml

D.S. оғиз бўшлиғидаги ярали жароҳатларни ювиш учун.

АРПАБОДИЁН, ОДДИЙ АРПАБОДИЁН (Анис, анис обыкновенный)

- *Anisum vulgare* Gaertn. Аниссимон арпабодиён (*Pimpinella anisum* L.) - селдердошлар - Апиасеае оиласига мансуб бўлиб, бўйи 60-70 см. га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик, пояси тик ўсувчи, кўп қиррали, тукли. Илдиз олди барглари узун, уч бўлакли, қирраси тишсимон. Гуллари майда, оқ рангда мураккаб соябонгатўпланган. Меваси - қушалок листа.

Арпабодиён Марказий Осиё, Россиянинг Оврупо қисмида, Кавказ, Украина, Шимолий Кавказ ва бошқа ерларда ўстирилади. Шифобахш қисми меваси ҳисобланади. Таркибида эфир мойи, ёғ ва оксил бор. Халқ табибатида арпабодиён меваси ва эфир мойи балғам кўчирувчи сифатида бронхит, трахеит, ларингит, кўкйўтал, нафас йўллари яллиғланиши касалликларида, ичак фаолиятини кучайтирувчи, елхайдовчи ва сурги сифатида қўлланилади.

Абу Али ибн Сино арпабодиён - анисун тўғрисида шундай ёзади: бироз

буриштиради, оғриқларни қолдиради, юз салқиганда фойда қилади.

Илмий тиббиётда арпабодиён меваларидан тайёрланган дамлама ва арпабодиён мойини юқори нафас йўллари яллиғланишида, ўпка гангренази, кўкйутал ва гипоацид гастритларни даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида антисептик, оғриқ қолдирувчи, яллиғланишга қарши таъсир этувчи модда сифатида катарал ва ярали стоматитларни, гингивит ва пародонтитларни даволашда ишлатилиши мумкин.

Дамламани тайёрлаш учун бир ош қошиқ арпабодиён меваси устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идиша 20 минут дамлаб, сўнгра сузиб олиб оғиз чайишга ишлатилади.

Гингивит, пародонтитларни даволашда анис мойига дока ёки пахта пиликни шимдириб милкларга қўйилади (апликация қилинади).

Анис мойи дорихоналарда сотилади.

Rp.: Inf usi fructi Anisi 200 ml

D.S. Милкларга апликация қишиш учун (оғизни чайиш учун) Rp.: Olei Anisi 16.0

D.S. милкларга апликация қилиш учун.

АРЧА, ОДДИЙ АРЧА (Можжевельник обыкновенный) - *Juniperus communis* L - сарвигулдошлар - Cupressaceae - оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1-3 м.га етадиган доим яшил бута. Барги қаттиқ, бандсиз, нина шаклида пояда учта-учтадан жойлашган. Шохчаларининг учида қорамтир, шарга ўхшаш кубба мевалари бор. Оддий арча Украина, Белоруссия, Болтик бўйи, Россиянинг Оврупо қисми ва Ўзбекистоннинг тоғли районларидаги аралаш ва ботқоқлик ўрмонларда ўсади.

Шифобахш қисми қуббалари (меваси) бўлиб, таркибида 40% гача қанд, смола, ёғлар, олма, чумоли ва сирка кислоталари, бўёқ моддалари бор.

Табобатда арча қуббасининг дамламаси ва қайнатмаси пешоб хайдовчи, иштахани кўзғатувчи, овқат хазм қилиш жараёнини яхшиловчи, балғам кўчирувчи, яллиғланишга қарши антисептик таъсирқилади.

Стоматологияда арча қуббасининг дамламаси ва қайнатмасидан оғиз шиллиқ қавати касалликларида оғизни чайиш учун фойдаланилади.

Арча қуббасидан қайнатма тайёрлаш учун 1 ош қошиқ майдаланган мевасига 1 стакан совуқ сув солиб 1 соат туради. Сунг 10 минут давомида қайнатилади. Совитиб, оғиз чайишда ишлатилади.

Rp.: Fructi juniperi 50,0

D.S. қайнатма тайёрлаб, оғиз чайишга ишлатилади. Rp. Infusi baccari juniperi 200 ml

D.S. Оғиз чайиш учун.

АЧЧИҚ ШУВОҚ, ЭРМОН (Полынь горькая) - *Artemisia absinthium* L -

астрошошлар - Asteraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 50-100 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, юқори қисми шохланган. Илдизолди барглари узун бандли 2-3 марта патсимон ажралган. Ўсимликнинг гул ва баргларида туклар кўп бўлгани учун кумушранг кўринади. Гуллари майда, сариқ саватчага тўпланган. Меваси - ўткир учли жигарранг листа. Эрмон Россиянинг ҳамма ерларида ва Марказий Осиёда кўп тарқалган. У аҳоли яшайдиган жойларда, йўл ёқаларида, ўтлоқларда, ўрмон четлари, сув бўйлари ва экинзорларда бегона ўт сифатида ўсади.

Табобатда илдизолди барглари ва гуллаганда гулли лояларининг учи қирқиб олиб ишлатилади. Таркибида аччиқ гликозидлар, смола, эфир мойлари, С витамини, фитонцид, ошловчи моддалар ва бошқа моддалар бор.

Эрмон шифобахш ўсимлик сифатида ҳаққ табобатида қадимдан фойдаланиб келинади. Эрмон иштахани кўзғатади, овқат ҳазм қилиш жараёнини яхшилади, меъда ширасини оширади, шишларни сўрилтиради, яллиғланишни камайтиради, жароҳатларни битиради. Эрмон антисептик, тортишишга қарши ва енгил ухлатувчи таъсир қилади.

Абу Али ибн Сино аччиқ шувоқ (эрмон) —афсантин ҳақида шундай ёзади: эрмон юзнинг рангини яхшилади, кўз остида бўладиган бинафша рангли доғларни (изларни) йўқотади. Ўти қўйиб боғланса, қулоқ орқасидаги шишларга фойда қилади.

Илмий тиббиётда эрмоннинг препаратлари асосан меъда фаолиятини яхшиловчи, иштахани очувчи, баъзи манбаларга қараганда жигар касаллигида, уйқусизликда, иситмага, яраларга ва яллиғланишларга қарши таъсир қилувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида оғиз бўшлиғи шиллиқ касалликларни даволашда антисептик сифатида фойдаланилади.

Rp.: Herbae Absinthii 100.0

D.S. 1 чой қошиқ майдаланган эрмон ўтини 2 стакан қайноқ сувда 20 минут усти берк идишда дамлаб қўйиб, сўнгра сузиб, оғиз чайишга ва ванночка қилишга ишлатилади.

БАРГИЗУТ, КАТТА ЗУБТУРУМ (Подорожник большой) - *Plantago major* L - зубтурумдошлар - Plantaginaceae оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик, калта ва йўғон илдиз пояли ўт ўсимлик. Илдиз поясининг юқори томонидан жуда кўп майда илдизлар ўсиб чиққан бўлади. Барглари эллипссимон ёки тухумсимон, текис қиррали ва йирик бўлади. Гули майда кўримсиз оддий бошокқа тўпланган. Меваси тухумсимон, кўп уруғли кусакча.

Баргизут Ўзбекистон Республикасининг ҳамма ерларида - йўл ёкаларида, далаларда, экинзорларда, ўтлоқларда, ўрмон четларида, ариқ бўйларида ҳамда бошқа нам ерларда ўсади.

Шифобахш қисми: барги, ер устки қисми ва шираси ҳисобланади. Таркибида полисахаридлар, гликозидлар (ринантин), каротин, аччиқ ва ошловчи моддалар, ферментлар, лимон, аскорбин кислоталари, К витамини, алкалоид, фитонцидлар, уруғида эса шиллик моддалар, ёғ, углевод, сапонин ва бошқалар бор.

Халқ табобатида антисептик, яллиғланишга қарши, битирувчи, қон тўхтатувчи ва оғриқни қолдирувчи восита сифатида ишлатилади.

Баргизут қон кетишини тўхтатади. Қуритилган холда эса ачиштиришлик хусусиятини йўқотади. Шу сабабли эски ва янги жараларнинг битишига фойда қилади. Илдизини чайналса ёки қайнатмаси билан оғиз чайилса тиш оғриғини камайтиради. Баргларнинг суви (шираси) оғиз чакаланишини даволайди.

Илмий тиббиётда балғам кўчирувчи, иштахани яхшиловчи (аччиқ модда сифатида) анацид ва гипоцид гастритларда, сурункали колитларда, спазмолитик (ошқозон-ичак тизимининг силлиқ мушакларини бўшаштирувчи) ва яллиғланишга қарши восита сифатида қўлланилади.

Стоматологияда баргизутнинг баргидан, ширасидан, дам- ламасидан оғиз шиллиқ қавати касалликларини (стоматит, гингивит, пародонтитларни) даволашда, тиш, оғриғини камайтиришда, жароҳатларни ювиб даволашда ишлатилади.

Дамламаси:

1. Бир ош қошиқда қуритиб майдаланган баргизутга 1 стакан қайнаб турган сувни солиб, усти берк идишда (чойнакда, термосда) дамлаб қўйилади. 2 соатдан сўнг докадан ўтказиб (сузиб), оғиз чайишда, жароҳатларни ювишда ишлатилади.

2. 2 ош қошиқ янги майдаланган баргини ёки қуритилган баргини 1,5 стакан қайнаб турган сувга солиб дамлаб қўйилади. 2 соатдан сўнг сузиб, оғиз чайишга, жароҳатларни ювишга ишлатилади.

3. Бир ош қошиқда қуритиб майдаланган баргига 1 стакан қайнаб турган сув

солиб оғзи берк идишда ярим соат дамлаб қўйилади. Сўнгра докадан ўтказиб оғиз чайилади.

Баргизутнинг янги баргларида сикиб олинган ширасини докага ёки пахта пиликларга (болишчаларга) шимдириб, милкларга ярим соатдан бир hafta-ун кун давомида қўйилади. Муолажадан аввал юмшоқ тиш чўткаси билан милкларни ювиш тавсия этилади. Бундай муолажа гингивит, пародонтит ва стоматитларда қўлланилади.

Маида қилиб тўғралган баргизутнинг янги барглари докага ўраб милкларга қўйилса милк қонашини, ундаги яллиғланиш ҳолатини йўқотади.

Дорихоналарда баргизутнинг шираси қуруқ экстракти — плантоглюцид (гранула шаклида) ва майдаланган барги (дамлама қилиш учун) сотилади.

Rp.: Inf. fol. Plantaginis 200 ml.

D.S. оғиз бўшлиғидаги жароҳатни ювиш учун.

Rp.: Sued Plantaginis 250 ml

D.S. Дамлама тайёрлаш учун.

Rp.: Plantoglucidi 50,0

D.S. Чорак стакан (1/4) қайнаган сувда эритиб. оғиз бўшлиғидаги жароҳатларни ювиш учун.

БЕҲИ, ЧЎЗИНЧОҚ БЕҲИ (Айва продолговатая) - Cydonia oblonga Mill
- раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 12 м.гача етадиган, сершоҳ дарахт. Барглари тукли, тухумсимон, банди калта бўлиб, шохларида кетма-кет жойлашган. Гуллари оч пушти, бешббўлакли, якка, йирик. Меваси тукли, сариқ, думалоқ ёки бир оз чўзиқ, ширин буриштирувчи таъмга эга, хушбўй хидли, данакли мева.

Ватани Греция, Эрон, Кавказ, ўрмонларда ёввойи ҳолда ўсади. Марказий Осиё, Кавказ ва Украинада маданийлаштирилган навлари ўстирилади.

Шифобахш қисми меваси, уруғи хисобланади. Таркибида қанд, ошловчи моддалар, азот моддалари, олма, лимон кислоталари, минерал тузлар, мис, темир тузлари, С витамини, эфир мойлари, фитонцидлар, уруғида ёғ, шиллик ва бўёқ моддалар бор.

Беҳи меваси ошловчи, сийдик хайдовчи, қон тўхтатувчи, антисептик, яллиғланишга қарши таъсир қилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: беҳи – сафарджал буриштирувчи, кучайтирувчи, уруғи юмшатувчи, гули билан ёғи буриштирувчи таъсирга эга. Беҳи ёғи лаб совуқдан ёрилганда ва учуққа фойда қилади.

Илмий тиббиётда беҳи ва беҳидан тайёрланган гален пре- паратлари гижжаларга қарши, камқонликка, нафас ва хазм органлари касалликлари яллиғланишига қарши антисептик восита сифатида, беҳи уруғи қайнатмаси оғиз, томоқ оғриғида чайиш учун, қонъюктивитда кўзга қуйиш (томизиш) учун ва терини юмшатувчи восита сифатида ишлатилиши ҳақида маълумотлар бор.

Стоматология амалиётида беҳи уруғи дамламасидан оғиз шиллик қавати касалликларида: стоматитлар, гингивит, пародонтит, глоссит (тил яллиғланиши) да буриштирувчи, антисептик, битирувчи сифатида фойдаланилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 2 чой қошиқ беҳи уруғининг устига 1 стакан қайноқ сув солиб, усти берк идишда 15 минут 3- 33 дамбаб қўйилади, сўнгра сузиб олиб, чайиш ва ванночка қилиш учун ишлатилади. Шу дамламани дока ёки пахта пиликка шимдириб, аппликация қилинади (оғриган жойга қўйилади) ёки қуритилган мевасидан 20:200 нисбатда шиллик қайнатма тайёрлаб фойдаланилади.

БОДОМ (МИНДАЛЬ ОБЫКНОВЕННЫЙ) - *Amygdalus communis* L -

раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 2,5 м. дан 8 м. гача бўладиган дарахт. Танаси қорамтир, барги лансетсимон ўткир учли, пояда кетма-кет жойлашган. Гуллари оқ ёки оч пушти рангда. Меваси қийшиқ ёки чўзиқ тухумсимон данакли. Бодомнинг икки тури, яъни аччиқ ва чучук тури бўлади.

Аччиқ бодом ёввойи ҳолда тоғ ёнбағирларида ва тоғли туманларда ўсади. Аччиқ ва чучук бодом Марказий Осиёда, Кавказ ва Кримда кўп ўстирилади.

Шифобахш қисми бодом мағзи. Ҳар иккала хилининг таркибида мой, В2 витамини, оксил моддалар, саҳароза, эмульсин ферменти, аччиқ бодомда яна амигдалин глюкозиди учрайди.

Халқ табobatiда бодом мағзи ва бодом мойи қадимдан ишлатиб келинади. Яллиғланишга қарши яра ва жарокатларни тезроқ битирадиган, қувватга киргизадиган восита сифатида ишлатилган.

Абу Али ибн Сино бодом ҳақида қуйидагича ёзади: “Бодом - лавз, айниқса аччиқ бодом сепкил, нуқтали қонталаш, офтобдан қорайишга қарши қўлланилади. Юздаги доғларни кетказади, ажинларни ёзиб юборади. Юздаги сепкилларни кетказишда аччиқ бодом дарахтининг илдизини қайнатиб суркалса, энг кўпли дори ҳисобланади”.

Бодомни асал билан қўшиб югирувчи яралар ва учукқа суркалади.

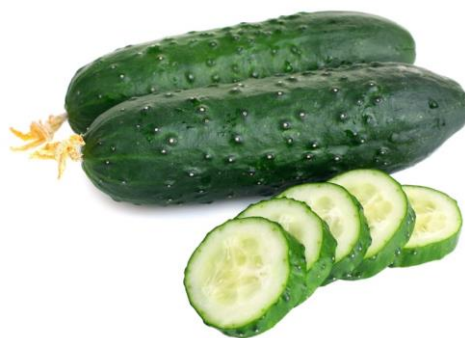
Илмий тиббиётда бодом мойидан қабзиятни даволашда ҳамда яллиғланишга қарши восита сифатида фойдаланилади. Ширин бодом мағзидан тайёрланган эмульсия гиперацид гастрит, меъданинг яра касаллигида ишлатилади.

Стоматология амалиётида бодом мойидан антисептик ва яллиғланишга қарши восита сифатида стоматитларни даволашда, юздаги сепкил ва хуснбузарларни йўқотишда қўлланилади. Бодом мағзини майдалаб, янчиб, асал қўшиб малҳам холида учукқа қўйилса, яхши фойда қилади. Дорихоналарда бодом мойи шиша идишларда сотилади.

БОДРИНГ - (Огурец посеvной) - *Cucumis sativus* L - қовоқдошлар - Cucurbitaceae оиласига мансуб бўлиб, пояси ер бағирлаб ўсувчи бир йиллик ўтсимон ўсимлик. Барглари бешбурчак - четлари нотекис қиррали тишсимон, юраксимон шаклда. Гуллари - бир жинсли, сариқ. Мевалари серсув, этдор бўлади.

Ватани Шимолий-Шарқий Хиндистон бўлиб, бир неча минг йиллар аввал маданийлаштирилган. Хозир эса ҳамма ерда экилади.

Шифобахш қисми - меваси, шираси, мева пўстлоғи, уруғи ва гули хисобланади. Таркибининг асосий қисми сув бўлиб, уларда оқсиллар, қанд моддаси, клетчатка, крахмал, органик кислоталар, калий, кальций, натрий, магний, темир, алюминий, йод, марганец сингари микроэлементлар, В, С, Е, РР ва бошқа витаминлар бор.

Халқ табобатида бодринг ва унинг ширасидан йўталга қарши ва бошқа нафас органлари касалликларида, сил касаллигида, иштаха очувчи, сийдик ва ўт кайдовчи, ични юмшатувчи, жигар касали ва сариқ касалини даволашда ишлатилади.

Илмий тиббиётда меъда ширасини, ўт ажралишини кучайтириш, сийдик - тош касаллигини даволашда ишлатилади.

Стоматологияда бодринг сувидан, пўсти ва уруғидан тайёрланган эмульсия юз-жағ сохасидаги қонталаш (гематома)ни сўрилтиришда тавсия этилади. Юздаги хуснбузар, сепкил ва доғларни кетказишда ҳам ишлатилади.

Янги пўсти билан қирилган 4 ош қошиқ бодринг устига 2 стакан қайноқ сув солиб дамлаб, 4 соатдан сўнг сузиб олиб, юздаги доғларни кетқазиш, юзни латифлаштириш учун ювилади, суркалади.

БОЗУЛБАНГ, ГАНГИТУВЧИ БОЗУЛБАНГ (Зайцегуб, лагохилус опьяняющий) - *Lagochilus inebrians* Bge – яснотқадослар - *Lamiaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 20-60 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси сершоҳ, асос қисми ёғочланган, қаттиқ безли туклар билан қопланган. Барги оддий, 3-5

бўлакли, қирқилган. Гуллари оч пушти рангда, икки лабли, ярим халқа шаклида ўрнашган. Меваси - тўртта ёнғоқча. Гангитувчи бозулбанг Ўзбекистон, Тожикистон, Туркманистоннинг ярим чўл ва шағалли қия тоғ бағирларида ўсади.

Шифобахш қисми - гули ва барги ҳисобланади. Таркибидалагоҳилин (тўрт атомли спирт) эфир мойлари, ошловчи моддалар, органик кислоталар, С витамини, каротин, флавоноидлар ва органик кислоталар бор.

Халқ табобатида бозулбанг уйидан тайёрланган дамлама, қайнатма, суюқ ва қуюқ экстрактларидан қон оқишини тўхтатувчи восита сифатида қўлланилади.

Илмий тиббиётда гангитувчи бозулбангнинг препаратларидан ўпкадан, бачадондан қон кетишини, бурун қонаши ва бошқа касалликларда қон тўхтатувчи, қон ивиш жараёнини кучайтирувчи, қон томир деворларидан қон сизиб чиқишини камайтирувчи восита сифатида фойдаланилади.

Стоматология амалиётида бозулбангнинг 10%ли тиндирмасидан милklar қонаганда, кўп қон кетиш билан кечадиган жаррохлик операцияларида, тиш

олингандан сўнгги қон кетишини тўхтатишда ишлатилиши мумкин.

Дамламани тайёрлаш учун 1 ош қошиқ майдаланган ўсимликнинг гули ва баргидан олиб, устига қайнаб турган сувдан 1 стакан солиб, усти берк идишда 1 соат давомида дамлаб қўйилади. Сўнггра сузиб олиб, дока ёки пахта тампонларга шимдириб қон кетаётган жойга қўйилади.

Rp.: T-rae Lagochili 20 ml

D.S. Қон кетишни тўхтатиш учун. 25-30 томчидан овқатдан олдин ичиш учун.

БЎЙМАДАРОН, ОДДИЙ БЎЙМАДАРОН (Тысячелистник обыкновенный) - *Achillea millefolium* L - астрадошлар – Asteraceae - оиласига мансуб бўлиб, бўйи 20-50 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Барглари наштарсимон, тукли, гуллари оқ. баъзан оч пушти рангли, майда шохларининг учида, саватчасимон тўп гуллар ҳосил қилади, ўзига хос хидли.

Меваси - чўзинчоқ шаклда бўлган кумушсимон - кулранг тусли, ясси листа. Бўймодарон Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида, Қозоғистонда ва Россиянинг деярли барча ерларида кенг тарқалган бўлиб, қир, ўтлоқдар, йўл ёқалари, боғлар, тоғ ёнбағирлари, ўрмон четлари ва бошқа ерларда ўсади. Шифобахш қисми ўсимликнинг ер устки қисми ҳисобланади. Таркибида каротин, алкалоидлар (ахилеин), С, К витаминлари, фитонцидлар, эфир мойлари, аччиқ моддалар, органик кислоталар ва бошқа моддалар бор.

Халқ табоботида меъда-ичак касалликларини даволашда, иштаха очувчи, қон тўхтатувчи, буриштирувчи, яллиғланишга қарши, яра битирувчи восита сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзишича, бўймодарон - кайсум милкларга буриштирувчи таъсир қилади. Шиллиқ қаватдаги шишларни сўрилтиради. Унинг беҳи билан қайнатмаси қийин сўрилувчи шишларга фойда қилади.

Илмий тиббиётда бўймадарон препаратлари дамламаси, суюқ экстракти ва кукуни меъда яраси, гастрит касаллигида, сийдик йўли касалликларида яллиғланишга қарши, аллергия, бактерияларга қарши ва қон тўхтатувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида бўймадарон препаратларидан оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматитлар, гингивит, пародонтит) ни даволашда, милклар қонаганда, аллергия туфайли оғиз шиллиқ қаватидаги пайдо бўладиган тошмаларни, тиш олгандан сўнгги қон кетишни тўхтатишда, альвеолит ва бошқа жароҳатларни даволашда ишлатилади.

Бўймадороннинг янги ўтидан эзиб олинган ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб, милкларга қўйиш, жароҳатларни ювиш ва қон тўтатиш учун ишлатилади.

Қайнатмани тайёрлаш учун 30 г. майдаланган ўт устига қайнаб турган 2 стакан сув қўйилиб, 10 минут қайнатилади, кейин совутиб, сузиб олинади ва яра-жароҳатларни ювиш учун ишлатилади.

Бўймадароннинг суюқ экстракти дорихоналарда сотилади.

Rp.: Inf. herbae Millefolii 200 ml

D.S. Оғизни чайиш учун. Rp.: Extr. Millefolii fluidi 30 ml

D.S. 1 стакан сувга 10-15 томчи солиб, оғизни чайиш учун ишлатилади.

ГАЗАНДА, ГАЗАКЎТ, ЧАЁНЎТ - икки уйли газанда (Крапива двухдомная) - *Urtica dioica* L - газандадошлар - Urticaceae оиласига мансуб бўлиб, икки уйли, кўп йиллик ўт ўсимлик. Бўйи 120 см.га борадиган, пояси тик ўсувчан, баданга тегса қичиштиради. Барглари қарама қарши жойлашган, тухумсимон, ўткир учли, сертук, йирик, аurrasимон, киррали. Гуллари барг қўлтиғидан чиққан бошоққа тўпланган. "Ўсимликнинг ҳамма қисми ачитувчи туклар билан қопланган. Меваси - ёнғоқча.

Газанда Марказий Осиё, Россиянинг Оврупо қисми, Кавказ, Украина, Молдавия, Белоруссия, Болтик бўйи, Узоқ Шарқ ўлкаларида йўл ёқаларида, ариқ бўйларида, нам ва салқин ўрмонларда, ахоли яшайдиган жойларда, буталар

орасида ўсади. Шифобахш қисми барги хисобланади. Таркибида С, К, РР2 витаминлари, каротиноидлар, чумоли кислотаси, хлорофилл, гистамин, фенол, кислоталар, фитонцид ва ошловчи моддалар мавжуд. Халқ табobatiда қон тўхтатувчи, жароҳатларни даволовчи, антисептик, тортишишга қарши, оғриқни қолдирувчи, қон таркибини “тозаловчи”, камқонликда яллиғланишга қарши восита сифатида ва бошқа кўпгина касалликларни даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: газак ўт —анжурани сирка билан кўшиб боғланса чипқонни ёради. Қаттиқ шишларда фойа беради. Уруғини малҳам сифатида боғланса тиш олинисини енгиллаштиради, кулоқ орқасидаги шишларга сурилтиради. Сода билан кўшиб оқ доғ, сўгал ва тут шаклли сўгалларга кўйилади. Оғиздаги пиёз ва саримсоқ хидини кетказади. Сирка билан аралаштириб учукка кўйилади.

Илмий тиббиётда газанда препаратларини гиповитаминоз, гепатит, холицистит, сурункали қабзият, атеросклероз, ревматизм ва бошқа кўпгина касалликларга буюрилади.

Стоматология амалиётида газанданинг дамлама ва суёқ экстрактидан стоматитлар, гингивитлар, пародонтитларни даволашда ҳамда милклар қонаганда, қон тўхтатишда ишлатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 1 ош қошиқ газанда барги устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда 30 минут дамлаб кўйилади, сўнгра сузиб олиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ишлатилади. Янги сиқиб олинган ўсимлик сувини дока ёки пахта пиликка шимдириб, милк чўнтақларига кўйилади.

Дорихоналарда тайёр газанда экстракти сотилади.

Rp.: Extr. Urticae dioicae fluidi 30 ml

D.S. 25-30 томчидан 3 маҳал овқатдан олдин ичишга ва ярим стакан қайнатилган сувга кўшиб, оғиз чайишга ишлатилади.

ГУЛСАПСАР (Ирис, фиалковый корень) - *Iris sogdiana* Schrenk - сапсаргулдошлар - Iridaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-50 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизпоядан илдизолди барглар ўсиб чиқади. Пояси

текис ўсувчи, силлиқ, туксиз. Барги кенг чизиксимон, яшил рангли, ўткир учли, параллел томирланган. Гулининг ранги оч сариқ, хаворанг ва қипқизил товлангани учун гулсапсарни - камалак (ириса -радуга) деб аталган. Хиди бадбуй.

Гулсапсар Тошкент, Фарғона, Самарқанд ва Бухоро вилоятларида кўп тарқалган. Асосан, ариқ бўйларида, ўтлоқдарда, сунъий кўллар атрофида ўсади.

Шифобахш қисми барги ва илдизи ҳисобланади. Таркибида ошловчи моддалар бўлади.

Тиббиётда гулсапсар илдизпояси меъда-ичак касалликларида буриштирувчи дори сифатида ишлатилади.

Илдизининг қайнатмаси билан оғизни чайганда, тиш оғриқларини камайтиради. Гулсапсар ва унинг илдизи юздаги қонталаш (гематома), хуснбузарлар ва сепкилларни кетказди. Илдизининг қайнатмаси қаттиқ шишларни (юз-жағ соҳасидаги инфилтратларни) сўрилтиради, куйган ва чуқур яраларни тез тозалайди ва битказди.

ДАЛАЧОЙ, ТЕШИК ДАЛАЧОЙ, ҚИЗИЛ ПОЙЧА, ЧОЙ ЎТ, САРИҚ

ЧОЙ, ЧОЙ ЧЎП (Зверобой продырявленный) - *Hypericum perforatum* L - далачайдошлар - Нурегисасеае оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик ўсимлик. Буйи 70-100 см.га етади. Пояси бир неча тик ўсувчи, силлиқ туксиз. Барги қарама - қарши жойлашган. Гуллари тилла ранг, ўзига хос хушбуй хидли. Меваси - уч хонали кўсакча.

Далачай Марказий Осиё, Кавказ, Россиянинг Оврупо қисмида, Украина, Беларуссия, Молдавия ва Болтиқ бўйи давлатларида, йўл ёқаларида, ариқ бўйларида, ўтлоқларда, бедазорларда, ўрмонларда, ўрмон четларида, буталар орасида ўсади.

Шифобахш бўлаги ер устки қисми ҳисобланади. Таркибида ошловчи моддалар, гиперцин бўёқ моддаси, эфир мойлари, каротин, флавоноидлар, С витамини, никотин кислотаси, кверцетин, рутин, антоцианлар, микроэлементлар ва бошқа моддалар бор.

Далачай буриштирувчи, қон тўхтатувчи, оғриқ қолдирувчи, антисептик, жарохатларни битирувчи, асабларни тинчлантирувчи ва бошқа хусусиятларга эга.

Халқ табобатида далачай ревматизм, подагра, сил касаллиги, бавосир, жигар касаллиги, ҳар хил яллиғланиш ҳолларида, қон кетишда, чипқонларни даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино далачай - хивфарикун тўғрисида қўйи- дагиларни ёзган: тикинларни очувчи, суюлтирувчи ва сўрилтирувчи таъсир қилади. Барги ва унинг шираси оловдан куйганда фойда қилади. Катта жарохатларни битиради. Баргини майдалаб, илвираган, сасиган яраларга қўйилса фойда қилади.

Илмий тиббиётда далачайнинг препаратлари буриштирувчи ва антисептик

восита сифатида колитларни, абсцесс, флегмона, йирингли отит, гайморит ва куйган яраларни даволашда ишлатилади. Стоматология амалиётида далачайнинг доривор препаратлари оғиз шиллиқ қавати касалликлари стоматитлар, гингивитлар, пародонтит, йирингли яллиғланган касалликларда жароҳатларни битирувчи, милклардан қон оқишини тўхтатувчи восита сифатида, II—III даражали куйган жароҳатларни даволашда, оғиздан нохуш хидларни кетказишда ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 2 ош қошиқ қуритиб майдаланган далачай ўти устига 2 стакан қайнаб турган сув солиб, ярим соат дамлаб қўйилади, сўнг сузиб олиб, жароҳатларни ювишга ишлатилади.

Далачайнинг 1:5 нисбатда 40%ли спиртда тайёрланган тин- дирмаси тўқ қизғиш тиниқ суюқлик бўлиб, стоматология амалиётида милклар касалланганда буриштирувчи, қон тўхтатувчи ва яллиғланишга қарши восита сифатида ишлатилади.

Далачайнинг тайёр препаратлари дорихоналарда сотилади.

Rp.: T-rae Hyperici 30 ml

D.S. Милкларга суркаш учун.

Rp.: T-rae Hyperici 25 ml

D.S 1/2 стакан сувга 30-40 томчи солиб, оғиз чайиш учун. Rp.: Herbae Hyperici 100.0

D.S. Дамлама тайёрлаш учун. Rp.: Inf. Herbae Hyperici 200 ml

D.S. Оғиз чайиш учун

ДАРМАНА ШУВОҚ (Полынь цитварная) - *Artemisia ciġna Berg* - астрадошлар - Astraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 40-70 см га етадиган ярим бута шаклидаги ўсимлик. Илдизи 1,5-2 м. га боради. Пояси бир нечта қизғиш рангли, барги оддий, икки марта ажралган, барг бўлаклари калта чизиқсимон, гуллари саватчага тўпланган. Саватчалар рувакни ташкил этади. Меваси кулранг, тухумсимон листа.

Дармана шувок Марказий Осиё, жанубий Қирзогистон ва Туркманистоннинг шимолий туманларидаги текис ва тоғли ерларида, чўлларда, дарё водийларида, сойликларда ва сув бўйларида ўсади. Шифобахш қисми - гулғунчаси ҳисобланиб, таркибида сантонин, эфир мойлари, аччиқ моддалар, олма ва сирка кислоталари учрайди. Таркибида эфир мойи - дарминол бўлганлигидан стрептококклар, стафилококклар, гонококклар ва бошқа бактерияларга ҳам қарши таъсир кўрсатади. Халқ табobati ва илмий тиббиётда асосан гижжа хайдовчи, миозитлар, невралгиялар, аллергияк реакциялар даволашда, шунингдек, бронхиал астма, экзема касаллиги, рентген нурлари таъсирида пайдо бўладиган яраларни даволашда яра-жарохатларни битирувчи сифатида, ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: дармана шувок, унинг ёғи чипқон ва шишларни қайтаради.

Стоматолгияда дармана махсулотидан олинган эфир мойи - дарминол уч тармоқли нерв невралгиясини даволашда, аллергияк стоматитлар ва оғиздаги

жарохатларни битиришда, юз- жағ соҳасида пайдо бўлаётган фурункул, карбункул (чипқон) каби шишларни қайтаришда ишлатилади.

ДОРИВОР ГУЛХАЙРИ (Алтей лекарственный) - *Altaea officinalis* L - гулхайридошлар - Malvaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 100-120 см. бўлган- илдиз пояси йўғон, калта, бир неча бошли кўпйиллик ўсимлик. Пояси битта тик ўсувчи цилиндрсимон, кам шохли, пастки қисми ёғочланган. Барги оддий уч ёки беш бўлакли бўлиб, банди ёрдамида поясида кетма-кет жойлашган. Гуллари оқ ёки пушти рангда, барг кўлтиғида, поя ва шохлари учида жойлашган. Меваси - ясси, юмалоқ кўп уруғли тўп листа.

Гулхайри Марказий Осиё, Россия, Қрим, Кавказ ва бошқа ўлкаларда кўл, арик бўйлари, ўтлоқ тўқай, буталар орасида ва бошқа нам ерларда ўсади. Шифобахш қисми илдизи, барги ва гули ҳисобланади. Таркибида шиллик моддалар, крахмал, қанд, аспарагин кислотаси, пектин, микроэлементлар ва бошқалар бор.

Халқ табобатида гулхайридан қадимдан шифобахш ўсимлик сифатида

фойдаланиб келинган. У юмшатувчи, яллиғланишга қарши, оғрикни қолдирувчи, қон тўхтатувчи, балғам кўчирувчи доривор сифатида, нафас йўллари шамоллаганда, томоқ оғриганида, қон туфлаш, сил, бронхиал астмада, буйрак-сийдик йўллари шамоллаганда, меъда-ичак яраларини, чипқон, яра ва жароҳатларни даволашда фойдаланилади.

Абу Али ибн Сино гулхайри - хитми тўғрисида шундай ёзади: У шишларни юмшатади ва қайтаради. Қонли шишларни шимдиради, чипқонларни пиширади. Доҳларни кетказишда уруғини сирка билан қўшиб сурилади ва офтобда ўтказиб қўйилади.

Илмий тиббиётда гулхайри илдизининг препаратлари (кукуни, дамламаси, куруқ экстракти, шарбати) ва таркибига гулхайри ўтининг экстракти кирувчи мукалтин препарати балғам кўчирувчи, кўкракни юмшатувчи, ўраб олувчи ва яллиғланишга қарши восита сифатида нафас йўллари ҳамда меъда-ичак (гастрит, энтероколит) касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида ўраб олувчи, яллиғланишга қарши таъсир этувчи ва оғрикни қолдирувчи сифатида стоматитлар, гингивитлар, чипқонлар (фурункул, карбункуллар)ни, яра ва жароҳатларни даволашда қўлланилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 2 ош қошиқ майдаланган гулхайри илдизи, барги ёки гули устига 2,5 стакан илиқ сувни солиб, усти берк идишда 2 соат давомида дамлаб қўйилади. Сўнгра сузиб оғиз чайишга, ванночка қилишга ишлатилади.

Гулхайри илдизи, гули ва баргидан вазелин қўшиб тайёрланган малҳамни юз-жағ соҳасидаги куруқ ва йирингли яралар ва чипқон чиққан жойга (фурункул, карбункулга) боғлаб қўйилса яхши фойда қилади.

Rp.: Inf rad. Althaeae 6.0-180 ml

D.S. Оғиз чайиш учун.

Гулхайри илдизи, гули ёки баргини буғда тутиб туриб, юмшатиб, иссиқ холида чипқон чиққан жойга боғланса, оғрикни қолдиради, сурилтиради ёки “пиширади”.

***Sanguisorba officinalis* L** - раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 20-100 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизпояси йўғон, ер остида горизонтал жойлашган. Пояси тик ўсувчи, қиррали, ичи говак, юқори қисми шохланган.

Илдизолди барглари узун бандли, тох патли 4-13 жуфт баргчалардан иборат. Баргчаси туксиз чўзик, арасимон. Гуллари майда, бошоҳсимон, тупгулли, меваси листа.

Зангвизорба Тошкент, Сурхондарё вилоятларининг тоғли яйловларида, ўтлоқларда ҳар хил ўтли ўсимликлар, буталар орасида, ботқоқликлар атрофида ўсади. Июнь - август ойларида гуллайди.

Доривор сифатида ўсимликнинг гуллаган пайтида илдизи, илдизпояси ишлатилади. Таркибида ошловчи моддалар, сапонин, крахмал, бўёқ моддалари, С витамини, эфир мойлари ва фитонцидлар бор. Зангвизорбани қадимдан доривор ўсимлик сифатида қон оқишни тўхтатишда (ўпкадан, меъда-ичакдан, бачадондан қон оқишида ва бовасир касалида), қон томирларни торайтирувчи,

тортишишни тўхтатувчи, шамоллашга қарши, буриштирувчи, оғриқни қолдирувчи ва антибактериал восита сифатида ишлатиб келинади.

Стоматология амалиётида зангвизорба илдизининг дамламаси, суюқ экстракги яллиғланишни йўқотиш, оғриқни қолдириш, қон тўхтатиш (милклар қонаганда, тиш олингандан сўнг жароҳатдан қон кетганда), буриштирувчи ва антибактериал восита сифатида ишлатилади. Масалан, ҳар хил стоматитлар, афтозли сурункали стоматит, гингивит, пародонтит, глосситларни ва бошқа турли жароҳатларни даволашда ишлатилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 2 ош қошиқ майдаланган илдиз ва илдизпоясини 1,5 стакан сувда 30 минут секин қайнатиб, 2 соатдан сўнг, кунига 3-4 маҳалдан оғиз чайишга, оғизда бир оз ушлаб туришга (ванночка қилишга) ишлатилади.

Янги илдиз ва илдизпоя ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб милкларга, афталарга қўйилса, яхши натижа беради.

Rp.: Dec. rad. Sanguisorbae 200 ml

D.S. Оғиз чайиш учун.

Rp.: Extr. Sanguisorbaefluidi 30 ml

D.S. Дока ёки пахта тампонларга шимдириб, қонаган жойларга, жароҳатларга қўйилади.

ДОРИВОР ЛИМОНЎТ (Мелисса лекарственная) - *Melissa officinalis* L - ясноткадошлар - *Lamiaceae* оиласига мансуб бўлиб, ёқимли лимон хиди келиб турадиган, майин туклар билан қопланган кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизпояси шохлаб ўсиб, пояси тўрт қиррали, сершоҳ, бўйи 120 см.гача боради. Барглари тухумсимон, қарама- қарши жойлашган, пастки томони туклар билан қопланган. Гуллари учки барг кўлтиқларидан чиқади, икки лабли оқ рангда. Меваси 4 та чўзинчоқ ёнғоқчадан иборат.

Лимон'ут Марказий Осиё, Кавказ, Қрим, Россиянинг Оврупо қисмининг жанубида бутазорларда, дарахтлар орасида, ташландик жойларда, ўрмон ёқаларида ўсади. Доривор ўсимлик сифатида эқилади. Шифобахш қисми барглари ва новдаларининг учки бўлаклари хисобланади. Таркибида эфир мойлари (кучли лимон хиди келувчи), ошловчи моддалар, олеанол, урсол кислоталари, С витамини ва бошқалар бор.

Халқ табobatiда лимон'ут иштаха қўзғатувчи, меъда-ичак фаолиятини ва юрак ишини яхшиловчи, ел, сийдик хайдовчи, тортишишни йўқотувчи (талвасага қарши) восита сифатида, шунингдек, чипқонларни даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино лимон'ут - бадбранджбуйа тўғрисида - оғиз хидланишини кетказди, оғизни хушбуй қилади, - деб ёзади.

Илмий тиббиётда лимон'ут тинчлантирувчи, юрак ишини яхшиловчи, оғриқсизлантирувчи, қон босимини туширувчи воситасифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида лимонўт дамламаси милклар касалланганда (қонашида), яъни гингивит, пародонтитларда, стоматитларда оғиз бўшлиғини чайиш учун, ванночка қилиш учун ишлатилади. Янги узилган баргини майдалаб докага ўраб милкларга қўйилса, жуда яхши фойда беради.

Дамламани тайёрлаш учун майдаланган 8 ош қошиқ лимонўт устига 2 стакан қайнаб турган сувни солиб, усти берк идишда 1 соат дамбаб қўйилади. Сўнгра сузиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ишлатилади. Юз-жағ соҳасида чипқон чиққанида лимонўт баргини қайнок сувга солиб, юмшатиб ёки докага ўраб боғланади.

ДОРИВОР МАРМАРАК, МАВРАК (Шалфей лекарственный) - *Salvia officinalis* L - ясноткадошлар - Lamiaceae оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик, бўйи 20-50 см.га етадиган ярим бута. Пояси кўп сонли, шохланган, сербарг, пастки қисми бироз ёғочланган. Барги оддий, ланцетсимон бандли, қарама-қарши жойлашган. Гули қийшиқ, гул косачаси икки лабли, бинафша рангда. Меваси 4 та ёнғоқчадан ташкил топган.

Ватани Ўрта ер денгизи бўйидаги давлатлар, Молдавия, Украина, Краснодар ўлкаси ва Қримда ўстирилади. Марказий Осиёда тоғлардаги бутазорлар орасида, далалар, вохалар, қирлар ва тошлоқ ерларда ўсади. Табобатда унинг барги, ўти, тўпгули қўлланилади. Таркибида эфир мойи, алкалоидлар, ошловчи моддалар, флавоноидлар, урсол, олеанол кислоталари ва бошқа бирикмалар бор.

Халқ табобатида мармарак ўтининг гуллари ва баргларида тайёрланган дамламани стоматит, бронхит, пиелит, цистит (сийдик йуллари шамоллаши), гепатит, энтерит (ингичка ичак шамоллаши), гастроэнтерит ва меъда-яра касалликларини даволашда ишлатилади.

Дамламасини тайёрлашда 2 чой қошиқда қуритилган, майдаланган баргини 2 стакан қайнаб турган сувга солиб, оғзи берк идишда ярим соат дамланади. Сўнгра докадан ўтказиб, бир кунда 4-5 махал оғиз чайилади.

Дорихоналарда мармаракнинг баргидан тайёрланган 1% ли спиртли эритмаси - сальвин (*Salvinum*) 10 мл дан тўқ жигарранг шиша идишларда сотилади. Сальвин эритмаси буриштирувчи, махаллий равишда яллиғланишга, микробларга қарши таъсир кўрсатади.

Стоматологияда 0,1-0,25 % ли спиртли эритмаси ишлатилади. Уни тайёрлаш учун 1% ли сальвиннинг спиртли эритмасини дистилланган сувда ёки натрий хлоридининг изотоник эритмасида 4-10 марта суюлтирилади ва оғиз чайишда (ванночка қилишда) ишлатилади. Милкларни даволаш учун докани ёки пахта пиликни эритмага шимдириб, милкларга қўйилади.

Rp.: Inf. fol. *Salviae* 200 ml

D.S. Оғизни чайиш учун.

ДОРИВОР ОТҚУЛОҚ (Щавель қонский) - *Rumex son- fertus* Wild - торондошлар - *Polygonaceae* оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик ўт ўсимлик. Бўйи 60-150 см.га етади, пояси тик ўсадиган. Илдизпояси калта, йўғон, кўп бошли. Илдизолди тупбарглари узун бандли, учбурчаксимон - тухумсимон.

Гуллари майда қуримсиз рувакка тупланган. Меваси - тухумсимон уч қиррали ёнгоқча.

Отқулоқ Ўзбекистон, Қозоғистон, Кавказ, Ўзқ Шарқ, Украина, Молдавия, Беларуссия, Россиянинг Оврупо ва Сибирнинг жанубий қисмларида, ариқ бўйларида, ўтлоқдарда, ўрмон четларида, йўл ёқаларида бегона ўт сифатида ўсади.

Шифобахш қисми илдизи, ўти (пояси, барги, гули) ҳисобланади. Таркибида антрацен унумлари, ошловчи моддалар, органик кислоталар. С, К витамини, қанд, крахмал ва бошқалар бор.

Отқулоқ препаратлари буриштирувчи, қон тўхтатувчи анти- бактериял, яллиғланишга қарши, жароҳатларни битирувчи таъсир қилади.

Халқ табobatiда ич кетишга, дизентерия, ичак яраларини, тери касалликларини, цингани даволашда, гижжани хайдашда фойдаланилади.

Илмий тиббиётда отқулоқ илдизидан тайёрланган препа- ратлардан колит, энтероколит, ич кетиш, гипертония касаллигида, бачадондан қон кетганда, сийдик хайдовчи, тери касалликлари ва яра-чақаларни даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида отқулоқнинг қайнатмасидан ва, айниқса, баргининг ширасидан оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касалликлари: стоматит, гингивит, пародонтит, апъвеолитлар, цинга, ҳамда милқлар қонашини, оғиздаги йирингли яраларни, жароҳатларни даволашда тавсия этилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ майдаланган отқулоқ илдизи

устига 1,5 стакан сув солиб, усти берк идишда 15 минут қайнатилади ва 4 соатдан сўнг сузиб, оғиз чайиш ва жарохатларни ювиш учун ишлатилади.

Янги сиқиб олинган отқулоқ баргининг ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб милкларга қўйилади.

ДОРИВОР ТИРНОҚГУЛ (Ноготки лекарственные) - *Calendula officinalis* L - астрадошлар - *Astraceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-50 баъзан 60 см.га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик. Пояси қаттиқ, барги оддий бандли, чўзиқ, тухумсимон. Гуллари саватчага тўпланган. Меваси - писта. Тирноқгул манзарали ўсимлик сифатида Молдавия, Украина, Россиянинг Оврупо қисмининг жанубида, Кавказ, Краснодар улкаларида ва Ўзбекистонда ўстирилади.

Шифобахш қисми тупгуллари ҳисобланади. Таркибида каротиноидлар, эфир мойи, флавоноидлар, сапонинлар, смолалар шиллиқ, ошловчи моддалар, аччиқ модда календен ва оз миқдорда салицил кислота бўлади.

Тирноқгул гуллари яллиғланишни қайтариш, йирингли яраларни битириш, шишларни сўрилтирувчи, терлатувчи, ўт ва сийдик ажралишини тезлаштирувчи, буриштирувчи, микробларга қарши, қон таркибини тозаловчи ва оғриқни қолдирувчи таъсирга эгадир.

Халқ табобатида ундан меъда-ичак ярасини, гастрит, жигар, қораталоқ касаллигида, вена қон томирлари шамоллаганда ва сариқ касаллигини даволашда ишлатилади.

Илмий тиббиётда тирноқгул препаратларидан нерв тизи-мини тинчлантирувчи, қон босимини пасайтирувчи, юрак ишини яхшиловчи, жигар, талоқ, буйрак, меъда, ўт йўллари касалликлари, гипертония, атеросклероз, баъзи юрак касалликлари ва климаксни даволашда фойдаланилади. Тирноқгулдан олинадиган колефлон препарат баъзи бир ўсма касаллигини даволашда ишлатиладиган препаратлар таркибига ҳам киради.

Стоматология амалиётида тирноқгул препаратларидан оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватида учрайдиган йирингли жарохатлар, ҳар хил яралар, афтали стоматитлар, оғиз бурчаклари ва лаб ёриғларини, ярали гингивит, йирингли пародонтитларни даволашда, болаларда эса, айниқса, тил оқариши (молочница) ни даволашда ишлатилади.

Тирноқгул препаратлари дорихоналарда тиндирма ва суртма шаклларида сотилади.

Тирноқгул тиндирмасидан (настойка) 1 стакан қайнатилган сувга 30-40 томчи солиб, ҳар 1,5-2 соатда оғизни чайиб туриш тавсия этилади.

Пародонтит касаллигини уй шароитида даволаш учун эрталаб тишларни тиш пастаси билан ювгандан сўнг, тирноқгул тиндирмаси билан чайиб, бармоқ билан милкларни массаж қилинади, кечқурун тишни тозалагандан сўнг, яна шу тиндирма билан оғиз чайилади.

Rp.: Inf. flor. Caléndulas 100 ml

D.S. Оғиз чайиш учун.

Rp.: Tincturae Calendulae 40 ml.

D.S. 30-40 томчидан 1 стакан сувга солиб, оғиз чайилади.

ЕРҚАЛАМПИР, ХРЕН (Хрен обыкновенный) - *Armoracia rusticana*(Lam) Gaertn - карамдошлар - Brassicaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 50-120 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдизи - ер остки қисми ривожланган, йўғон этли. Оқиш ва шохланган пояси битта ёки бир нечта тик ўсувчи. Илдизолди барглари кенг, узун бандли, наштаарсимон, аррасимон қиррали, пояда кема-кет жойлашган. Гуллари майда оқ тўрт бўлакли шингилда тўпланган. Меваси - икки хонали қўзоқ.

Ерқалампир ҳамма ерда ёввойи ҳолда ўсади. Полизларда зиравор ўсимлик сифатида ўстирилади.

Шифобахш қисми илдизи ҳисобланади. Таркибида синегрин глюкозиди, мирозин ферменти, лизоцим, углеводлар, азот бирикмалари, С витамини, фитонцид, эфир мойи, крахмал ва бошқа моддалар бор. У ўткир таъмли, ўзига хос хиди бор. Ерқалампирнинг илдизи иштахани кўзғатади, меъда-ичак фаолиятини кучайтиради, овқат ҳазм қилишни, қон айланишини яхшилайди. Ҳар хил оғриқларни босади ва микробларга қарши таъсир кўрсатади.

Халқ табobatiда иштаха очувчи, овқат ҳазм қилишни яхшиловчи ва сийдик хайдовчи восита сифатида ҳамда цинга касаллигини даволаш учун қўлланилади.

Илмий тиббиётда ерқалампирнинг илдизини қириб ёки кесиб, шамоллаш касаллигида оғриқ жойларга чалғитувчи восита сифатида ва шунингдек, барги ҳам шу мақсадда ишлатилади.

Стоматология амалиётида ерқалампирдан стоматит, гин- гивитлар, цинга ва турли шикастли жароҳатларни даволашда, тиш оғриқни камайтириш учун ишлатилади. Тиш оғриганида тиш қавагини овқат қолдиқларидан тозалаб,

ерқалампир илдизини қириб, бўтқа холида тиш қавагига қўйиб, пахта билан беркитилади.

Ерқалампирнинг сиқиб олинган ширасига сув қўшиб оғиз чайишда, жарохатларни ювишда ишлатилади. Бунинг учун 10 марта суюлтирилган ерқалампир илдиз шираси ишлатилади.

ЁНҒОҚ (орех грецкий) - *Juglans regia* L - ёнғоқдошлар - Juglandaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30 м.дан ҳам ошадиган сершоҳ баланд дарахт. Барглари йирик, ток патли, 5-7 баргли мураккаб, марказидагиси лансетли - тухумсимон. Гули майда, кўримсиз, меваси - ёнғоқ.

Ёнғоқ Марказий Осиё ва Кавказ тоғларида ёввойи ҳолда ўсади. Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида ўстирилади. Дори сифатида барги, кўк мевасининг пўстлоғи ишлатилади.

Ёнғоқ баргида юглон, ошловчи моддалар, минерал тузлар, С витамини, каротин, эфир мойи, ёнғоқнинг кўк пўстлоғида ошловчи моддалар, бўёқ моддаси ва С витамини бўлади.

Ёнғоқ барги, мағзи ва мева пўстлоғи қадимдан шифобахш ўсимлик сифатида; халқ табobatiда - қувватни оширувчи, модда алмашинувини яхшиловчи, тери касалликларида инфилтратларни сўрилтирувчи, йирингли яраларни битирувчи, яллиғланишни пасайтирувчи, гижжаларни хайдовчи сифатида қўлланилади. Баргининг майдаланганини жарохат, яраларга қўйилса, тез битиради, қайнатмаси тери сил касаллигини даволовчи хисобланади.

Стоматологияда баргининг дамламаси ва қайнатмаси ишлатилади. Оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касалликларида (стоматит, гингивит, пародонтит, милклар қонаганда), антибактериал ва қон тўхтатувчи таъсир қилади.

Дамламаси: 1 ош қошиқ қуритилган ва майдаланган баргини 1 стакан қайноқ сувга солиб, устини беркитиб 2 соат давомида дамлаб қўйилади. Докадан ўтказиб оғиз чайишда, ванночка (оғизда бир оз ушлаб туриш) қилишда ишлатилади. Унинг баргидан, мева пўстлоғидан олинган юглон препарати суртма, эритма, суспензия холида ҳам ишлатилади.

Ёнғоқ мағзи билан милк касалликлари даволанади, зеро мағзи милкнинг озиғидир. Кўм-кўк мева пўстини тишларга суркалса, милкларини мустахкамлайди. Асал ёки узум шираси билан тайёрланган кўк пўсти қиёми тиш милкларидан қон оқишини ва тишнинг қимирлаб қолишини камайтиради. Янги баргининг қайнатмаси билан лабнинг яллиғланиши (хейлит)да, милк, оғиз, тилйра-чакаларида оғиз чайилади.

Ёнғоқ мева устидаги пўстининг бир бўлагини оғриётган тишга қўйилса ёки барги дамламасига оғиз чайилса, оғриқ пасаяди, баъзан қолади, милклар мустахкамланади.

ЖАҒ-ЖАҒ, ОЧАМБИТИ, ОДДИЙ ЖАҒ-ЖАҒ (Пастушья сумка) - *Capsella bursa pastoris*. Medic – каромдошлар - Brassicaceae оиласига мансуб бўлиб, 10-50 см.га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик; пояси битта, баъзан бир нечта тик ўсувчи, шохланган. Илдизолди барглари бандли, чўзиқ наштарсимон, патсимон кесик, тишсимон киррали. Поясидаги барглари бандсиз, майда, кетма-кет жойлашган. Гуллари оқ, майда, шингилга тўпланган. Меваси ўзига хос, тескари учбурчак кўзоқча.

Жағ-жағ кенг тарқалған бұлиб, барча ўтлоқларда, йўл ёқаларида, ахоли яшайдиган ерларда ва бегона ўт сифатида экинзорларда ўсади.

Шифобахш қисми бұлиб ер устки бўлаги (пояси, барги, гули) хисобланади. Таркибида гиссопин гликозиди, бурсо кислота, аскорбин кислота, К витамини, ошловчи моддалар, олма, лимон кислоталари, фитонцидлар, эфир мойи, сапонин, холин, ацетилхолин, тирамин ва бошқалар бор.

Халқ табobatiда жағ-жағ ўти қадимдан шифобахш ўсимлик сифатида ички қон кетишларини тўхтатувчи, қон босимини па- сайтирувчи восита сифатида, айниқса, дамламаси жигар, буйрак-тош касалликларида фойдаланилади.

Илмий тиббиётда жағ-жағ препаратлари (дамламаси, экстракти) ички қон кетишида, акушерлик-гинекология амалиётида бачадондан қон кетишида, ўпкадан, меъда-ичак, буйрак ва яралардан қон кетишда, яра ва жароҳатларни ювишда ишлатилади.

Стоматология амалиётида милklar қонаганида, тиш олингандан сўнг жароҳатдан қон оққанда ва юз-жағ соҳасидаги ҳар хил жароҳатлардан қон оқишини тўхтатишда ишлатиш мумкин.

Дамламасини тайёрлаш учун бир ош қошиқ қуритилган ва майдаланган жағ-жағ ўти устига 1 стакан қайнаб турган сув қуйиб, усти берк идишда дамлаб қўйилади, 2 соатдан сўнг сузиб олиб, қон кетишни тўхтатиш учун 1 ош қошиқдан 3 маҳал ичилади.

Ўсимликнинг янги ер устки қисмини сиқиб, ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб милklarга ёки қонаётган жароҳатларга қўйилса, қон кетишни тўхтатади.

Дорихоналарда тайёр холда дамлама ва экстракти сотилади.

Rp. : Extr. Bursae pastoris fluidi 25 ml

D.S. 20-30 томчидан 3 маҳал қон тўхтатиш учун ичилади, дока тампон ёки пахта пиликка шимдириб, қонаётган жароҳатга қўйилади.

Rp.: Inf. herbae Bursae pastoris 200 ml

D.S. 1 ошқошиқдан 3 маҳал ичилади ёки оғизда ванночка қилишда ишлатилади.

ЖИЙДА, ТОР БАРГЛИ ЖИЙДА (Лох узколистный) – *Elaeagnus angustifolia* L - жийдадошлар - *Elaeagnaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 3-4 м. га етадиган дарахт. Танасининг пўстлоғи жигарранг, барглари наштарсимон, ўткир учли, оқиш, кумушранг, қалин, қаттиқ киприксимон тангачалар билан қопланган. Гуллари кўримсиз, хушбўй хидли. Меваси - тилла рангли, чўзиқ, думалоқ данакли.

Жийда Ўзбекистоннинг деярли ҳамма вилоятларида ўсади. Қрим, Кавказ, Сибир томонларда ёввойи холда учрайди, уни декоратив ва мевали дарахт сифатида ўстирилади. Шифобахш қисми меваси, барги, гули хисобланади.

Мевасининг таркибида глюкоза, сахароза, фруктоза, органик кислоталар, ошловчи моддалар, ёғ, калий, фосфор тузлари, азот, шиллиқ ва бўёқ моддалари бор. Пўстлоғида алкалоид, ошловчи ва бўёқ моддалари, гулида эса хушбуй эфир мойи, баргида аскорбин кислотаси мавжуд.

Халқ табобатида гули, барги, мевасидан буриштирувчи, сийдик хайдовчи, гижжага қарши, юрак ишини фаоллаштирувчи, оғриқни қолдирувчи, жарохатларни тозаловчи ва битирувчи сифатида ва ревматизм, подагра, ичкетарда, юқори нафас йўллари шамоллаганда ишлатилади.

Стоматология амалиётида жийда унидан олинган лохпектин ва пшиатин препаратлари қўлланилади.

Пшиатин - ошловчи ва коллоид моддалар концентрати бўлганлиги учун оғиз шиллиқ қаватида учрайдиган касалликларда, яллиғланганда, жарохатларда ва куйганда суртма сифатида ишлатилади (аппликация қилинади). Чакка, пастки жағ бўғими шамоллаганда (артрит), жийда баргини буғлаб ёки димлаб докага ўраб, бўғимга қўйиб боғланса оғриқни пасайтиради.

Жийда дамламасини тайёрлаш учун 2 чой қошиқ жийда гулига 1 стакан қайноқ сув солиб, усти ёпиқ идишда 1 соат дамланади, сўнгра сузиб олиб оғиз чайиш, ванночка қилишда ишлатилади.

Жийда қайнатмасини тайёрлаш учун 50 г. жийда мевасига 1,5 стакан сув солиб 10 минут қайнатиб, ярим соатдан сўнг сузиб олиб, оғиз чайилади ёки ванночка қилинади.

ЖЎКА, АРҒУВОН (Липа сердцевидная) - *Tilia cordata* Mill - жукадошлар - *Tiliaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 25 метргача етадиган дарахт. Пустлоғи силлиқ, тўқ жигарранг. Барглари ўткир учли, юраксимон, узун бандли, аррасимон қиррали, шохларида кетма-кет жойлашган. Гуллари - сарғиш оқ рангли, хушбуй, ярим соябон гул тўпламига жойлашган. Меваси - тукли, беш қиррали, ёки шарсимон ёнғоқча. Жўка Россиянинг Оврупо қисмида, Кавказ, Қрим ва Ғарбий Сибирдаги ўрмонларда, баъзан катта жўказорларни ташкил қилади. Манзарали дарахт сифатида истирохат боғларида, кўчалар ва боғларда ўстирилади. Шифобахш қисми гуллари хисобланади. Таркибида эфир мойи,

флавоноидлар, сапонинлар, С витамини, каротин, ошловчи ва шиллиқ моддалар бор.

Халқ табобатида гули ва дамламаси терлатувчи сифатида шамоллаш касалликларида, томоқ ва оғиз бўшлиғи касалликларида, қон оқишини тўхтатувчи, йўтал, турли асаб касалликлари ва бош оғригини даволашда ишлатилади.

Илмий тиббиётда ва стоматология амалиётида жўка: гулининг дамламаси, гул брикети антибактериал таъсирига эга бўлиб, оғиз ва томоқ касалликларида ишлатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 2 чой қошиқ майдаланган жўка гули устига 2 стакан қайнаб турган сув солиб, усти ёпиқ идишда ярим соат дамлаб қўйилади, сузиб олиб, 1 стаканга 1 чой қошиқда ичимлик содаси солиб оғиз чайилади.

ЗИҒИР (лён обыкновенный) - *Linum usitatissimum* L - зиғирдошлар - Linaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-70 см.га етадиган бир йиллик

Ўсимлик, пояси тик усувчи, ингичка, цилиндрсимон, юқори қисми шохланган. Барги лансетсимон, ўткир учли. Гуллари зангори, шохларининг учида биттадан ўрнашган. Меваси 10 та уруғли қўсакча.

Зиғир Марказий Осиёда, Кавказ, Украина, Россиянинг Оврупо қисмида ўстирилади. Табобатда уруғи ва ундан олинган мой ишлатилади.

Уруғ таркибида шиллик, оксил моддалар, углеводлар, ферментлар, А витамини, органик кислоталар ва мойлар бор.

Халқ табобатида зиғир қайнатмасидан меъда ярасини, нафас йўлларининг яллиғланишини даволашда ва ични юмшатувчи, жарохатларни битирувчи сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: зиғир уруғи пиширувчи, тозаловчи, буриштирувчи, оғриқни қолдирувчи таъсир қилади. Зиғир уруғи қўл суви билан сиртдан ишлатилса, қулоқ орқасидаги шишлар (мастоидит)ни юмшатади. Зиғир уруғининг кулини анжир билан қўшиб тайёрлаган малҳами юздаги сепкилни кетказди.

Стоматология амалиётида зиғир мойи гингивит, пародонтит

касалликларини даволашда ишлатилиши мумкин.

Зиғир қайнатмасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ зиғир уруғини 1,5 стакан сувда 5-10 минут қайнатиб, совиғач, докадан ўтказиб оғиз шиллиқ қавати касалликларини, жарохатларни, яраларни битиришда ишлатилади.

ИГИР, ОДДИЙ ИГИР (Аир обыкновенный) - *Acorus calamus* L - кучаладошлар - Агасеае оиласига киради. Кўп йиллик, бир паллалик ўсимлик. Барги чизиксимон ёки қиличсимон, қинли. Поясининг узунлиги 60-120 см. бўлади. Сарик гуллари сўтага тўпланган. Меваси - чўзинчоқ, кўп уруғли қизил хўл мева.

Игир Узоқ Шарқ, Кавказ, Марказий Осиё ва Ўзбекистоннинг Самарқанд, Хоразм вилоятларида учрайди. Дарё, кўл, Ховуз бўйларида, кўлмакларда, ботқоқ атрофларида туп-туп бўлиб ўсади.

Табобатда илдизпояси ва барги ишлатилади. Таркибида крахмал, эфир мойи, аччиқ акорин глюкозиди, ошловчи моддалар, смола, С витамини, фитонцид ва бошқа моддалар бор.

Илдизпоясининг қайнатмаси иштаха очувчи, овқат хазм қилиш жараёнини яхшиловчи, тинчлантирувчи, оғриқни қолдирувчи ва антисептик восита сифатида таъсир қилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: игир - жарохат ва яралардаги тикинларни очади, ачиштирмасдан тозалайди, юзнинг рангини очади, тозалайди, баҳақ ва барак касалида фойда қилади.

Стоматология амалиётида игир илдизпоясидан тайёрланган дамлама тиш оғриганда, оғиз шиллиқ қавати касалликларида - стоматит, гингивит, пародонтит, глоссит, альвеолитларни даволашда антисептик, яллиғланиш ҳолатини камайтирувчи дори сифатида ва оғиздаги ноҳуш хидни йўқотишда ишлатилади.

Игир дамламасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ илдизпоясини майдалаб, устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, оғзи берк идишда дамлаб, 10-15 минутдан сўнг сузиб олиб, оғиз чайилади ва ванночка қилинади.

ИЛОНСИМОН ТОРОН, ЕРҚЎНОҚ (Змеевик) - *Polygonum bistora* L - торондошлар - Polygonaceae оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик илонсимон илдизпояли ўт ўсимлик. Пояси битта, баъзан бир нечта, бўғимли, тик усувчи, шохланмаган, туксиз, бўйи 30-100 см.га етади. Гуллари бошокққ тўпланган, пушти рангли. Меваси - уч қиррали, ялтироқ ёнғоқча.

Илонсимон торон Марказий Осиёнинг нам ўтлоқларида, ариқ бўйларида, буталар орасида ва бошқа ерларда ўсади. Дори сифатида кузда кавлаб олинган илдизпоя қисми ишлатилади. Таркибида ошловчи моддалар, галлат ва эллат кислоталар, катехин, С витамини, крахмал ва бошқа бирикмалар бўлади.

Илонсимон торон ўсимлигининг доривор препаратлари бу- риштирувчи ҳамда антисептик модда сифатида колит, энтероколит (ичакларнинг яллиғланиши)ни даволашда ишлатилади.

Стоматологияда оғиз шиллиқ пардаси яллиғланганда (стоматит, гингивит), лаб бичилиши ва оғиздаги жароҳатларни даволашда оғизни чайиш учун ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ майдаланган ил- дизпояни 1 стакан қайнаб турган сувга солиб 30 минут дамланади ва докадан сузиб оғиз чайилади.

Қайнатмаси: 1:20 нисбатда майдаланган илдизпояни сув билан 30 минут Қайнатилиб, 10 минут совитилади ва сузиб ишлатилади.

Илонсимон тороннинг илдизпоя экстракти дорихоналарда сотилади.

ИСИРИҚ, АДРАСПАН (Гармала обыкновенная) - *Peganum harmala* L - туятовондошлар - *Zygophyllaceae* оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик ўсимлик. Бўйи 20-60 см.га етади. Пояси бир нечта сершоҳ. Барглари оддий, навбатма-навбат жойлашган, патсимон қирқилган. Гуллари оч сариқ, шохларининг учида якка-якка жойлашган. Меваси шарсимон, уч чанокли кўсакча.

Исирик Марказий Осиё, Қозогистон, Кавказ, Украина ва Россиянинг жанубида иссиқ шароитда, аҳоли яшайдиган ерларда, чўл ва ярим чўлда, бегона ўт сифатида экинлар орасида ва тоғ ёнбағирларида ўсади.

Шифобахш қисми ер устки бўлагидир (ўти ва уруғлари) таркибида, гармин, гармалин, пеганин, гармолон ва бошқа алкалоидлар бор.

Халқ табobatiда исирикни асрлар давомида ишлатиб келинади. Уни қайнатма, дамламасидан тинчлантирувчи, оғрикни қолдирувчи, сийдик хайдовчи, қон босимини пасайтирувчи сифатида, безгак (малярия), неврастения, тутканок (эпилепсия) ва бошқа кўпгина касалликларда фойдаланилади.

Абу Али ибн Сино исирик - ҳармалдан оғрикни қолдирувчи восита сифатида унинг ер устки қисмини эзиб, бўғинлар оғриганида, нервлар шамоллаганда оўриган ерларга боғлашни буюрган.

Илмий тиббиётда исирик алкалоиди гармин эпидемик эн-цефалитдан қолган асоратларни даволашда, исирикнинг тутуни юқумли касалликлар билан оғриган беморлар ётган хонани дезинфекциялашда қўлланилади (исирикни қуриган ер устки қисмидан бир-икки қиём олиб чўғ устига қўйилади ва хонада

тутатилади). Исирикнинг дезоксипеганин препарати ми- астенияда ва полиневритларда ишлатилади.

Стоматология амалиётида исирик қайнатмасидан оғиз бўшлиғи шиллик қавати касалликлари (стоматитлар, гингивитлар), ҳар хил яра-чакалар, милклар қонаганда, тиш оғриганда (ўткир периодонтит, сурункали периодонтитнинг қайта зўрайиши), альвеолит, периостит ва бошқа йирингли жарохатларни даволашда оғизни чайиш, ванночка қилиш тавсия этилади.

Қайнатмани тайёрлаш учун 1 чой қошиқда қуритилган, май- даланган исирик устига 1 стакан қайноқ сув солиб, 10-15 минут қайнатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 1 чой қошиқ майдаланган исирик устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда 2 соат дамлаб қўйилади, сўнг сузиб олиб ишлатилади.

ИТТИКАНАК, уч бўлакли иттиканак (Череда трёхраздельная) - *Bidens tripartita* L - астрадошлар -Astraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 15-100 см.га етадиган бир йиллик, тўқ яшил рангли ўт ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, туксиз, асос қисмидан бошлаб қарама-қарши жойлашган. Барги оддий, уч бўлакка чуқур қирқилган, бўлаклари лансетсимон, аррасимон, қиррали. Гуллари саватчага тўпланган. Меваси - чўзиқ, тескари тухумсимон листа.

Иттиканак Россия, Украина, Белоруссия, Кавказ, Марказий Осиёда кенг тарқалган бўлиб, нам ўтлоқларда, ботқоқликларда, ариқ бўйларида, бегона ўт сифатида экинлар орасида ва бошқа жойларда ўсади.

Доривор маҳсулот сифатида ўсимликнинг ер устки қисми (пояси, барги, гули) ишлатилади. Таркибида каротин, С витамини, полисахаридлар, ошловчи, шиллиқ, аччиқ, бўёқ моддалар ва эфир мойи бор.

Иттиканак халқ табobatiда машхур, оммабоп шифобахш доривор сифатида кенг қўлланилади. У иштахани очади, овқат хазм қилиш жараёнини яхшилайдди, тери касалликларида, модда алмашинуви бузилганда уни барқарорлаштиришда қўлланилади. Шунингдек, сийдик хайдовчи, терлатувчи, қон тўхтатувчи, асаб тизимини тинчлантирувчи, яллиғланишга қарши ва десенсибиловчи таъсир кўрсатади. Жароҳатларни тез битиради. Юздаги тошмалар, хуснбузар, фурункулларни кетказади.

Халқ табobatiда чаён ва илон чаққанида захрини олиш учун, оғриқни қолдириш учун илдизининг қайнатмаси ва майдаланган баргини боғлаш тавсия этилади. Ўсимликнинг эзилган барги, баргининг шираси жароҳатларни йиринг ва қон оқишидан тозалайди, уни тез битказади.

Стоматологияда иттиканак дамламаси оғиз шиллиқ пардаси касалликларида (стоматитлар, айниқса, аллергия ҳолатдаги турлари, гингивит, пародонтит, глоссит), милклардан қон оқишида, гиповитаминозда, оғиз бўшлиғидаги ҳар хил жароҳатларни битиришда фойдаланилади.

Дамламани тайёрлаш учун 0,5 литр қайнаб турган сувга 2 ош қошиқда майдаланган ўсимлик ўтидан солиб, 12 соат илиқ жойда ушланади. Сузиб оғиз чайишни, оғизда олиб туришни (ванночка қилиш), хатто ярим стақандан 3 маҳал ичишни тавсия этилади.

Қайнатма тайёрлаш учун 1 стакан сувга 3 ош қошиқ ўтидан солиб, 30 минут қайнатилади. 10 минутдан кейин совутиб, жарохатларни ювишда ишлатилади.

Дорихоналарда иттиканакнинг қуритилган ўти брикет холида сотилади.

КАЛАНХОЙ, ПАТСИМОН КАЛАНХОЙ (Каланхоэ перистое) - *Kalanchoe pinnata* (Zam.) Persoon - семизакдошлар - Crassulaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 180 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик ёки ярим бута бўлиб, поясининг пасти бир оз ёғочланган. Барги қалин, этли, эллипссимон, узинлиги 20 см.га етадиган, тоқ патли, 3-5 та баргчали, қирраси тишсимон, пояда қарама-қарши жойлашган. Гуллари сариқ, оч пушти, руваксимон гул тўпламини ташкил этади.

Ватани - Африканинг тропик ўрмонлари, Мадагаскар. Бизда гулхоналарда, хонадонларда ўстирилади. Табобатда каланхой барги ва поясидан олинадиган шира ишлатилади. У кучсиз Хидли, нордон, биров буриштирувчи таъмга эга.

Таркибида флавоноидлар, ошловчи моддалар, С ва Р витаминлар, микроэлементлар, полисахаридлар, органик кислоталар ва ферментлар бор.

Илмий тиббиётда каланхой шираси ва малҳами бактериоцид, яллиғланишга қарши, жарохатларни тозаловчи, битирувчи, микробларга қарши восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида гингивитларда (ўткир катарал, сурункали гипертрофик гингивитларда), пародонтит, афтоз ярали стоматитларда, хейлит, лаб бичилганда, оғиз бўшлиғидаги ҳар хил жарохатларни битиришда ва альвеолитларни даволашда ишлатилади.

Каланхой ширасини дока ёки пакта пиликка шимдириб, бироз илтиб (37° C) милкларга қўйилади, оғиз шиллик қаватларига суркалади, аппликация қилинади.

Каланхойнинг тайёр препаратлари дорихоналарда сотилади.

Rp. : Sued Kalanchoes 100 ml

D.S. аппликация учун.

Rp.: Ung. Kalanchoes 100.0

D.S. жарохатларга суртиш учун.

КАПАЛАКГУЛ - УЧ РАНГЛИ БИНАФША (Фиалка трёхцветная) -

Viola tricolor L - бинафшадошлар - *Violaceae* оиласига мансуб бўлиб, бир ёки икки йиллик, бўйи 10-40 см.га етадиган ўт ўсимлик. Пояси шохланган, тик ўсувчи, шохлари битта гул билан тамомланади. Гули беш япроқли, турли рангда бўлади. Меваси пишганда очиладиган кўсакча.

Бу ўсимлик Украина, Белоруссия, Молдавия, Россиянинг Оврупо қисмида бегона ўт сифатида далапарда, экинзорларда учрайди.

Ўзбекистонда боғ ва хийбонларда, ховлиларда манзарали гул сифатида ўстирилади. Ўсимликнинг ер устки қисми шифобахш ҳисобланади.

Таркибида рутин, сапонинлар, шиллиқ моддалар, глюкозидлар, эфир мойи, каротин, С витамини. салицил, урсол кислоталари ва бошқалар бўлади.

Халқ табobatiда шифобахш ўсимлик сифатида нафас йўллари шамоллаганда юмшатувчи, балғм кўчирувчи сифатида ва кўк йўтал касаллигини даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: бинафша - банафсаджнинг қуюқ суртмаси арпа толқони билан бирликда яллиғланган шишларни босади. Япроғи ҳам шундай таъсирга эга.

Илмий тиббиётда капалакгул препаратлари яллиғланишга қарши ва антисептик сифатида ўткир, сурункали бронхитлар, бронхопневмониялар, кукйўтал, нефрит, цистит, ўт-тош касаллиги, подагра, ревматизм касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматологияда бинафша шираси ва дамламаси оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматит, гингивит, пародонтит)ни даволашда ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ ўсимликнинг қуритилган ва майдаланган ўтини 1 стакан қайнаб турган сувга солиб дамбаб қўйилади, 2 соатдан сўнг сузиб, оғиз чайишда ишлатилади.

Rp.: Inf. herbae Violae tricoloris 200 ml D.S. оғиз чайишда, ванночка қилишда ва аппликация қилишда ишлатилади.

КАРАМ (Капуста огородная) - Brassica oleracea L -карамдошлар - Brassicaceae оиласига мансуб бўлиб, икки йиллик сабзавот ўсимлик.

Ўзбекистонда оддий карам, гул карам, хитой карами, корейс карамлари экилади.

Оддий карам (капуста огородная) боши юмалоқ, ясси, тухумсимон чўзинчоқ шаклли бўлади. Ўзбекистоннинг барча вилоятларида сабзавот ўсимлик сифатида етиштирилади. Таркибида қанд, калий, фосфор тузлари, клетчатка, ёғлар, ферментлар, аминокислоталар, А, В, Р, К, В6 витаминлари ҳамда U витамини ва бошқалар бор.

Халқ табobatiда карам қадимдан организмга куч бағишловчи, қар хил касалликларга чидамли қилувчи, уйқусизликни йўқотувчи ва бош оғриғини қолдирувчи восита сифатида ишлатилади. Халқимиз карамни хом холда, тузлангани, ачитилгани эса иштахани очувчи, меъда-ичак овқат хазм қилиш жараёнини кучайтирувчи, цингага қарши шифо сифатида ишлатганлар.

Абу Али ибн Сино шундай ёзади: карам - курунбнинг ҳамма турлари чипқонларнинг (абсцесс, флегмоналарни) ёрилишига, ёмон яраларни битиришга ва тарқалиб кетмаслигига имқон беради.

Илмий тиббиётда карам суви (таркибида U витамини бор) меъда яра касаллиги, атеросклероз, жигар касалликлари, экзема, псориаз, нейродермит, қандли диабет, юрак, буйрак ва бошқа касалликларда буюрилади.

Стоматология амалиётида карам ширасидан стоматитларни, гингивит ва пародонтитларни даволашда фойдаланиш мумкин.

Уй шароитида карам баргидан эзиб олинган сувини оғиз чайишда, ванночка қилишда ишлатилади. Янги карамни чайнаб, оғизда кўпроқ олиб турилса оғиз бўшлиғидаги яллиғланиш холатини ва оғриқни камайтиради.

КАРАФС, ХУШБЎЙ КАРАФС (Сельдерей пахучий) - *Apiumgraveoiens*

L - селдердошлар - Ариасеае оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-70 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик, пояси тик ўсади, ичи кавак, марказий қисмидан шохлайди. Барглари чўзиқ-лансетсимон, патсимон, уч бўлакли. Гуллари майда, оқ рангли, мураккаб соябонгатўпланган. Меваси - юмалоқ икки уруғли қўшалок листа.

Карафс Россиянинг Оврупо қисмида, Марказий Осиё ва Кавказда канал ва арик бўйларида, дарё ёқаларида, суғориладиган нам ерларда, тоғ этакларида ўсади. Зиравор ўсимлик сифатида кенг миқёсда ўстирилади. Шифобахш қисми ўти, мевалари ва илдизларидир.

Таркибида эфир мойи, С, В, витаминлари, каротин, флавоноид, шавел

кислотаси, калий, натрий тузлари ва бошқа моддалар бор.

Халқ табобатида карафс қадимдан шифобахш ўсимлик сифатида ишлатилади. У иштахани кўзғовчи, овқат хазм қилишни кучайтирувчи, асаб тизимини мустахкамловчи, қонни тозаловчи, жароҳатларни битирувчи, аллергияга қарши ва антисептик таъсир қилувчи ўсимликдир. Организм умумий қувватини кўтаради, жисмоний ва ақлий қобилиятини кучайтиради.

Илмий тиббиётда гастрит, меъда-ичак яраси касаллигида ва сийдик хайдовчи восита сифатида ишлатилади

Стоматология амалиётида карафс ўти ва дамламасидан стоматитларни, гингивитларни ва бошқа яра-жароҳатларни ювиб - даволашда ишлатилиши мумкин.

Дамламасини тайёрлаш учун 2 та ош қошиқда майдалаб тўғралган карафс илдизи ва барги устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда дамлаб, 4 соат тиндирилади. Сўнгра сузиб оғиз чайишда, ванночка қилишда, яра ва жароҳатларни ювиш тавсия этилади.

Юз-жағ соҳасидаги йирингли яра ва жароҳатларни тез битириш учун карафс дамламаси билан ювилади. Янги майдаланган карафс ўтига сариёғ ёки ўсимлик мойлари (пахта мойи, зиғир мойи, кунгабоқар мойи) дан малҳам тайёрлаб қўйилади.

КАШНИЧ, ЭКМА КАШНИЧ (Кишнец - кориандр посевной) - *Coriandrum sativum* L - селдердошлар - Апиасеае оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-70 см.га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик, пояси цилиндрсимон, майда қиррали, туксиз, ичи кавак. Барги оддий, қинли, туксиз уч бўлакка қирқилган, қирраси тишсимон. Гуллари майда, мураккаб соябонга тўпланган. Меваси - юмалоқ қўнғир қўшалок донча.

W.H. Perron - In stock
Coriander Discs | W.H. ...

Manorina Farm - In stock
Coriander – Manorina ...

Healthline
Cilantro vs Coriander: ...

Little Fingers
CORIANDER AKA CIL...

Tisserand Institute
Cilantro & Coriander |...

Food Republic
What Is Coriander, And...

Hindustan Times
Drink coriander leaves ...

- Ayurveda Wellbeing & ...
Health Benefits of Cori...

The Silk Road Spice Mer...
Coriander - The Silk R...

Shutterstock
Dried Coriander Isolate...

Ватани - Туркия, Россия, Украина, Кавказ ва Марказий Осиё республикаларидир.

Шифобахш қисми уруғи ва барги бўлиб, у хушбуй хидга ва ёқимли мазага эга. Таркибида эфир мойи, ёғ, оксил ва бошқа моддалар бор.

Халқ табобатида кашнич меваси кукун, дамлама, қайнатма холида қўлланилади. Уни меъда-ичак йўллари ишини фаол- лаштиришда (иштахани очиб, овқат хазмини яхшилайти), гижжа туширишда, камқонлик, гипертония,

гепатит, стоматит ва бо- шқаларни даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино кашнич - кузбура тўғрисида шундай ёзади: “ўсимликнинг қуритилгани ва хўли (янги барги, ер устки қисми) ишлатилади. У буриштирувчи, оғриқни қолдирувчи таъсир қилади. Сиқиб олинган шираси сут билан қўшиб ишлатилса, ҳар қандай кучли, лўқилловчи оғриқни қолдиради”.

Илмий тиббиётда меъда —ичак касалликларини даволашда, антисептик ва битирувчи восита сифатида қўлланилади.

Стоматологияда оғиз шиллиқ қавати касалликларини (стоматит, гингивит, пародонтит) даволашда ва оғиздаги ёқимсиз хидларни йўқотишда қўллаш мумкин. Бунинг учун баргининг шираси ва мевасининг дамламаси ишлатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 3 та чой қошиқ кашнич мевасини усти берк идишга солиб, 1 стакан қайнаб турган сув қўйилади ва 15 минут дамбаб қўйилади. Сўнг докадан ўтказиб, оғиз чайилади ва бир оз оғизда олиб турилади (ванночка қилинади) ёки 2 ош қошиқ кашнич мевалари устига 1 стакан қайноқ сув қўйиб, 15-20 минут дамбаб қўйилади, сузиб олиб оғиздаги нохуш хидларни йўқотиш учун кунига бир неча марта оғиз чайилади.

Баргининг ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб, милкларга қўйилади.

КИЙИК ПАНЖА (Астрагал шерстистоцветковый) - Astragalus dasyanthus Pall - дуккакдошлар - Fabaceae оила- сига мансуб бўлиб, бўйи 10-35 см. келадиган, малларанг туклар билан қопланган ўт ўсимлик. Барглари навбатма-навбат жойлашган, оқ патсимон, 12- 14 жуфт наштарсимон баргчалардан ташкил топган. Гуллари - тўп гулли сарик рангда бошчасимон шингилга тўпланган. Меваси - уч қиррали - тухумсимон дуккак.

Кийик панжа Марказий Осиё, Кавказ, Украина, Волга -Дон хавзаларида очик жойларда, даштларда, чўлларда, ўрмон четларида ва далаларда ўсади.

Шифобахш қисми ўти (пояси, барги, гули) таркибида тритерпен гликозидлари, флавоноидлар, ошловчи моддалар, аминокислоталар, витаминлар, кальций, кремний, алюминий, темир, кобальт, мис, марганец каби микроэлементлар бор.

Халқ табобатида кийик панжа турли меъда ичак касалликларини даволашда, сийдик хайдовчи, терлатувчи дори сифатида, диабет касаллиги, фурункулёз, пиодермиями даволашда ишлатилади.

Илмий тиббиётда гипертония, стенокардия ва бошқа юрак-қон томир касаллигида, буйрак-сийдик йўли касалликларида ишлатилади. Стоматология амалиётида кийик панжа қайнатма ва дамламасидан стоматит, гингивит ва пародонтитларни даволашда ишлатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 1 ош қошиқ қуришиб майдаланган кийик панжа ўти устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, бир соат дамлаб қўйилади. Сўнгра, сузиб олиб чайишга, ванночка қилишда ишлатилади.

КИЧИК БЎРИГУЛ (Барвинок малый) - *Vinca minor* L - кендирдошлар - Аросупасеае оиласига мансуб бўлиб, бўйи 60 см.гача бўлган доим яшил, кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси ётиб ўсувчи, шохланган, гул ҳосил қилувчи новдалари тик ўсади. Барги қалин, туксиз, эллипссимон тўқ яшил рангли, ўткир учли, ялтироқ. Гуллари хаворанг, якка-якка, узун гул бандли. Меваси 2та цилиндрсимон баргчадан ташкил топган.

Кичик бўригул Украина, Қрим, Кавказ, Туркменистон, Тожикистоннинг

ўрмонларида, буталар орасида, тоғ ёнбағирларида ўсади. Кўпинча боғларда кўпайтирилади, паркларда манзарали ўсимлик сифатида экилади.

Шифобахш қисми ўти (пояси, барги, гули) ҳисобланади. Таркибида алкалоидлар (20 га яқин ҳар хил алкалоидлар: винин, винкамин, минорин ва бошқалар), урсол кислотаси, рутин бор. Ушбу гиёҳнинг бошқа туридан (барвинок розовый - *Vinca rosea*. L) олинадиган алкалоидлар (винбластин, винкрестин) хавфли ўсмаларни даволашда ишлатилади.

Халқ табobatiда буриштирувчи, қон тўхтатувчи, жарохатларни битирувчи, қон босимини туширувчи восита сифатида қўлланилади.

Илмий тиббиётда гипертония, юрак касалликларида, ҳар хил қон кетишини тўхтатишда ишлатилади.

Стоматология амалиётида кичик бўригул ўтидан тайёрланган қайнатма ва дамламасидан тиш олингандан сўнг қон кетишни тўхтатиш учун, оғиз шиллиқ қавати яллиғланганда - стоматит, гингивит ва пародонтитларни даволашда ишлатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 1 ош қошиқ қуришиб, майдаланган кичик бўригул ўсимлиги устига 1 стакан қайнаб турган сувни солиб, 1,5 соат давомида дамбаб қўйилади, сўнгра сузиб олиб, оғиз чайишда, жарохатларни ювишда, ванночка қилишда ишлатилади.

КИЧИК ТИЛЛАБОШ (Золототысячник малый) - *Centaurium minus Moench*, газакўтдошлар - *Gentianaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 40 см.гача борадиган бир ёки икки йиллик ўт ўсимлик. Пояси оддий, тўрт қиррали, яланғоч. Илдизолди тўп барглари тескари тухумсимон, пояда бандсиз қарама-қарши жойлашган. Гуллари беш бўлакли, қизил рангли, қалқонсимон рувакка тўпланган. Меваси - цилиндрсимон икки хонали кўсак.

Кичик тиллабош Марказий Осиё, Кавказ, Украина, Белоруссия, Россиянинг Оврупо қисми, Олтой ўлкасида суғориладиган ўтлоқларда, дарё хавзаларида, ботқоқликлар атрофида, ариқ бўйларида, буталар орасида, ўрмон четларида ва бўз ерларда ўсади. Шифобахш қисми ер устки қисми (ўти) ҳисобланади. Таркибида аччиқ гликозидлар, фенолкарбон, олеанол, аскорбин кислоталар ва бошқа моддалар бўлади. Халқ табиотида бу ўсимликдан юракни қувватлайдиган дори, меъда-ичак йўли, жигар, буйрак касалликларида фойдаланилади.

Абу Али ибн Сино ёзган: тиллабош - кантурийун ўтининг янги шираси ва ундан тайёрланган суюқ экстракти эски жароҳатларни битиради, янги жароҳатларни тозалайди, окма яраларга даво бўлади, қон кетишини тўхтатади.

Илмий тиббиётда тиллабош препаратларидан гастритларни даволашда, қабзият маҳалида, буйрак, жигар, ўт йўллари касалликларида ишлатилади.

Стоматологияда оғиз бўшлиғи, юз-жағ соҳасидаги жароҳатларни, альвеолитларни даволашда, тиш олингандан кейинги қон кетишни тўхтатишда тавсия этилади.

Қайнатмани тайёрлаш учун 1 ош қошиқ қуритилган ўти устига 1 стакан сув солиб, 30 минут қайнатилади, совутгандан сўнг докдан ўтказиб,

жарохатларни ювишда ишлатилади.

Тиллабош тайёр препаратлари дорихоналарда сотилади.

Rp.: Herbae Centaurii 50.0

D.S. махсулотдан бир ош қошиқ олиб, 1 стакан сувда 30 минут қайнатилади, совугандан сўнг, докадан ўтказиб жарохатларни ювишда ишлатилади.

Rp.: Tincturae Centauri! 25 ml

D.S. 15-20 томчидан овқатдан ярим соат олдин ичилади.

КЎКТИКАН (Синеголовник биберштейна) - Eup- gium coeruleum

М.В. - селдердошлар - Ариасеае оиласига мансуб бўлиб, бўйи 50-100 см. бўладиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Барги қалин, кенг тухумсимон, тиканли, патсимон кесик, чети қўнғирали, пастдагилари бандли, юқоридагилари бандсиз. Гуллари майда, кўк рангли, беш бўлаккли, тўп гули тиканли. Меваси - кушалок писта.

Кўктикан Марказий Осиё, Кавказнинг тоғ этакларида, шағалли

қияликларда, текисликларда, боғларда, экинзорларда, далаларда ҳам ерларда ўсади. Шифобахш қисми пояси, барги, тўпгули ҳисобланади. Таркибида эфир мойлари, флавоноидлар, сапонинлар ва буриштирувчи моддалар бор.

Халқ табobatiда оғриқни қолдирувчи, тортишиш -санчикларни йўқотувчи, тер ва сийдик ажралишини тезлаштирувчи, яллиғланишга қарши ва заҳар кучини кесувчи сифатида ва ширинча (катарал- эксудатив диатез), турли шишлар, истисқо (асцит), буйрак ва сийдик йўллари касалликларини даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: кўктикан – шавкатал - йахудийани табиати сўрилтирувчи. Курак тишлари оғригида қайнатмаси билан оғиз чайқалади.

Илмий тиббиётда кўктиканнинг қайнатмаси, кўктиқандан ажратиб олинган сапонин ва шиллиқ моддалари йиғиндиси буйрак, сийдик йўли, истисқо касалликларида сийдик ҳайдовчи восита сифатида тавсия этилади.

Стоматология амалиётида тишлар оғриганида кўктиканнинг қайнатмаси билан оғиз чайилса, ванночка қилинса фойда қилади. Қайнатмани ичишга ҳам тавсия этилади.

Қайнатмани тайёрлаш учун 10 г. кўктикан устига 1 стакан қайноқ сув солиб, 30 минут қайнатилади. Совиганидан сўнг, сузиб, ичишга (1 ош қошиқдан 3 маҳал) ва оғиз чайишга ишлатилади.

ЛАВЛАГИ (Свекла обыкновенная) - *Beta vulgaris* L - шўрадошлар - *Chenopodiaceae* оиласига мансуб икки йиллик ўсимлик. Илдизмеваси шолғомга ўхшаш қизил, оқ ёки сариқ рангда. Пояси тўғри ўсадиган, барглари навбатма-навбат жойлашган тухумсимон, узун бандли. Гуллари майда.

Лавлаги Марказий Осиёда сабзавот сифатида экилади. Шифобахш сифатида

илдиз меваси, шираси, барги ишлатилади.

Таркибида протеин, қанд, клетчатка, органик кислоталар, буёқ моддалар, минерал тузлар, ҳар хил витаминлар (Е, С, В₁, В₂, В₃), турли микроэлементлар - йод, марганец ва бошқалар бор.

Халқ табобатида камқонлик, зотилжом, сил касаллиги, цингага қарши, яллиғланишга қарши ва оғриқсизлантирувчи сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино лавлаги - силк тўғрисида шундай ёзади: совукдан лаб ёрилганда янги сикқб олинган шираси яхши фойда қилади. Юздаги сепкилни кетказиш учун аввал содали сув билан ювиб, лавлагининг барги боғланса, сепкилни кетказади. Баргидан сиқиб олинган суви сўгалларни кўчиради.

Стоматология амалиётида лавлагини қириб ёки янги баргини майдалаб, докага ўраб стоматит ва гингивитларда яллиғланишга қарши қўлланилади. Тиш оғриганида лавлагининг бир бўлагини оғизда олиб турилса, оғриқ пасайиши ҳақида маълумотлар бор.

ЛОВИЯ (Фасоль обыкновенная) - *Phasedus vulgaris* L - дуккакдошлар - Fabaceae оиласига мансуб бўлиб, чирмашиб ўсадиган бир йиллик ўсимлик. Пояси калта-калта туклар билан қопланган, шохланган. Барглари навбатма-навбат жойлашган, тухумсимон шаклда. Гуллари бинафша ранг шингиллар ҳосил қилади. Меваси —тўғри ёки сал букилган дуккак. Уруғлари калта, кичик, буйраксимон бўлади.

Ловия Осиё, Африка, Америка қитъаларида кенг тарқалган бўлиб, Марказий Осиёда кўп экилади. Шифобахш қисми - гуллари, дуккаги. Таркибида оксил, крахмал, пектин ва макро, микро элементлар бор.

Халқ табobatiда ловиядан ва гулларида тайёрланган дам- ламани сийдик йўллари, юрак-қон томир тизими касалликлари, қандли диабет, ревматизм ва подагра касалликларини даволашда ишлатилади. Ловия унидан янги куйган жарохатларга сепиб даволанади.

Илмий тиббиётда ловиядан пархезбоп шифобахш таом тайёрланади ва қандли диабетда истеъмол қилиш тавсия этилади.

Стоматология амалиётида юз-жағ соҳасидаги қонталашни (гематомаларни) сўрилтиришда, чипқонлар (фурункул, карбункул) ва жарохатларни даволашда ишлатилиши мумкин. Бунинг учун ловия унидан ўсимлик мойи ёки вазелин ёрдамида малҳам тайёрлаб боғланади.

МАЙМУНЖОН, ОДДИЙ МАЙМУНЖОН (Малина обыкновенная) -
Rubus idaeus L - раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1-2 метрга етадиган, ёш новдалари эгилиб ўсувчи, сертикан, ярим бута ўсимлик. Барглари йирик, нотекис, тишсимон, қиррали, уч бурчакли, меваси - қизил, қора рангли данакли, мураккабхўл мева.

Ватани Россиянинг Оврупо қисмида, Кавказ атрофлари ва Марказий Осиёда ариқ бўйларида, тўқайзорларда, ўрмонзорларда, жарларда, тоғларда, буталар орасида ўсади. Мевали ўсимлик сифатида кенг маданийлаштирилган. Унинг ҳамма қисми (меваси, барги, гули, илдизи) шифобахш.

Таркибида органик кислоталар, олма, лимон, чумоли, салицил кислоталар, С витамини, каротин, қанд, ошловчи, пектин ва бошқа моддалар бор. Уруғида ёғ бор. Маймунжон қадим замонлардан бери шифобахш восита сифатида қўлланиб келинади.

Халқ табobatiда ундан терлатувчи, иссиқни туширувчи, ша- моллаганда, меъда-ичак тизими ишини фаоллаштирувчи, оғриқни қолдирувчи, қон тўхтатувчи, заҳарланишга қарши, жарохатларни битирувчи сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино маймунжон - уллайк тўғрисида шундай ёзади: қуритувчи, буриштирувчи таъсир қилади. Барглари қўйиб боғланса учуқнинг тарқалиб кетишини тўхтатади. Унинг барглари чайналса, милкни мустаҳкамлайди, оғиз чакаланишини тузатади. Пишган мевалари ҳам шундай таъсир курсатади. Мева ва баргларининг шираси иссиқдан бўлган оғиз оғриқни тузатади.

Илмий тиббиётда маймунжон мевалари меъда-ичак йўли ишини маромига келтириш учун, терлатадиган восита тариқасида, баргидан тайёрланган дамлама ва қайнатма ич кетиш ва ичдан қон оқишларни даволаш, ангинада томоқни чайиш учун ишлатилади.

Стоматология амалиётида маймунжоннинг меваси ва баргидан оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматитлар, гингивитлар, пародонтит)да,

цингани даволашда ва учук тошганда ишлатилиши мумкин.

Маймунжоннинг меваси ва янги узилган баргини милклар қонаганда, оғиз чакаланганда чайналса, милкларни мустахкамлайди, қонаши тўхтайди, яра-чакаларнинг тезроқ битишида фонда қилади.

Стоматит ва гингивит касалликларида мева ва баргларининг янги сиқиб олинган ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб, милкга қўйилса, оғиз шиллиқ қавати артиб олинса тез тузатади.

Меваси ёки баргидан тайёрланган дамлама оғиз чайишда ва аппликация қилишда ишлатилади. Дамламани тайёрлаш учун 2 ош қошиқда қуритилган барги ёки мевасидан олиб, устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда 20 минут дамлаб қўйилади. Сўнгра сузиб, оғиз чайиш ва ичиш учун ишлатилади.

Маймунжоннинг қуритилган меваси (*Fructus Rubi idaei*) дорихона ва фитобарларда сотилади.

Қайнатмани тайёрлаш учун маймунжон баргидан 1 ош қошиқда оғзи берк идишга солинади ва устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, 15 минут қайнатилади. Совигандан сўнг, сузиб олиб, 1 ош қошиқдан 3-4 махал ичишга ва оғиз чайишга ишлатилади.

МАККАЖЎХОРИ (Кукуруза обыкновенная) - *Zea mays* L - ғалладошлар (дондошлар) - Gramineae оиласига мансуб бўлиб, пояси тик усувчи, цилиндрсимон, бугинли бир йиллик дон усимлик. Бўйи 1-3 м.га етади. Барглари кенг наштарсимон - чизихсимон текис хиррали, кини ёрдамида поясида кетма-кет жойлашган. Гуллари бир уйли, бир жинсли, майда, кўримсиз бўлиб, оталик гули поясининг юқори қисмида рувакка тўпланган. Меваси донча.

Маккажўхори Ўзбекистоннинг барча вилоятларида дон ва ем-хашак манбаи сифатида устирилади; табобатда унинг усимлик меваси пишиб етилмасдан; оналик гулининг устунчаси - попуги йигиб олинади ва ишлатилади.

Таркибида синэстерол, эфир мойи, аччиқ гликозидлар, смола, сапонин, флавоноидлар, органик кислоталар, С ва К витаминлари, каротин, дони (меваси)нинг таркибида эса крахмал, ёғлар, пентозан, пировиноград кислота, В₁, В₂, В₆, С витаминлари, никотин кислота, биотин, каротин ва бошхалар бор.

Халх табобатида маккажухори попугидан тайёрланган қайнатма ва дамламалар, ховуриб асалга аралаштирилган сўталари қон ивишини тезлаштирувчи, ўт, сийдик хайдовчи восита сифатида қадимдан ишлатилиб келинган.

Абу Али ибн Сино маккажухори тўғрисида шундай ёзади: охор - крахмал - наша (маккажўхори крахмали) - ёпиштирувчи ва юмшатувчи таъсир хилади. Уни пишириш учун 1/3 нисбатда (1 хисм крахмалга 3 хисм сув) олинади. Крахмалнинг заъфарон (шафран)и қўшиб суртилса, юздаги сепкилни кетказади. Крахмал яраларнинг битишини ва тузалишини яхшилайдди.

Илмий тиббиётда маккажухори популаридан тайёрланган дамба, суох экстрактидан жигар, ўт пуфаги, ўт йуллари- нинг яллигланиши, ичдан хон кетганда хон тухтатувчи, буй- рак, ховух тошларида сийдик хайдовчи восита сифатида фой- даланилади. Маккажухоридан витамин В₂, К витамини, глютамин кислоталаролинади.

Стоматология амалиётида маккажухори попугидан тайёрланган дамба ва унинг суох экстрактини стоматитлар ва гингивитларни даволашда оғиз

чайиш учун ишлатиш мумкин.

Дамламасини тайёрлаш учун 15 г. майдаланган маккажўхори попути устига 200 г. қайнаб турган сув солиб. усти берк идишда дамлаб қўйилади. Ярим соатдан сунг сузиб олиб, оғиз чайиш учун ишлатилади.

Дорихоналарда маккажўхори попути тайёр холда пакетча- ларда ва унинг суюк экстракти сотилади.

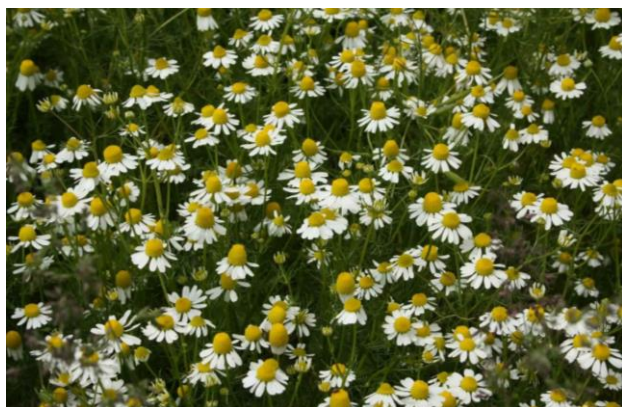
Rp.: Extr. Stigmatis Maydis fluidi 25 ml.

D.S. 15-20 томчидан ярим стакан қайнаган сувга солиб, оғиз чайиш учун ишлатилади.

Rp.: Stigmatis Maydis 15.0

D.S. Махсулотнинг ҳаммаси устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб. ярим соат давомида дамлаб қўйилади. сўнгра сузиб олиб, оғиз чайиш учун ишлатилади.

МОЙЧЕЧАК, ДОРИВОР МОЙЧЕЧАК (Ромашка лекарственная) - *Matricaria chamomilla* L - астрадошлар - Asteraceae оиласига мансуб бўлиб, буйи 15-40 см.га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик. Барглари патсимон қирқилган. Гуллари оқ, сариқ саватча ҳосил қилади. Меваси - кўнғир - яшил рангдаги писта.

Мойчечак Марказий Осиёда, Россиянинг Оврупо қисмида. Кавказ. Крим. Украина, Барбий Сибир, Узок Шарқда учрайдиган ўсимлик бўлиб, утлоқдарда, экинзорларда, йул ёкаларида ўсади. Мойчечак махсулотига талаб куп булганлигидан Украина. Белоруссия ва бошқа ерларда устирилади.

Шифобахш қисми гули ҳисобланади. Таркибида эфир мойи, оксиллар, гликозидлар, флавоноидлар, кумаринлар, азулен, каротин, С витамини, шиллик,

аччик ва бошқа моддалар учрайди.

Халқ табобатида мойчечак жуда кенг кулланилади. У терлатувчи, ични юмшатувчи. ут хайдовчи, буриштирувчи, оғриқни қолдирувчи, тинчлантирувчи, шамоллашга қарши восита сифатида, дезинфекцияловчи ва бошқа купгина касалликларда ишлатилади.

Илмий тиббиётда мойчечак гулларида тайёрланган дамламани гастрит, энтерит, энтероколит, меъда ва ун икки бармоқли ичак яраси касалликлари, жигар, ўт пуфаги касалликларида ва мойчечакдан ажратиб олинган ҳамазулен препаратини аллергия, яллиғланишга қарши ва оғриқни қолдирувчи восита сифатида қўлланилади.

Стоматология амалиётида оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматит, гингивит, пародонтит)ни даволашда оғиздаги йирингли ва бошқа жарохатларни ювишда ва даволашда ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ қуритилган мойчечак гулининг устига 1 стакан қайнаб турган сувни солиб, ярим соат дамлаб қўйилади. Сўнгра сузиб олиб, оғизни чайиш учун ишлатилади.

Rp.: Int. flores Chamomillae 200.0 ml

D.S. Оғиз чайиш учун, яра-чақаларга ва милкларга қўйиш учун ишлатилади (аппликация).

МОМАҚАЙМОҚ, ҚОҚИ ЎТ (Одуванчик лекарственный) - *Taraxacum officinalis* Web - астрадошлар - Asteraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 15-30 см. бўладиган сут-ширала, кўп йиллик, ўт ўсимлик. Илдизи кам шохланган ўқ илдиз. Баргининг ҳаммаси илдизолди тупбаргидан ташкил топган. Барги оддий, ланцетсимон, патсимон, кесик. Гул ўқи туксиз, ичи ковак, цилиндрсимон. Гуллари саватчага тупланган, гулларининг ҳаммаси тилсимон, тилла рангда. Меваси - учмали писта.

Момақаймоқ деярли ҳамма ерларда, урмон, чул худудларида, ўтлоқларда, ховли, боғ, экинзорларда, кўчаларда ва бошқа ерларда ўсади. Шифобахш қисми ўти, илдизи, барги, шираси ҳисобланади.

Таркибида тараксацин ва тараксацерин аччик гликозидлар, тритерпен бирикмалари, инулин, ёғ, калий, кальций тузлари, Қанд, холин, шиллик моддалар ва буёк моддалари бор.

Халқ табобатида момакаймокни қадимдан доривор ўсимлик сифатида иштаха очувчи, овқат хазм қилишни яхшиловчи, организмнинг куч-қувватини (тонусини) оширувчи, модда алмашинувини кучайтирувчи, тинчлантирувчи, шамоллашга қарши восита сифатида ва заҳарланишни даволашда, косметикада ишлатилиб келинган.

Абу Али ибн Сино момакаймок - хиракилус сутсимон ширасини сугал тошган, илон-чаён чаққан жойларга суришни буюрган.

Илмий тиббиётда момакаймокнинг илдизи дамлама ва кукуй холида иштаха очиш, ўт хайдаш, ични юмшатиш учун, дармонсизлик, кўкрак оғриғи ва атеросклерозда буюрилади.

Стоматология амалиётида юздаги ҳар хил доғлар, сепкил, тошмалар, хуснбузарларни кетказишда, чипқон (фурункул, карбункул)лар ва ҳар хил йирингли яраларни даволашда момакаймок сутли шираси ва қайнатмасидан фойдаланилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун майда тугралган коки утдан уч ош котик микдорида олиб, устига 2 стакан қайноқ сув куйиб, 20 минут қайнатилади. Сузиб олиб, совигандан сўнг жарохатларни ювишда, чипқонларга компресс қилишда ишлатилади.

Юздаги доғларни, тошмаларни кетказиш учун юзни тозалаб ювиб, куришиб, янги сикиб олинган момахаймохнинг сутли ширасини суркаб, 20-30 минутдан сўнг ювиб ташланади. Бу муолажа кунда бир махалдан бир неча кун

такрорланади.

Чипқонларни даволашда илдизи ва барги аралаш киймаланган момакаймокни компресс қилинади.

НАВРУЗГУЛ (Первоцвет весенний) - *Primula officinalis* Jacq - наврўздошлар - Primulaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 15-20 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Илдиз пояси шохланмасдан кийших холда ўсади. Илдиз узунлиги 6-8 см. бўлиб, окиш тусли бир неча илдизлар чиқаради. Барглари илдиз буғзидан чиккан, буришган, тухумсимон. Гуллари майда, тилла ранг ворсинкасимон, соябонга йиғилган. Меваси - тухумсимон, кўнғир рангли, кўп уруғли кўсак.

Наврўз гул Россиянинг Оврупо қисмида, Марказий Осиёда ўрмон четларида, ўтлоқларда, бутазорларда ва қирларда ўсади.

Шифобахш қисми илдизи, барги, гули. Таркибида сапонин, гликозид, С витамини, каротин, эфир мойи ва бошқалар бор.

Халқ табобатида наврузгулнинг илдизи, барги ва гулидан тайёрланган дамлама ва қайнатмаларидан қон тўхтатувчи, ух- латувчи ва балғам кўчирувчи восита сифатида фойдаланилади.

Илмий тиббиётда наврузгулнинг барги, гули ва илдизидан тайёрланган дамлама, қайнатма, ундан олинadиган "примулин", "примулат" препаратларидан гиповитаминоз (организмда витамин А, С лар етишмасликдан дармонсизланиш, холсизланиш рўй берганда), кўк йўтал, бронхитларда йўталга қарши балғам кўчирувчивосита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида оғиз шиллих кавати касалликларида

наврузгулнинг дамлама ва қайнатмаларидан оғиз чайиш учун фойдаланилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ майдаланган наврузгулнинг махсулоти устига 1 стакан қайнаб турган сув куйиб, 30 минут дамлаб кўйилади. Сўнгра совитиб, докадан ўтказиб, оғиз чайилади ва ванночка қилинади.

НАЪМАТАК ТУРЛАРИ (Виды шиповника) - *Rosa species* - наъматак раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, МДХ худудида 60 дан ортик тури мавжуд. Ўзбекистонда эса 13 хили ўсади. Тиббиётда куйидаги наъматак турлари кўпроқ қўлланилади.

1. Май наъматаги, долчинсимон наъматак (шиповник коричный)- *Rosa cinnamomea* L;
2. Итбурун наъматак (шиповник собачий)- *Rosa canina* L;
3. Тиканли наъматак (шиповник иглистый)- *Rosa acicularis* Lindl;
4. Даурия наъматаги (шиповник даурский) — *Rosa Daurica* Pall.

Rosa cinnamomea L

Rosa canina L

Rosa acicularis Lindl

Rosa Daurica Pall

Марказий Осиё ва Ўзбекистон худудида кўп учрайдиган хиллари Бегер, Федченко, итбурун ва Кўқон наъматакларидир.

Наъматак турлари ўрмонларда, арик бўйларида, буталар орасида, тоғларнинг курук тошлоқ ёнбағирларида ўсади.

Наъматак турлари асосан бўйи 2,5 м.гача борадиган бута ўсимлик бўлиб, тиканли кулранг шохли. Гуллари йирик, ок ёки пушти рангда. Мевалари майда думалоқ ёки тухумсимон, тўқ қизил, баъзан деярли қизил бўлади. Шифобахш қисми-меваларидир.

Таркибида С витамини, каротин, В2, К1, Р1 витаминлари, қанд, лимон кислота, минерал тузлар, ошловчи моддалар, эфир мойлари, пектин ва бошқалар бор. Уруғларида витамин Е, токоферол, каротиноидлар мавжуд.

Халқ табобатида наъматакдан буриштирувчи, қон тўхтатувчи, тинчлантирувчи, талвасага қарши восита сифатида, витамин етишмаслигида, жигар, ўт йўллари, ковуқ касалликларида, томоқоғриғи, юрак хасталиклари ва бошқа касалликларда фойдаланилади.

Илмий тиббиётда наъматак ва унинг препаратлари асосан С витамини манбаи хисобланиб, нефрит, гепатит, холецистит, энтерит, бавосир, меъда яраси, нафас органларининг яллиғланиши ва жароҳатларини битирувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида наъматакнинг мева дамламаси, қайнатмаси, шарбати, уруғидан олинган мой (наъматак мойи - масло шиповника), мевасидан олинган каротолин оғиз шиллиқ қавати касалликларида, жароҳатларни, ҳар хал битмайдиган яра-чақаларни битказишни тезлатувчи модда сифатида ишлатилади.

Гингивит, пародонтит ва яра-чақаларни даволашда наъматак мойи ёки каротолинга дока ёки пахта пиликка шимдириб, 20-30 минутдан куйилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 1 ош қошиқ мевасига 2 стакан сув солиб, оғзи ёпик идишда 10 минут қайнатилади. Бир суткадан кейин мевасини сикиб, сузиб олиб, ярим стақандан 2-3 маҳал (юқорида ёзилган касалликларни даволашда кўшимча сифатида) овқатдан олдин ичилади.

Илмий табобатда тайёр ҳолатда наъматакнинг:

1. Шарбати - *Sirupus fructi Rosae vitaminisatus* 200-250 мл дан шиша идишларда сотилади. Катталарга 1 чой қошиқдан 1 кунда 1 марта, болалар учун 1/2 чой қошиқдан 1 кунда 1 марта ичиш тавсия этилади.

2. Наъматак мойи - *Oleum Rosae* 100 мл.дан шиша идишларда чиқарилади.

3. Каротолин – *Carotolinum* 100 мл.дан шиша идишларда чиқарилади.

НҲХАТ (Горох посевной) - *Pisum sativum* L – дуккакдошлар - *Fabaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 80 см.гача борадиган бир йиллик ўсимлик, пояси бакувват, сершоҳ бўлиб ўсади. Барглари ток, патсимон, гуллари ок ёки пушти. Меваси дуккак. Дони - думалоқ, киррали.

Нўхат Марказий Осиёнинг барча ерларида экилади. Шифобахшқисми дони ва ўти (пояси, барги, гули) ҳисобланади.

Таркибида оксил, крахмал, ёғ, В гуруҳ витаминлари, С витамини, каротин, витамин Е, макро ва микроэлементлар - калий, кальций, кремний, магний, олтингугурт, фосфор, темир ва бошқалар бор.

Халқ табобатида нўхатдан буйрак-тош касаллигини даволашда, йўталга қарши, бавосилни даволашда ишлатилади.

Илмий тиббиётда нўхат ўти ва донининг қайнатмасидан буйракда тош йиғилганида, кучли сийдик хайдовчи восита сифатида қўлланилиши туғрисида маълумот бор. Нўхат унини киздириб, қаттиқ шишларни, фурункул, карбункулларни сурилтиришда фойдаланиш мумкин.

Абу Али ибн Сино ёзишича, нўхат ивитилган сут тиш оғриғига, милклар шишганда ва кулок остидаги шишларга фойда қилади.

Стоматология амалиётида юз-жағ соҳасидаги шамоллашдан бўлган шишларни, фурункул, карбункулларни сўрилтиришда нўхат ундан фойдаланишни тавсия этилади.

ОДДИЙ ЗИРК, ҚОРА ЗИРК (Барбарис обыкновенный) - *Berberis vulgaris* L - зиркдошлар -Berberidaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1,5-3 м.га етадиган тиканли бута. Шохлари сарғиш - кулранг, уч бўлакли тиканлар билан қопланган. Барглари узунчок, тескари тухумсимон, ўткир ағрасимон қиррали, навбатма-навбат жойлашган. Гуллари оч сариқ рангда, майда, хушбуй тўпгулли. Меваси қизил ёки қора узунчок -эллипссимон, жуда нордон, кам

сувли хўл мева.

Оддий зирк Молдовия, Украина, Белоруссия, Россиянинг Оврупо қисмида, Марказий Осиёнинг барча жумхуриятларида ўрмон-чўл, чўл худудлари, тоғлардаги тошли қояларда, дарё хавзаларида, курук бутазорларда учрайди. Кўпинча боғларда, паркларда манзарали дарахт сифатида экилади.

Шифобахш қисми меваси, барги, илдизи ва пўсти хисобланади. Мевасининг таркибида қанд, органик кислоталар, минерал тузлар ва витаминлар, пишмаган меваси, барги, илдизи ва пўстида алкалоидлар: берберин, оксиакантин, леонтидин, бербамин ва витамин Е, эфир мойи бор.

Халқ табobatiда оддий зирк чанкокни қолдирувчи, иштахани кўзғатувчи, тинчлантирувчи, юрак мушакларини бакувват килувчи, иситма туширувчи, ўт хайдовчи, буриштирувчи, яллиғланишга қарши шифобахш доривор сифатида фойдаланилади.

Илмий тиббиётда қора зиркнинг ҳар хил препаратлари мевасидан тайёрланадиган қайнатма, баргидан олинadиган настойка (тиндирма) ва берберин бисульфат таблеткалари сурункали гепатит, гепатохолецистит, ўт-тош касалликларини даволашда, акушерлик-гинекология амалиётида бачадондан қон кетишда қон тўхтатувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида қора зирк қайнатмасидан буриштирувчи, қон тўхтатувчи восита сифатида, оғиз шиллиқ қавати яллиғланиши касалликларида оғиз чайиш ва ванночка килиш учун ишлатилади.

Қайнатмани тайёрлаш учун 2 ош қошиқ қора зирк меваси устига 200 г. қайноқ сув солиб 20-30 минут кайнатиб дамлаб қуйилади. Совигандан сўнг,

сузиб олиб ишлатилади. Дорихоналарда қора зирктиндирмаси сотилади.

Rp.: T-rae Berberis 25 ml

D.S. 30 томчидан ичиш учун ёки пахта болишчаларига (пиликка) шимдириб, милкларга куйилади.

ОДДИЙ СИГИРҚУЙРУҚ (Коровяк обыкновенный) - *Verbascum thapsoidis* L - сигирқуйруқдошлар - Scrophulariaceae оиласига мансуб бўлиб, икки йиллик, сертук, ўт ўсимлик. Бўйи 60-150 см., танаси ва меваси калин тук билан қопланган бўлиб, гуллари сариқ, шингилсимон, меваси кўсакча.

Оддий сигирқуйруқ Россиянинг Оврупо қисми жанубида, Кавказда, Марказий Осиёнинг қумли ерларида, ўрмон четларида ва аҳоли яшайдиган жойларда ўсади.

Халқ табобатида ўсимликнинг ҳамма қисми (барги, гули, илдизи, пояси) ишлатилади. Таркибида сапонинлар, шиллиқ моддалар, қанд, каротин, С витамини, эфир мойи, кверцетин ва бошқа моддалар бор.

У яллиғланишга қарши, оғриқсизлантирувчи, жарохатларни битирувчи таъсир қилади. Халқ табобатида яра ва жарохатларни тезроқ битиришда, гулларида тайёрланган дамлама билан ўпка касалликларини даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: сигирқуйруқ - бусир япроғининг қайнатмаси шишларда фойда қилади.

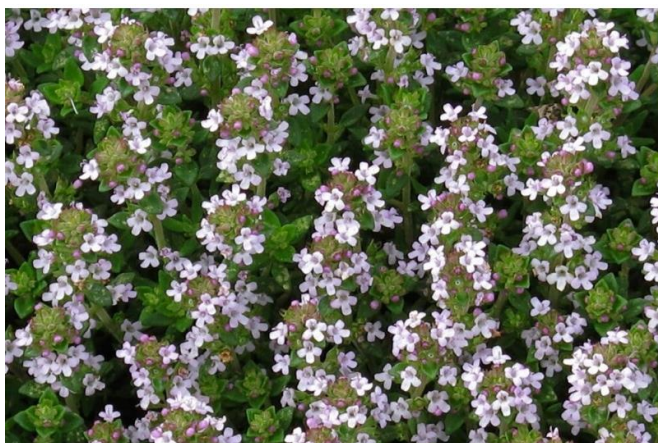
Илмий тиббиётда гуллардан тайёрланган дамламасини кўк йўтал, бронхиал астма, хансирашда, буриштирувчи восита сифатида неврозлар, психозлар, меъда-ичак, жигар, талок касалликларида, ангинада томоқ чайиш учун

ишлатиш мумкин. Гуллари яллиғланишга қарши, ўраб олувчи, оғрик қолдирувчи, қон тўхтатувчи сифатида қўлланилади. Бугга куйиб олинган барглари ва гулларини касал буғимларга ва лат еган жойларга компресс қилинади.

Стоматология амалиётида тиш оғриганида сигирқуйруқнинг қайнатмаси билан оғиз чайиш ва оғиз шиллиқ қавати касал-ликларида унинг дамламаси ва қайнатмаси билан оғиз чайиш, оғизда олиб туриш (ванночка килиш) тавсия этилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 1 чой қошиқ куритилган сигирқуйруқустига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда ёки термосда 10-15 минут дамбаб қўйилади. Сунг докадан ўтказиб оғизчайилади.

ОДДИЙ ТОҒЖАМБУЛ (Тимьян обыкновенный) - *Thymus vulgaris* L - ясноткадошлар - *Lamiaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 50 см.га етадиган кўп йиллик ярим бута ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, пастки қисми ёғочланган, шохлари сертук ва тўрт қиррали. Барглари майда нашта-симон, бандлари калта, карама-қарши жойлашган. Гуллари майда, икки лабли бинафша-қизил рангда барг култикларидан чиқади. Меваси - коса барглари билан бирлашган 4 та ёнғоқча.

Тогжамбул Крим, Украина, Молдавия ва Краснодар ўлкаларида ўсади. Шифобахш қисми ўти (ўсимликнинг ер устки қисми) ҳисобланади.

Таркибида эфир мойи, сапонин (тритерпен)лар, урсол, олеанол, хлороген кислоталар, флавоноид ва бошқа моддалар бор.

Халқ табобатида бу ўсимликдан бронхит касаллигида балғам кўчирувчи, гастрит, энтероколит касалликларида эса оғриқларни қолдирувчи, ел хайдовчи, эмизикли аёлларда сутни кўпайтирувчи восита сифатида фойдапанишга тавсия этилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: тоғжамбул - хаша сўгалларни сўрилтиради. Шиллиқ қаватдаги шишларни йўқотишда сиркага кўшиб ишлатилади.

Илмий табобатда антисептик, яллиғланишга қарши восита сифатида тери касалликларида, гепатит, холецистит, меъда-ичак касалликлари, бронхитлар, кўкйўтал, ларингит, трахеитларни даволашда ишлатилади.

Тоғжамбулдан олинадиган препаратлар эфир мойи ва гален препаратлари стоматология амалиётида, стоматитларни даволашда дезинфекцияловчи дори сифатида ишлатилади. Эфир мойи тиш оғриқни қолдирувчи Гартман суюклиги таркибига киради. Тоғ жамбулнинг таркибидаги эфир мойидан тимол олинади. Тимол стоматология амалиётида оғиз шиллиқ қаватини дезинфекция килувчи ва оғриқ қолдирувчи сифатида ишлатилади.

ОДДИЙ ТОҒРАЙХОН (Душица обыкновенная) - *Origanum vulgare* L -

ясноткадошлар - *Lamiaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-60 см.га етадиган кўп йиллик хушбўй ўт ўсимлик. Пояси тўрт қиррали, юқори қисми шохланган, барги тухумсимон, қарама-қарши жойлашган. Гуллари майда, тўп гулли. Меваси тухумсимон шаклда 4та ёнғоқча.

Тоғрайхон Россиянинг Узоқ Шарқида, Марказий Осиёнинг тоғли ноҳияларида тепаликлар, киялар, тошлоқлар ва бутазорларда ўсади.

Ўзбекистонда майда гулли тоғрайхон (душица мелкоцветная) - *Origanum tyfthanthum* Gosth кўп тарқалган.

Табобатда ўсимликнинг ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи (тимол, карвакол), ошловчи моддалар, аскорбин кислота, фенол, карбон кислоталар, флавоноидлар ва бошқалар бор.

Халқ табобатида тоғрайхон дамламасини йўтал, нафас қисиши ва ўпка силида йўтални енгиллаштирувчи, балгам кўчирувчи восита сифатида ҳамда меъда-ичак касалликларини даволашда қўлланилади.

Абу Али ибн Сино тоғрайхон - марв - мармахур тўғрисида шундай ёзади: куруғини асал билан кўшиб қонталаш ва кўкарган жойга (гематомаларга), айниқса, кўз тагиларига суртилади.

Илмий тиббиётда тоғ райхон ўтидан йўтал қолдирувчи, спазмларни (санчик) бартараф этишда, тинчлантирувчи, овқат хазм қилиш жараёнини яхшиловчи, антисептик, яллиғланишга қарши ва жарохатларни битирувчи сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида тоғрайхон препаратларидан оғиз шиллиқ қавати касалликларини даволашда, милклар қонаганда, жарохатлардан қон кетишни тўхтатишда фойдаланилади. Дамламасини тайёрлаш учун 2 чой қошиқ майдаланган тоғрайхон устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, 15-20 минут дамлаб кўйилади. Сўнгра сузиб олиб, ярим стақандан 3-4 маҳал оғиз чайишга, ванночка қилишга ишлатилади.

Rp.: Inf. herbae Origani 200 ml

D.S. 1 ош қошиқдан 3 махал овқатдан 15 минут олдин ичилади, оғиз чайишга, ванночка килишга ва жарохатларга кўйиш учун ишлатилади.

Ундан ташқари оддий тоғрайхон таркибидаги эфир мойидан тимол моддаси олинади. Стоматология амалиётида тимол оғиз шиллиқ қаватини дезинфекция килиш ва тиш оғриғини қолдиришда ишлатилади.

Тимол тиш оғриғини қолдирувчи Гартмон суюклиги таркибига киради.

Rp.: Thymoli 1.25

Spiritus viril 96% — 1 ml

Aetheris sulfurici 2 ml

M.D.S. Гартман суюклиги аппликацияси анестезия учун ишлатилади.

Тимолдан чукур кариесни даволашда доимий пломба остига оғриқсизлантирувчи, дезинфекцияловчи катлам сифатида паста тайёрлаб кўйилади. Пульпит касаллигида оғриқни қолдириб, тиш нервини “ўлдириш”да маргимушга кўшиб кўйилади. Тиш каналларини пломба қилишда тимолдан паста тайёрланади.

ОЛЧА (Вишня обыкновенная) - *Cerasus vulgaris* L - раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 3-7 м.га борадиган мевали дарахт. Барглари навбатма-навбат жойлашган, тескари тухумсимон, четлари тишли. Меваси - шарсимон, пушти, тўқ қизил рангда, думалоқ, сувли, нордон-чучук мазали.

Олча дарахти Украина, Волга бўйи, Шимолий Кавказ, Крим, Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистонда экилади. Бундан ташқари Россия, Ироқ, Афғонистон, Хитой, Япония, Англия ва жуда кўп мамлакаларда ўсади.

Шифобахш қисми меваси, шохлари, барги, илдизлари, гул- бандлари ва елими ҳисобланади. Таркибида глюкоза, фруктоза, органик кислоталар (олма, лимон кислотаси), ошловчи моддалар, витамин А, С, РР, Р, Е ва В группа витаминлари, макро- микроэлементлар ва бошқа моддалар бор. Халқ табobatiда олча жуда кенг микёсда қўлланилади. Иштахани, овқат хазм килишни яхшиловчи, чанковни қолдирувчи, ични юмшатувчи, балғам кўчирувчи, антисептик, оғриқ қолдирувчи сифатида ва унинг дамламасини

рухий касалликларда, эпилепсия (тутканок)да қўлланилади.

Илмий тиббиётда ва стоматология амалиётида олча гулларида дамланган чойи, шохларидан тайёрланган қайнатмаси ва баргларининг дамламаси оғиз шиллиқ қавати ва милklar яллиғланганида (стоматит, гингивит) ва оғиз куйганида оғизни чайиш учун ишлатилади. Олча мевасининг эти ва ширасини эса стоматит, гингивит, жарохатларни даволашда оғизни чайиш, ванночка килиш ва олча шарбати ва дамламасини ичишни тавсия этиш мумкин.

ОШЛОВЧИ СКУМПИЯ (Скумпия кожевенная) - *Cotinus coggygia*
Scor - пистадошлар - Anacardiaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 2-3 метрга етадиган дарахт. Барги оддий тухумсимон ёки эллипссимон, устки томони туксиз, тўқ яшил, пастки томони тукли, кулранг-яшил рангга бўялган. Барги пояда банди билан кетма-кет жойлашган. Гуллари кўримсиз майда, яшил-ок рангли бўлиб, рўвакка жойлашган. Меваси тескари тухумсимон, данакли мева.

Скумпия Кавказ, Крим ва Украинанинг бошқа худудларида курук тошлок, кўпинча бўрли ва охакли тоғ қояларида, буталар орасида, баъзан ўрмонларда ўсади. Россиянинг жанубий худудларида ўстирилади.

Шифобахш қисми барги ва пўстлоги ҳисобланади. Таркибида ошловчи моддалар, галлат кислота, флавоноидлар, эфир мойи ва бошқалар борлиги учун ошловчи, антисептик, яллиғланишга қарши, жароҳатларни битирувчи, оғриқни қолдирувчи таъсир кўрсатади. Тиббиётда скумпия баргининг қайнатмаси ич кетганида, иситма, безгакда, малкам холида куйган жароҳатларни даволашда, йиринглияраларни ювишда ишлатилади.

Стоматология амалиётида скумпия препаратларидан стоматитлар, гингивитлар, оғиз куйганида ва бошқа ҳар хил жароҳатларни даволашда ишлатилади.

Дорихоналарда скумпиядан олинadиган препаратлар: танин ва Новикова суюқлиги сотилади.

Rp.: Liq. Novicovi 200 ml

D.S. Оғизни чайиш, жароҳатларни ювиш учун. Rp.: Sol.Tannini 1 %-500 ml

D.S. Оғизни чайиш ва жароҳатларни ювиш учун.

ОҚ ҚАЛДИРМОҚ, КЎКА (Мать и мачеха) - *Tussilago farfara* L - астрадошлар -Asteraceae оиласига мансуб бўлиб, узун судралиб ўсувчи, шохланган илдизпояли кўп йиллик ўт ўсимлик. Эрта баҳорда илдиз поядан гул ҳосил қилувчи бир нечта шохланган поя ўсиб чиқади. Поя лансетсимон ўткир учли, тангачасимон баргчалар билан копланиб, учида гул тўплами

саватчага жойлашган.

Ватани - Украина. Молдавия, Белоруссия, Болтих бўйи, Россиянинг Оврупо қисми, Кавказ, Сибирь, Марказий Осиёнинг тоғлиқ ерларида, дарё ҳамда арик бўйларида, ўрмонларда, жарликларда ва ғорларда ўсади.

Шифобахш сифатида барги ишлатилади. Баргининг таркибида аччиқ гликозид, сапонин, галат, олма ва вино кислоталари, полисахаридлар, шиллик, ошловчи моддалар, С витамини, эфир мойи ва бошқа моддалар мавжуд. Гул саватчасида стеринлар, фарадиол, флавоноидлар, рутин, С витамини, эфир мойи, ошловчи модда ва буёқ моддаси бор.

Халқ табobatiда қадимдан шифобахш ўсимлик сифатида, йўтални қолдирувчи, балғам кўчирувчи, яллиғланишга ғарши, дезинфекция килувчи, иштахани кўзғатувчи, меъда-ичак касалликларида, нафас олиш кийинлашганда, нафас қисганида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: кўка - суъала барглари йирингли шишларнинг ёрилишига(“пишишига”) имқон беради. Янги пайдо бўлаётган шишларни сурилтиради.

Илмий тиббиётда баргининг қайнатмасидан балғам кўчирувчи сифатида ишлатилади. Стоматологияда оғиз бўшлиғи шиллик қавати касалликларида (стоматитлар, гингивит, пародонтитлар), унинг дамламаси, қайнатмаси ишлатилади. Янги барги ва гулининг майдалангани ёки шираси бу касалликларда жуда яхши шифо бўлади.

ПАХМОҚ ҚАРИҚИЗ (Лопух (репей) войлочный, лопух большой) -

Arctium tomentosum Mill - астрадошлар - Asteraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 60-100 см.гача борадиган икки йиллик ўт ўсимлик. Барглари катта тухумсимон, тукли, тишсимон хиррали бўлиб, пояси тик ўсади, юқори қисми шохланган. Гуллари бинафша ранг - қирмизи тусда, шарсимон саватчага йиғилган, илмоксимон, ўткир тирноқдар билан қопланган. Меваси - тескари тухумсимон, учмали писта.

Пахмоқ қариқиз Россиянинг Оврупо қисмида, Кавказ, Ғарбий Сибирь ва Марказий Осиёнинг боғларида, уйлар атрофида, ўтлоқларда, нам ерларда, дарё ёқаларида, жарларда ва полизларда ўсади.

Шифобахш қисми барги ва илдизи ҳисобланади. Таркиби: илдизида инулин, протеин, гликозид, аччиқ ва ошловчи моддалар, эфир мойи, қанд, кумарин; баргида рутин, органик кислоталар (вино, олма, лимон ва оксалат кислоталар) бор. Халқ табobatiда қариқиз илдизи ва барги сийдик хайдовчи, сутни кўпайтирувчи (эмизикли аёлларда), қонни “тозаловчи”, яллиғланишга қарши таъсир кўрсатувчи восита сифатида, меъда яраси, сурункали гастрит, қон кетганида, буйрактош касалликларида, ревматизм, подагра, йирингли яралар ва

ўсмаларни даволашда ишлатилади.

Илмий тиббиётда қариқиз илдизидан тайёрланган препаратлар ўт-сийдик хайдовчи, илдиз мойи эса соч тўқилишига қарши дорисифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида қариқиз илдизи ва баргининг дамлама ва қайнатмасини оғиз шиллиқ қавати касалликларида, яллиғланишга қарши восита сифатида ишлатилиши мумкин.

Дамламасини тайёрлаш учун майдаланган қариқиз барглари ёки илдизидан 1 ош қошиқда олиб, устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда ярим соат дамлаб кўйилади. Сўнгра сузиб, кунда 4-5 махал оғиз чайилади ва ванночка қилинади, ёки қуришиб майдаланган қариқиз баргидан усти берк идишга 1 ош қошиқда ва устига 2 стакан қайнаб турган сув солиб, 2-3 соат дамлаб кўйилади, сўнгра сузиб олиб ишлатилади.

ПЕТРУШКА, ОДДИЙ ПЕТРУШКА (Петрушка обыкновенная) - *Petroselinum crispum* (Mill) Nym - селдердошлар - Ариасеае оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-100 см. бўладиган бир ёки икки йиллик ўт ўсимлик. Илдизи дуксимон, баъзан йўғонлашган. Пояси тик ўсади, юқори қисми шохланган. Барглари патсимон киркилган, пояси билан шохларида кетма-кет жойлашган. Гуллари сарғиш-яшил тусда, майда мураккаб соябонга жойлашган. Меваси - кўшалок писта. Петрушка Марказий Осиёнинг ҳамма жойларида ош кўки сифатида экилади.

Шифобахш қисми меваси ва илдизи, камроқ барглари ҳисобланади. Таркиби: мевасида эфир мойи, ёғлар, флавоноидлар; баргларида эфир мойи, флавоноидлар, С витамини; илдизида ҳам флавоноидлар бор.

Абу Али ибн Сино “петрушка - карафснинг ёввойисини сўгаллар ва совуқдан бўладиган ёрилишларига ишлатилади”, - деб ёзади.

Халқ табобатида петрушка сийдик хайдовчи восита сифатида буйрак, буйрактош касалликларида ишлатилади. Боғда ўсадиган тури оғизнинг ҳидини яхшилайдди.

Илмий тиббиётда петрушка мевалари тиндирма (тинктура) кўринишида ёки йиғма доривор таркибида буйрак ва юрак касалликларидаги шишларни кетказишда кучли сийдик хайдовчи восита тариқасида ишлатилади. Ундан ташқари цистит, овқат ҳазмининг бузилиши (гипоацид гастритларда) ва бачадондан қон кетишда ишлатилади.

Стоматология амалиётида петрушканинг янги олинган суви пахта пиликларга шимдириб, гингивит касаллигини даволашда, юз-жағ соҳасидаги сўгаллар, сепкил ва доғларни кетказишда ишлатилиши мумкин.

ПИЁЗ, ОШПИЁЗ (Лук репчатый) - *Allium cepa* L – лоладошлар Liliaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1 м.гача етадиган пиёзбошчали кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси йўғон, ичи ғовак, барги узун, учдор. Гуллари оддий соябонга тўпланган. Меваси кўсакча бўлиб, уруғи қора рангли, уч қиррали, буришган.

Пиёзнинг ватани жанубий-ғарбий Осиё бўлиб, у ҳамма ерда кўп микдорда ўстирилади. Шифобахш қисми пиёзбоши ҳисобланади. Таркибида сув, қанд, эфир мойи, фитонцидлар, азот моддалари, кальций, фосфор тузлари, лимон, олма кислотаси, А, В, В₂, С, РР витаминлари, фитин, йод, органик кислоталар

ва бошқалар бор.

Халқ табобатида пиёз қадимдан ҳозирги кунгача кенг ишлатилади. У терлатадиган, сийдик ҳайдайдиган восита сифатида, янги олинган пиёз суви (шираси) грипп, ангина, ичбуруғ, сурункали колит, бронхиал астмани даволашда, юздаги сепкил, хуснбузарларни йўқотиш учун ишлатилади.

Абу Али ибн Сино пиёз тўғрисида шундай ёзади: ошпиёз - расол уруғи доғни кетказади. Уруғини туз билан кўшиб ишлатилса сўгалларни кўпоради.

Илмий тиббиётда пиёздан атеросклероз, гипертония, гиповитаминозлар, айниқса С витамини етишмаганда, юқори нафас йўллари шамоллашида, меъда-ичак йўли ишининг бузилишида, сийдик хайдовчи восита сифатида фойдаланилади.

Грипп эпидемияси вақтида касалликнинг олдини олиш мақсадида ишлатилади.

Янги қирилган пиёзбошдан ажралган фитонцид моддалар буғма (дифтерия) ва сил (туберкулёз) микробларини беш минутда ўлдиради. Пиёзни майдалаб, бўтқа холида докага ўраб, жарохатларга қўйилса, оқаётган йирингни тўхтатиб, тозалаб, тезроқ битиради.

Стоматология амалиётида пиёзнинг бош пиёз ёки кўк пиёздан тайёрланган 2:10 нисбатдаги спиртли настойкаси (тиндирмаси) - Аллилчеп - Allilcerum ва 1:1 нисбатда тайёрланган глицеринли экстракти - Аллилглицер - Allilglycerum стоматит, гингивит, пародонтитларда ва бошқа жарохатларни даволашда, яллиғланишга қарши, бактериоцид ва тўқималар битишини тезлаштирувчи восита сифатида ишлатилади.

Rp.: Allilglyceri 100 ml

D.S. оғиз шиллиқ қавати касалланганда суркаш учун.

Rp.: Allilserpi 50 ml

D.S.оғиз шиллиқ қавати касалланганда суркаш учун.

Пиёзбошини кўрада (ёки духофкада) пишириб, фурункул, карбункул (чипқонларга), яллиғланувчи инфилтратларга кўйиб боғланса, тез пиширади.

ПИСТА (Фисташка настоящая) - Pistacia vera L - пистадошлар - Anacardiaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 5-7, баъзан 10 м.га етадиган дарахт ёки бута. Барглари навбатма-навбат жойлашган, юмалоқ-тухумсимон, текис қиррали, оч яшил рангли. Баргларида узига хос ўсимталар - бузғунчалар (галлалар) ҳосил бўлади. Гуллари майда, кўримсиз, гул кўрғони оддий. Меваси - тухумсимон, тўқ қизил рангли, қуруқ данакли.

Писта Марказий Осиёнинг тоғли туманларидаги тошлоқ жойларда, ўрмон

қияликларида, тоғ этаклари ва адирларда катта- катта пистазорлар ҳосил қилиб ўсади. Қрим, Кавказ ва Марказий Осиёнинг тоғли туманларида ўстирилади.

Шифобахш қисми меваси, барги, бузғунчаси ва смоласи. Бузғунча таркибида ошловчи моддалар, С витамини, органик кислоталар ва уруғида ёғ бор.

Халқ табobatiда пистадан меъда-ичак касалликлари (энтерит, колит ва ич кетар)ни даволашда, жигар касалликлари, ҳар хил қон кетишлар ва қувватсизликда фойдаланилади.

Писта баргининг бузғунчасидан танин моддаси олинади. Танин буриштирувчи, антисептик ва яллиғланишга қарши таъсирга эга.

Илмий тиббиётда ва стоматология амалиётида 1-2% ли танин эритмаси оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касалликларида, бурун, томоқ яллиғланишида чайиш учун ишлатилади. Таниннинг 5-10% ли эритмаси, ёки глицерин ва йодли аралашмаси оғиз шиллиқ қаватларига суртиш учун яра ва жарохатларни даволашда ишлатилади.

Писта баргидан қайнатма тайёрлаш учун майдаланган писта баргидан 10 г. миқдорда олиб, устига бир стакан (200 мл.) қайноқ сув солиб, 15 минут қайнатилади, совитиб докадан ўтказиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ишлатилади.

Писта мағизини чайналса тишларни мустаҳкамлайди ва оғизни хушбўй қилади.

РОВОЧ, ТАНГУТ РОВОЧИ (Ревень тангутский) - *Rheum palmatum* L.
Var. *tanguticum* Maxim - торондошлар - Polygonaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1,5-2 м.гача етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, йўғон, бўғинли ва кам шохли. Илдизпояси калта, йўғон 4-6 см. Ундан пастга караб йўғон, серсув илдизлар таркалади. Бахорда сершира илдизолди барглар ўсиб чиқади. Баргларининг диаметри 75 см., кенг, тухумсимон, туклар билан хопланган. Ровочнинг 20 дан ортиқ турлари бор бўлиб, тиббиётда тангут ровочи ишлатилади.

Тангут ровочининг ватани - Ғарбий Хитой ва Тибет тоғларидаги

ўрмонлардир. Марказий Осиёдаги тоғларда ҳам ўсади. Ровоч илгари ботаника боғларида ҳам ўстирилар эди. Хозир бу ўсимлик плантацияларда эқилади. Шифобахш қисми илдизпояси ва илдизи ҳисобланади. Таркибида антрагликозидлар, таногликозидлар, органик ва кризофан кислоталар, витаминлар, қанд, крахмал, смола, пектин ва бошқа моддалар бор.

Халқ табобатида ровоч илдизи ва мевасидан тайёрланган қайнатма билан меъда-ичак, юрак касалликларини даволашда, ичдан қон кетишини тўхтатишда ишлатилади. Пояси, барг банди иштаха ва кўнгил очадиган махсулот сифатида истеъмол қилинади.

Абу Али ибн Сино ёзади: ровоч - риванд буриштирувчи хусусиятга эга. Сирка билан кўшиб суркалса, сепкил ва теридаги доғларга фойда қилади. Сирка хушиб тайёрланган малҳам темираткига фойда қилиши мумкин.

Илмий тиббиётда ровоч препаратлари буриштирувчи ва сурги таъсир кўрсатади. Ровочнинг гален препаратлари ўт ажралишини кучайтириб, яллиғланишга қарши таъсир кўрсатади.

Стоматология амалиётида ровоч илдизидан тайёрланган қайнатма

стоматитлар, гингивитлар, пародонтит касалликларида, милклар қонаганида буриштирувчи, бактериоцид ва қон тўхтатувчи сифатида ишлатилади.

Ровоч илдизпоясини чайналса ёки ширасини пахта пиликларга шимдириб милкларга қўйилса, милкларни мустахкамлайди, қонокишини тўхтатади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 20 г. майда қилиб туғралган янги ровоч илдизлари устига 200 мл қайноқ сув қуйиб, 15-20 минут қайнатилади. Совигунча дамлаб қўйилади, сўнгра сузив олинади. 1-2 ош қошиқдан 3-4 махал ичилади. Оғиз чайиш ва ванночка қилиш учун ҳам ишлатилади.

Дорихоналарда ровоч препаратлари таблетка, порошок ва курук экстракт холида сотилади.

САРИМСОҚ ПИЁЗ (Чеснок посевной) - *Allium sativum* L -
лолагулдошлар - Liliaceae оиласига мансуб бўлган, кўп йиллик ўсимлик.

Ватани жанубий Осиё бўлиб, саримсок пиёз барча ўлкаларда кўплаб ўстирилади. Пиёзбошиси кўп бўлакли, тухумсимон ёки ясси-шарсимон, ок ёки кизғиш-бинафша рангли пўст билан қопланган. Пояси тик ўсувчи, цилиндрсимон, барглари чизиксимон, ўткир учли. Гуллари майда, оч-яшил рангда соябонга тўпланган. Меваси кўп уруғли кўсак. Шифобахш қисми пиёзбошисидир.

Таркибида аллиин бирикмаси, эфир мойи, С, Д витамини, фитонцидлар, фитостеринлар, ёғ, оз микдорда йод, калий, кальций, натрий, магний ва бошқа моддалар бўлади.

Халқ табобатида саримсок пиёз қадимдан жуда кўп касал-ликларда: безгак, вабо, ўлат эпидемиясида профилактика мак-садида, дизентерия, корин тифи, тери касалликларида, подагра ва бошқаларда кенг фойдаланилган.

Абу Али ибн Сино саримсок - сум ҳақида шундай ёзади: таъсири юмшатувчи, сурилтирувчи ва чипқонларни ёради. Қайнатмаси ёки қовурилгани тиш оғриғини босади. Қайнатмаси билан оғиз чайиш, айниқса бухўр билан аралашмаси ҳам тиш оғриғида фойда қилади. Агар унинг кулини асал билан қўшиб суртилса, юздаги доғни ва кўз остидаги қонталлаш (гематома)ни кетказишга фойда қилади.

Илмий тиббиётда саримсоқ настойкаси атеросклероз, гипертония, ўпка сили, колит, йирингли яраларни даволашда, гинекология амалиётида, гижжаларни (острицаларни) туширувчи восита сифатида фойдаланилади.

Саримсок пиёз бактериоцид хоссасига эга, қайнатмаси иштаха очувчи, овқат хазмини яхшиловчи, сийдик хайдовчи, антисептик таъсирга эга.

Стоматология амалиётида тиш оғриганда ишлатилиши мумкин.

Баъзи манбаларга Караганда “тиш кучли оғриганда тиш ка- вагини овқат колдикларидан тозалаб, чеснокни майдалаб эзиб бўтқа холига келтириб, бир оз туз қўшиб тиш қавагига қўйиб пахта билан беркитилса бироз вақт ўтганидан сўнг оғриқ пасаяди”.

Тозалаб кўрга кўмиб ёки духофкада пиширилган саримсок пиёзни юз-жағ соҳаси терисидаги чипқон (фурункул ёки карбункулларни) оғриғини колдириш ёки етилишини (“пишишини”) тезлатиш учун ёки сўрилтириш учун унга қўйиб боғланади.

СЕДАНА (Чернушка посевная) - *Nigella sativa* L - айик- товодошлар - Ranunculaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 40 см.га борадиган бир йиллик ўсимлик. Поялари тўғри ўсади, барглари патсимон киркилган. Гуллари анча йирик, оч мовий рангда. Меваси понасимон шаклдаги коп-қора қиррали уруғ.

Седана Россиянинг Оврупо қисмининг жанубида, Марказий Осиёнинг баъзи жойларида ёввойи ҳолда ўсади ва экилади.

Шифобахш қисми уруғи ҳисобланади. Таркибида ёғлар, хушбўй хидли эфир мойи, С витамини, флавоноидлар, гликозидлар, минерал моддалар ва бошқа бирикмалар бор.

Халқ табobatiда седана уруғларидан тайёрланган дамламани тиш оғриғида, меъда, юрак оғриқларида, сийдик, гижжа хайдовчи, шамоллаш, томоқ оғриғига, эмизикли аёлларнинг сутини кўпайтирадиган восита сифатида, бавосир касаллигини даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзишича, седана - шунизий кечкурун сиркага ивитиб, эрталаб уни янчиб бурунга қўйилса ёки хидланса, ғалвир суяги шамоллаганда тикинларни очади. Юз нерви фалажида фойда қилади. Сиркага кўшилган қайнатмаси билан оғиз чайилса, тиш оғриғини босади. Седана осилиб турувчи сўгалларни, хол ва пес доғларини даволашда ёрдам беради.

Илмий тиббиётда седана ўтидан тайёрланган дамламанинг юрак ишини яхшилаши ва сийдиктош касаллигида фойда бериши аниқланган.

Стоматологияда седана дамламасининг тиш оғриғида фойда бериши

тўғрисида маълумотлар бор.

Дамламани тайёрлаш учун 1 чой қошиқ седана устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, 1 соат давомида дамлаб кўйилади, сўнгра докадан ўтказиб, оғиз чайилади, ванночка қилинади. Юздаги сўгал ва доғларни кетказиш учун майда янчилган седана уруғини 1:10 нисбатда вазелин ёки мол ёғида аралаштириб, малҳам қилиб суркалади.

ТИЗМАГУЛ (Вербена лакарственная) - *Verbena officinalis* L - тизмагулдошлар - Verbenaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-70 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, шохланган. Барглари тухумсимон ёки чизик наштасимон, четлари патсимон киркилган, бандсиз, қарама-қарши ўрнашган.

Гуллари - майда, оқиш, беш бўлакли. Меваси 4 та ёнгокка ажраладиган курук мева. Тизмагул Марказий Осиёнинг барча жумҳуриятларида, тоғ этаклари, тоғларда, соя-салкин жойларда, арик бўйларида, йўл ёкаларида, боғларда ва экинзорларда бегона ўт сифатида ўсади. Шифобахш қисми ўти (ер устки қисми) ҳисобланади.

Таркибида гликозидлар, сапонинлар, алкалоидлар, камфора хидли эфир мойи ва бошқа моддалар бор.

Халқ табobatiда тизмагул бош оғриғи, камкувватлик, жигар касалликлари, чипқон, фурункулёзларни даволашда қўлланилади.

Илмий тиббиётда лат еган жойларни даволаш, жарохатларни ювиш ва даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида юз-жағ соҳасидаги фурункул, карбункул, яра ва

жарохатларни ювиб даволашда тавсия этилади.

Фурункул, карбункулни ва лат еган жойларни даволаш учун тизмагул барглари сувда кайнатиб олиниб, иссик холда кўйиб боғланади ёки майда қилиб янчилган барглари тухум оқи ва арпа уни кўшиб, малкам қилиб кўйилади.

ТЕМИРТИКАН (Якорцы стелющиеся) - *Tribulis terrestris* L - туятовондошлар - Zygophyllaceae оиласига мансуб бўлиб, ётиб ўсувчи, бир йиллик ўт ўсимлик бўлиб, узунлиги 10-100 см, баъзан 300 см.га етади. Барглари жуфт патсимон қирқилган, қарама-қарши жойлашган. Гуллари майда сарик рангли, беш бўлакли, якка-якка барг қўлтиғида жойлашган. Меваси - учбурчак, 2-4 тиканли қаттиқ ёнғоқча.

Темиртикан Марказий Осиё, Кавказ, Қозоғистон, Россиянинг жанубида даштларда, ярим чўл тепаликларда, сойларда, дарёларнинг баланд қирғоқларида, темир йўл ёкаларида ўсади.

Шифобахш қисми ўти ҳисобланади. Таркибида сапонин, алкалоид, С витамини, бўёқ, ошловчи ва бошқа моддалар бор.

Халқ табobatiда атеросклерозни даволашда, буйрак ва ковуқ тошларни майдалашда, гипоацид гастрит (меъда шираси камайганда) ларни даволашда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино темиртикан - ҳасак тиш милқларининг хидланган яраларига яхшидир - деб ёзган.

Илмий тиббиётда темиртикан ўтидан олинadиган трибус - понин

препарати атеросклероз, юракнинг ишемия касаллиги ва гипертонияни даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида темиртикан ўтидан олинган ширасини асал билан кўшиб, ярали-некрозли хидланган стоматит ва гингивитларни даволашда ишлатиш мумкин. Бунинг учун тенг миқдорда ширасини асал билан аралаштириб, дока ёки пахта пиликларга суркаб, милкларга кўйилади, оғиз артилади.

ТОК, УЗУМ (Виноград культурный) - *Vitis vinifera* L - узумдошлар - Vitaceae oilасига мансуб бўлиб, бўйи 30-40 м.га етадиган жингалаклари ёрдамида дарахтларга осилиб ўсувчи, кўп йиллик ўсимлик. Ток зангининг пўстлоғи жигарранг тусда, новдалари бўғим-бўғим бўлиб ўсади. Барглари уч ёки беш бўлакли, бандли. Гуллари майда, кўримсиз тўпгул ҳосил қилади. Мевасининг тузилиширангли, мазаси турлича бўлган сершира гул мева.

Ток Марказий Осиёнинг ҳамма жумҳуриятларида, жанубий Қозоғистон, Болгария, Венгрия, Украина ва Кавказ ўлкаларида кенг миқёсда ўстирилади. Шифобахш қисми мевалари, барглари. Таркибида қанд, сахароза, органик кислоталар, В ва С витамини, флавоноидлар, ошловчи моддалар, баргларида Қанд, С витамини, каротин, олма кислотаси, ошловчи моддалар, кверцетин, холин ва бошқа моддалар бор.

Халқ табobatiда узум буйрак, ковок, жигар, юрак, меъда-ичак касалликларини даволашда, қон тўхтатишда, томоқ оғришида ва бошқа касалликларни даволашда ишлатилади.

Манбаларга караганда илмий тиббиётда узум кувватсизликда,

камқонликда, модда алмашинуви бузилганда, сурункали бронхит, сил касаллигида ишлатилади. Узум барглари антисептик, шамоллашга қарши, қон тўхтатувчи ва жароҳатларни битирувчи таъсир килгани учун унинг дамламасидан ангинада томоқни чайиш учун, жароҳатларни ювиш ва қон тўхтатувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида узум баргининг қайнатмаси, узум ғўрасининг сувидан стоматит, гингивитларни даволашда, жароҳатларни ювишда ишлатилиши хакида маълумотлар бор.

Кузда ток кесилганда, ундан оқадиган сувдан (яъни токнинг “кўз ёши”) юздаги сўғалларни ва қонталашни (гематомани) кетказишда фойдаланилади.

ТОЛ ТУРЛАРИ (Виды ивы) - *Salix species* - толдошлар - Salicaceae оиласига мансуб ўсимликлар туркумига киради. Унинг 300 дан ортиқ тури маълум. Шулардан 22 та хили Марказий Осиёда ўсади. Толнинг новдалари майин, эгилувчан, барглари лансетсимон. учли. Тол турли вақтда, баъзилари барги ёзилгунча, бошқалари барги ёзилиб бўлгандан сўнг ёки барг ёзилиши билан бирвақтда гуллайди. Меваси кўсакча.

Толлар водийларда, дарё, кўллар атрофида, ўрмон ёкаларида, аралаш ўрмонларда ўсади. Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида манзарали дарахт сифатида экилади.

Шифобахш қисми пўстлоғи ва барги хисобланади. Таркибида ошловчи моддалар, салицин гликозиди, С витамини ва флавоноидлар бор.

Халқ табобатида тол пўстлогининг шираси, дамламаси ва қайнатмасидан безгакка қарши, иситма туширувчи, терлатувчи, гижжага қарши, бўриштирувчи, қон тўхтатувчи, антисептик, жароҳатларни битирувчи ва тинчлантирувчи восита сифатида фойдаланиб келинган. Масалан, Марказий Осиёда тол барглари оғтоб урганда ишлатишган (беморнинг оғтоб урган ерларига барглари ёпиб даволашган).

Немис Халқ табобатида тол барги ва ширасидан (пўстлогини) ревматизм, подагра, юздаги нерв оғриқларига қарши (неврит, невралгия) ишлатилган. Жароҳатлардан қон кетганида пўстлогининг (қуришиб майдаланган қуқунини) порошогини сеппиб қон тўхтатишда ишлатилган.

Абу Али ибн Сино ёзади: тол - гарабни гули ва баргидан сиқиб олинган суви ачиштирмасдан, қуритувчи воситалар қаторига киради. Тол қулини сирка билан қўшиб суртилса, сўгалларни қўчиради ва учуқларни кетказади.

Тол пўстлоғи ва баргини қуришиб, майдалаб кесилган, тилинган ва янги жароҳатларга сепилса фойда қилади.

Оғриқларни қолдириш учун тол пўстлок қуқунидан 1 г.дан кунда 3 маҳал ичиш тавсия этилади, жароҳатлардан қон оққанда, қон тўхтатиш учун сепилади. Чуқур яраларни даволашда толнинг пўстлок шираси ва баргини қуришиб

боғланади. Тол пўстлоғидан тиббиётда ишлатиладиган салицин олинади.

Стоматология амалиётида тол пўстлоғи қайнатмасидан оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматитлар, гингивитлар) ни даволашда, милклардан қон кетишини тўхтатишда ва юз соҳасидаги неврит ва невралгияларни даволашда оғриқ қолдирувчи воситасифатида ишлатилса фойда қилади.

ТОТУМ (Сумах дубильный) - *Rhus coriaria* L - пистадошлар - Anacardiaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1-3 м.гача борадиган сийрак шохли бута ёки кичикрок дарахт. Пўстлоғи жигаррангсимон, ёш новдалари калин туклар билан қопланган. Барглари патсимон, навбатма-навбат жойлашган. Гуллари майда оч яшил ва ок рангда йирик рўваклар ҳосил қилади. Меваси думалоқ ёки буйраксимон данакли қизил листа.

Тотум Ўзбекистон, Туркменистон, Тожикистон, Кавказ ва Кримда курук қоялар орасида, сийрак ўрмонларда, очик тоғ ёнбағирларда ўсади.

Шифобахш қисми янги барглари ва меваси. Тотум баргида ошловчи моддалар, галлат кислотаси, флавоноидлар ва бошқалар бор.

Тотум барги сийдик хайдовчи, буриштирувчи, қон тўхтатувчи, антисептик, яллиғланишга қарши ва жарохатларни битирувчи таъсирга эга.

Халқ табобатида бу ўсимликнинг меваларидан кувватга киргизадиган, чанковни босиш учун, иссиқни туширадиган, заҳарлар кучини кесадиган ичимлик тайёрланади.

Илмий тиббиётда бу ўсимликдан тайёрланган гален препаратлар ўт пуфаги ва меъда-ичак йўли касалликларида, қон кетишда, ревматизм, подагра касалликларида кенг қўлланилади ҳамда иссиқни туширадиган восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида тотум баргларида тайёрланадиган дамламани оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматит, гингивит), яра ва жароҳатларни чайиш, ювиш учун ишлатиш мумкин.

Дамламани тайёрлаш учун 1 чой қошиқ майдаланган янги тотум барги устига 1 стакан қайноқ сув куйиб, 1 соат давомида дамбаб кўйилади, сўнгра сузиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ва жароҳатларни ювишда ишлатиш тавсия этилади.

ТОҒ АРНИКАСИ (Арника горная) - *Arnica montana* L – астрадошлар - *Astraceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 40-60 см.га етадиган хушбўй хидли, кўп йиллик ўт ўсимлик. Барглари узун лансетсимон текис ёки биров кемтик қиррали бўлиб, пояда бандсиз қарама-қарши жойлашган. Гуллари тўқ сариқ, саватчага тўпланган, саватчалар шохлар учида якка-якка урнашган. Меваси - учмали, цилиндрсимон писта.

Тоғ арникаси Украина, Белоруссия, Болтик бўйи давлатлари ва Марказий Осиёнинг тоғлик ерларида, тоғ яйловларида ўсади.

Шифобахш қисми, асосан, гул саватчаси, камроқ микдорда барги ва илдизи ҳисобланади. Гул саватчаси таркибида арницин аччиқ моддаси, эфир мойи, смола, камед, ёғ, ошловчи моддалар, органик кислоталар, С витамини, сариқ пигмент ва бошқа моддалар бор.

Халқ табobatiда тоғ арникаси ўти қон айланиш ҳолатини яхшилашда, гули эса лат еган жойларни даволашда ишлатилган.

Илмий тиббиётда тоғ арникаси препаратлари: дамлама, қайнатма, настойкалари марказий нерв тизимини тинчлантирувчи, тортишишга қарши, қон тўхтатувчи, яллиғланишга қарши, оғриқни қолдирувчи, жароҳатларни битирувчи, юрак-қон-томир фаолиятини яхшиловчи, коронар қон томирларини кенгайтирувчи, атеросклерозда, қон босимини туширувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида тоғ арникаси гулидан тайёрланган дамлама ва настойкасида оғиз шиллиқ қавати касалликлари: стоматитлар, гингивитлар, пародонтит ва бошқа жароҳатларни даволашда, милклардан ва тиш олинган жойлардан қон оққанда, яллиғланишга қарши ва қон оқшини тўхтатувчи, оғриқ қолдирувчи, жароҳатларнинг битишини тезлаштирувчи доривор сифатида ишлатиш тавсия этилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 3 чой қошиқда қуритилган, майдаланган гул саватчасини 2 стакан қайнаб турган сувга солиб, оғзи берк идишда 2 соат дамбаб кўйилади. Сўнг сузиб олиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ишлатилади. Тампон ва пахта пиликка шимдириб, қонаётган жойга кўйилади.

Rp.: T-гае Arnicae 25 ml

D.S. 5-20 томчидан, сувга томизиб, оғиз чайиш учун ишлатилади.

Яр.: Inf. floris Arnicae 200 ml

O.S. 1 ош қошиқдан 3 махал овқатдан сўнг сут билан ичилади. Оғиз чайиш, милкларга ванночка килиш учун ишлатилади.

ТУРП (Редька посевная, огородная) - *Raphanus sativus* L - карамдошлар - Brassicaceae оиласига мансуб бўлиб, илдиз мевали, қаттиқ тукли, бўйи 30-70 см.га етадиган икки йиллик ўтсимон ўсимлик. Илдизи йўғон, этдор, дуксимон ёки шолғомсимон, ўткир таъмли. Пастки илдизёни барглари лирасимон бандли, усткилари майдарок, навбатма-навбат жойлашган. Пояси тик ўсиб, бир нечта ок-бинафша рангли гул новдалар чикаради. Меваси - қора рангли думалок уруғлари бўладиган кўзок.

Турп Ўзбекистоннинг деярли ҳамма ерларида экилади. Шифобахш қисми илдиз мевалари. Таркибида углевод, гликозидлар, азотли экстрактив моддалар, ёғлар, фитонцидлар, С, В ва А витамини, минерал тузлар, олтингугурт, хлор, йод, лизоцим ва рафанал кристаллмоддаси бор.

Халқ табобатида турп меъда ширасини оширувчи, иштахани кўзғатувчи, меъда-ичак фаолиятини фаоллаштирувчи, буйракдаги кум ва тошларни эритиб, оғриқни пасайтирувчи ва антисептик, сийдик ва ўт хайдовчи восита сифатида ишлатилади.

Шунингдек бронхитлар, кўк йутал. ўпка сили, қон туфлаш ва қандли диабетда буюрилади.

Абу Али ибн Сино турп - фуджл тўғрисида шундай ёзади: турлни мастак (ўти) уни ва асал билан кушиб малҳам сифатида қўйилса, кўз остидаги қонталаш (гематома), уруғи эса жарохат (травма) натижасида қўқарган қонталашларни, сепкил ва бошқа доғларни кетказишда фойда қилади.

Илмий тиббиётда ўт-тош касаллигининг олдини олишда, гепатит, жигар циррози, холецистит касалликларида истеъмол қилиш тавсия этилади.

Стоматология амалиётида турп сувини ва майда киркилган этини юз-жағ соҳасидаги йирингли жарохатларни даволаш учун ишлатилади. Уч тармокли нервнинг неврит ва невралгиясида турп сувини суркалса ва компресс қилинса фойда қилиши мумкин.

ХАНТАЛ, САРЕПТ ХАНТАЛИ (Горчица, горчица сарептская) - Brassica juncea L - карамдошлар - Brassicaceae оиласига мансуб бўлиб, бир йиллик, бўйи 40-50 см.га етадиган ўт ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, шохланган. туксиз, пояси ва шохларидаги барглари кетма-кет жойлашган. Гуллари сарик, пояси билан шохлари учидаги шингилга тўпланган. Меваси цилиндрсимон, ўстки томони гадир-будир, кўп уруғли, пишганда очиладиган кўзок.

Ханталнинг айрим турлари Волга бўйи туманларида, шимолий Кавказ, Белоруссияда ўстирилади. Сарепт хантали Марказий Осиёнинг айрим районларида, Қирғизистонда ўстирилади ва улар бегона ўт сифатида экинзорларда, йўл ёкаларида ва аҳоли яшайдиган ерларда ўсади.

Шифобахш қисми уруғи ҳисобланади. Таркибида ёғ, синегрин гликозиди, мирозин ферменти, оксил моддалар ва бошқалар бор.

Халқ табобатида хантал уруғи иштаха очувчи восита сифатида, хантал барглари эса одам заҳарланганида ишлатилади. Меъда-ичак касалликлари, меъда раки, нафас органлари касалликларида хантал баргларида тайёрланган қайнатма ва дамламалар буюрилади.

Абу Али ибн Сино хантал - ҳардал тўғрисида шундай ёзади: таъсири шиллиқни суғуриб (суриб) олувчи, тозаловчи, сурилтирувчи (рутубатлардан тозалайди). Юздаги қонталаш, кукарган (гематома) ларни кетказади. Унинг сувини тиш оғриғида томизилади.

Илмий тиббиётда хантал кукунидан қон айланиш, нафас олишни яхшиловчи, балғам кўчирувчи ва терлатувчи шифобахш ванна сифатида фойдаланилади.

Хантал меъда шираси ишини кучайтириб, иштахани очади, яллиғланишга қарши антисептик таъсир курсатади.

Ички органлар (ўпка, бронхлар) турли касалликларида ханталдан тайёрланадиган горчичниклар ва хантал эфир мойининг спиртли эритмаси кўп ишлатилади. Бу препаратлар кўйилган жойга рефлектор йўл билан таъсир қилиб, касал органларнинг қон билан таъминланишини ва нерв тизимининг трофик функциясини яхшилайдиган, оғриқни камайтиради. Хантал спирти радикулит, ревматизм, неврит, невралгия, миозит ва шамоллаш касалликларида қўлланилади.

Стоматология амалиётида хантал микробларга қарши, оғриқни қолдирувчи таъсир кўрсатгани учун, тиш оғриғида, уч тармоқли нервнинг неврит ва невралгия касалликларида, чакка-пастки жағ бўғими шамоллаш (артрит)ни даволашда тавсия этилади.

Тиш оғриғида, тиш қавагидан овқат қолдиқларини олиб ташлаб, хантал

суви томизилади ёки пахтага шимдириб кўйилади.

Компресс килиш учун 1 чой қошиқ хантал кукуни 1 стакан илик сувга кориштирилади ва унга дока хуллаб, касал жойга 5-10 минут кўйиб кўйилади.

Хантал коғозлари ва 2%ли хантал эфир мойининг спиртли эритмаси дорихоналарда сотилади.

ХИНА (Хна) - *Lawsonia inermis* L – литрумдошлар - Lythraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 2,5 м.гача борадиган кўп йиллик ўсимлик. Пояси 4 қобирғали, кучли шохланган. Барглари бироз учли, тухумсимон, четлари текис, ялтирок бўлиб, пояда бандсиз карама- қарши жойлашган. Гулларнинг диаметри 1 см атрофида бўлиб, гултупни ташкил қилади. Меваси - 4 хонали чанок.

Хинанинг бир йиллик тури ҳам бор. Хинанинг ватани Мадагаскар ороли, Африканинг шарқий сохиллари ва Австралиядинг шимолий районларидир. Ҳозирги вақтда хина Хиндистон, Эрон ва Озарбайжонда маданий ҳолда етиштирилади. Хинанинг асосан баргидан фойдаланилади. Таркибида лавзон бўёқ моддаси бор.

Халқ табобатида ундан қабзиятга қарши, ўт йўлини тозаловчи омил сифатида фойдаланилади.

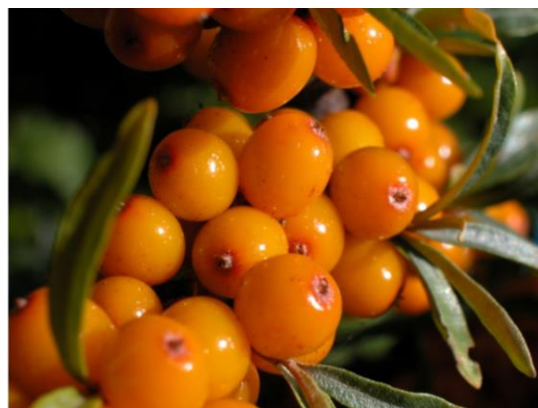
Абу Али ибн Сино ёзади: хина — хина қайнатмаси шиллиқ қаватда бўладиган шишларга фойда қилади. Оғиз чақаланишида ва яраларда фойда қилади. Илдизи билан узум сиркасини аралаштириб юзга суртилса, теридаги доғ ва сепкиллардан холос бўлишга ёрдам беради.

Илмий тиббиётда хинанинг баргидан соч тўкилганда, экзема ва тери касалликларида фойдаланилади. Гули эса асаб бузилганида ишлатилади. Тортишиш касалликларида қўйиладиган малҳамлар таркибига киради.

Стоматология амалиётида хинанинг дамламасидан стоматитларни даволашда (оғиз яраларида, чақаланишда) фойда бериши мумкин.

Дамламани тайёрлаш учун 2 чой қошиқ қуритилган хинанинг барги устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, 1 соат давомида дамлаб қўйилади, сўнгра докадан ўтказиб, оғиз чайилади.

ЧАҚАНДА, ЖУМРУТСИМОН ЧАҚАНДА (Облепиха, облепиха крушиновидная) - *Hippophae rhamnoides* L - жийдадошлар - Elaeagnaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 4-6 м.гача бўлган бута, пояси сершоҳ, тиканли бўлиб, пўстлоғи кунгир яшил рангда. Барглари оддий чизиксимон, калта банд билан кетма-кет жойлашган. Гуллари кўримсиз. Меваси - думалоқ кизғиш-сарик, серсув, данакли.

Чақанда Россиянинг Оврупо қисми, Кавказ, Козогистоннинг жанубий томонлари, Марказий Осиёнинг барча жумҳуриятларида дарё, кўл, денгизларнинг шағалли, кумли кирғокларида, текислик ва тоғлардаги тўқайзорларда ўсади.

Апрел-май ойларида гуллайди ва август-сентябрь ойларида меваси пишади. Шифобахш қисми сифатида меваси ва ундан олинадиган мойи хисобланади.

Таркибида С, В1, В2, Е витамини, каротин ва каротиноид, органик кислоталар, глицеридлар, олеин, линол, пальметин, стеарин кислоталари, ошловчи ва хлорофилл моддалар бор. Чақанда витаминлар манбаи хисобланади.

Халқ табobatiда чақанда мевалари яра-жарохатларни би-тирадиган, оғрик колдирадиган, цингани даволашда ишлатилиб келинадиган восита хисобланади.

Илмий тиббиётда чақанда шираси, дамлама, қайнатма, настойкаси ва мойи авитаминоз, гиповитаминоз, цинга касаллигида, қизилўнгач, меъда, ўн икки бармокли ичак яраларида, тери ва гинекология касалликларида, тузалишибитиши кийин бўлган яраларни даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида оғиз шиллиқ қавати касалликлари: стоматитлар, гингивитлар, пародонтитлар, ҳар хил яра-чақалар, ёриқлар, эрозиялар, тошмалар ва бошқа жароҳатларни даволашда ишлатилади. Чақанда мойи дока ёки пахта болишчаларига (пиликка) шимдириб милкларга кунда ярим соатдан 10-15 кун кўйилади.

Rp.: Olei Hyppophae 100 ml

D.S. Оғиз шиллиқ қаватига кунда 3-4 маҳал суркаш ёки аппликация килиш учун.

ЧОЙ, ХИТОЙ ЧОЙИ (Чай китайский) - *Thea sinensis* L - чойдошлар - Theaceae оиласига киради. Чой бўйи 10 м.га етадиган доим яшил бута ёки дарахт. Барги оддий, калин, ялтирок. эллипссимон, нотекис тишсимон киррали, пояда кетма- кет ва гуллари якка-якка 1-3 тадан барг кўлтигига жойлашган.

Меваси уч чанокли, учта уруғли, пишганда очиладиган кўсак. Ватани - Хитой, Хинди Хитой, Африканинг баъзи туманларида, жанубий Америка ва бошқа тропик ва субтропик мамлакатларда ўстирилади. Шунингдек чой плантациялари Грузия, Озарбайжон, Украинанинг жанубида (Крим вилояти) ва Краснодар ўлкаларида ташкил этилган.

Шифобахш қисми барги ва шохлари ҳисобланади. Таркибида кофеин, теofilлин, теобромин алкалоидлари, ошловчи моддалар, флавоноидлар, фосфорли органик бирикмалар, темир ва марганецли нуклеопротеидлар ҳамда витамин Р, В1, В2, К1, никотин ва пантотен кислоталар, эфир мойи ва фтор моддаси бор.

Ўзбек Халқ табобатида чойдан ич кетиш, бош ва тиш оғриқлари, шамоллаш, қон босими, юрак хасталиги, буйрак ва жигар касалликлари, овқат хазм килиш органларининг издан чиқиши сингариларини даволашда ҳамда иштахани кўзгатувчи восита сифатида кўлланилган.

Чой кишининг аклий ва жисмоний иш қобилиятини ошириб, юрак ишини кучайтиради. Бош мия, юрак, жигар ва буйрак қон томирларини кенгайтиради. Нафас олиш органларига ижобий таъсир этади, аклни пешлайди, қонни тозалайди. Баргидан шишларга қўйиб боғланса бўлади. Совук чой билан фасодли яра-чака, шапоғлашган кўзлар ювилса фойда қилади.

Стоматологияда оғиздан келадиган қўланса хидларни йукотишда ишлатилади. Иссик чойга туз кушиб оғиз чайилса, милклар шамоллаганда (гингивит) фойда қилади. Совутилган чой билан йирингли яра-чақаларни ювиш мумкин. Баргидан юздаги шишларга қўйиб боғланса, шишларни кайтаради.

Чой кўпроқ истеъмол килинганда тишларни саргайтиради, лекин таркибида фтор моддаси борлиги туфайли тишни кариесдан (тишни “курт ейишдан”) асраш тўғрисида маълумотлар бор.

Чойни тайёрлаш учун ярим литр хажмдаги чойнакни қайнаб турган сувда чайиб ташлаб, 1 чой қошиқда кўк ёки қора чой солиб дамланади ва устини сочик билан ёпиб қуйилади, 3-6 дакихадан сунг ичилади. Оғиз чайишга, яра-чақаларни ювишда шу чойни совутиб ишлатилади.

ШИРЧОЙ (Гравилат городской) - *Geum urbanum* L - раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30- 60 см.га етадиган кўп йиллик ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, юқори қисми шохланган, эвгенол хиди келади. Илдизолди тупбарглари узун бандли, тухумсимон, ромбосимон, тишсимон қиррали, поясидан барглари майдарок, уч бўлакли, бандсиз кетма-кет урнашган. Гуллари оч сариқ. ок ёки кизғиш рангли, беш бўлакли, якка-якка жойлашган. Меваси —мураккаб писта.

Ширчай Россиянинг Овруло қисмида, Кавказ ва Марказий Осиёнинг тоғли районларида, тоғ ёнбағирларида, тоғ ўрмонларида, бутазорларда ва богларда ўсади.

Шифобахш қисми - ўсимликнинг ҳамма қисми, шу жумладан илдиз, илдизпояси ҳисобланади. Таркибида гликозидлар, ошловчи моддалар, аччиқ моддалар, смола, эфир мойи, органик кислоталар, витаминлар ва бошхалар бор.

Халқ табobatiда ширчай балғам кўчирувчи, қусишга қарши, тинчлантирувчи, қон тўхтатувчи, оғриқсизлантирувчи, яллиғланишга қарши, жароҳатларни битирувчи восита сифатида ишлатилади.

Илмий тиббиётда ер устки қисмидан тайёрланган дамлама, илдизпояси ва

илдизидан тайёрланган қайнатма меъда-ичак, жигар, ширинча, цинга, иситма, ангина ва қон окишини тўхтатиш учун ишлатилади.

Стоматология амалиётида оғиз шиллиқ қавати касалликларини, ярали - неврозли гингивостоматитларни даволашда, милklar қонаганда қон тўхтатиш воситаси сифатида ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 1 чой қошиқ янги майдаланган ўсимлик ёки илдизи-поясининг устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда дамлаб, 2 соатдан сўнг сузиб олиб, оғиз чайишда ишлатилади.

ШОВУЛ (Щавель кислый) - *Rumex acetosa* L - торондошлар - Polygonaceae oilасига мансуб бўлиб, кўп йиллик ўт ўсимлик.

Шовул Марказий Осиёда, Россия худудларида ўтлоқларда, ўрмонларда, боғларда, полizларда ўсади ва ўстирилади.

Шифобахш қисми барги ва илдизи хисобланади. Таркибида шовул кислота, оксалат кальций тузи, жуда кўп микдорда С витамини, оксил ва темир моддаси бор.

Халқ табобатида шовулдан ҳар хил қон окишини тўхтатувчи, оғриқни қолдирувчи, буриштирувчи, заҳарга қарши, антисептик, жарохатларни битирувчи ва цинга касаллигига қарши дори сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: шовул - хуммад икки хил бўлади, боғ шовули ва ёввойиси. Ёввойиси кучлироқ. Баргини илдизи билан боғланса, юздаги шишларни ва хуснбузарларни сўрилтиради. Янги сикиб олинган шираси ва шовулнинг қайнатмаси билан оғиз чайилса, тиш оғриганда ёрдам беради.

Стоматология амалиётида шовул шираси ва қайнатмасидан оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касалликларини даволашда, милклар қонаганда ва яра-чакаларни битирувчи восита сифатида фойдаланилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун: 1 ош қошиқда янги майдаланган шовул барги устига 2 стакан сув солиб, 15 минут қай- натилади, 2 соатдан сўнг сузиб, оғиз чайиш учун ишлатилади. Ёки янги майдаланган шовул илдизидан 1 ош қошиқда олиб, 1,5 стакан сувда 15 минут қайнатилади, 2 соатдан сўнг сузиб, оғиз чайиш учун ишлатилади. Янги сикиб олинган шовул баргининг ширасини дока ёки пахта пиликка шимдириб милкларга кўйилади.

ШОТУТ (Тут чёрный) - *Morus nigra* L - тутдошлар - Moraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 15 м.гача етадиган дарахт. Пояси кизгиш кўнғир пўстлок билан қопланган. Барглари юраксимон, йирик тишли, банди ёрдамида шохчаларда кетма-кет жойлашган. Меваси қора ёки қора-бинафша, сершира тўп мева.

Шотут бизнинг жумхуриятимизда кўплаб эқилади. Шифобахш қисми меваси ва барги ҳисобланади. Таркиби: мевасида қанд, органик кислоталар, оксил, пектин, С витамини, бўёқ моддалар; баргида флавоноидлар, гликозидлар, эфир мойлари, углеводлар, органик кислоталар, ошловчи, бўёқ ва бошқа моддалар бор.

Халқ табобатида шотут мевасидан камқонлик касаллигида, С витамини етишмовчилигида, қон босимини туширишда ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: тут дарахти - тус буриштирувчи ва совитувчи таъсир қилади. Нордон тут оғиздаги шишларни кайтаради. Куюк пиширилган шираси оғиздаги чакаларга фонда қилади. Илдизининг қайнатмаси тишни кимирлатади (кўзгатади). Багининг суви билан оғиз чайкалса, тиш оғриғига фойда қилади.

Илмий тиббиётда янги баргининг шираси ангинани даволашда, меваси бўғма, қизилча, иситма, сийдик хайдовчи, жигар ва ўт копи касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида шотутнинг янги барг шираси ва мевасининг дамламаси билан оғиз шиллиқ қавати яллиғланганда, милклар қонаганда оғизни чайиш, ванночка килиш тавсия этилади.

ЭВКАЛИПТ ТУРЛАРИ (Виды эвкалипта) - *Eucalyptus species* - миртадошлар - Myrtaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 150 м.гача баландликдаги доим яшил дарахт. Барглари лансетсимон, хидли. Гуллари барг кўлтиғига жойлашган.

Эвкалипт Австралия, Кавказ, Украина. Краснодар ва бошқа жойларда

ўсади. Эвкалипт тез ўсувчи, кўп сув талаб қилувчи дарахт бўлганидан, боткокдикларни куриштириш ва безгакни йукотиш мақсадида экилади.

Шифобахш қисми барги ҳисобланади. Таркибида эфир мойи, ошловчи моддалар, смола, органик кислоталар ва бошқалар бор. Эфир мойи таркибининг 80 % ини цинеол ташкил қилади.

Халқ табobatiда қайнатмаси ва настойкасидан безгакни, ўткир меъда-ичак касалликлари, шамоллаш, грипп касалликларида балгам кўчирувчи ва антисептик, оғриқсизлантирувчи восита сифатида фойдаланилади.

Илмий тиббиётда дамламасидан ва эфир мойидан нафас олиш йуллари ва ўпка шамоллаганда ингaляция қилишда, йирингли яраларни ювиб даволашда ва хоказоларда ишлатилади.

Стоматология амалиётида антисептик, яллиғланишга қарши, қон тўхтатувчи, яра ва жарохатларни битказувчи сифатида эвкалипт барги дамламаси, қайнатмаси, настойкаси ва эфир мойлари стоматитларни, гингивит, пародонтит касалликлари ва бошқа жарохатларни даволашда ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун эвкалиптнинг 10 г. майдаланган баргини 1 стакан қайнаб турган сувга солиб, ёпик идишда 2 соат дамланади, сўнг оғиз чайишда ишлатилади.

Қайнатмаси куйидагича тайёрланади: 30 г. эвкалипт баргини 1 стакан сувда аралаштириб туриб, 30 минут паст оловда қайнатилади. сўнг 1 литр қайнатилган илик сув солиб аралаштириб, оғиз чайишда, жарохатларни ювишда ишлатилади ёки 2 чой қошиқда эвкалипт баргини олиб 1 стакан сув солиб, қайнагандан сўнг 1-2 минут яна кўшимча равишда қайнатилади, совутиб оғиз чайишда ишлатилади.

Rp.: Inf. folii. Eucalypti 200 ml

D.S. Оғиз чайиш учун. 1 стакан сувга 1 чой хошихда кушилади.

Дорихоналарда эвкалипт барги 100 граммдан кадокланган ёки брикет холида сотилади. Шунингдек, эвкалипт препаратлари: эвкалипт мойи (25 мл.дан шиша идишда), пектусин (таблетка), эвкатол (томчи), эфкамон (малҳам) сифатида ишлатилади.

ЭКМА САБЗИ (Морковь посевная) - *Daucus sativus* Roehl - астрадошлар - Asteraceae оиласига мансуб икки йиллик сариқ-тўқ сариқ илдиз мевали ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, тукли, чизикли, ичи кавак, юқори қисми шохланган. Барги оддий, кўп марта патсимон ажралган. Гуллари мураккаб соябонга тўпланган. Меваси қўшалок писта.

Сабзи Марказий Осиёнинг ҳамма жойларида экилади. Шифобахш сифатида илдиз меваси, пояси ва уруғи ишлатилади.

Таркиби: илдиз мевасида каротин, қанд, витаминлар (В1, В2, РР, С, К ва бошқалар), ферментлар, эфир мойи, ёғ, флавоноидлар, шунингдек кальций, фосфор ва темир тузлари мавжуд. Уруғида эса эфир мойи ва ёғлар бор.

Халқ табobatiда сабзини қадимдан шифобахш дори сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино сабзи - джазар уруғи ва баргларининг яраларни тезроқ битиришда ишлатишни тавсия этган.

Сабзини илмий тиббиётда анемия, гиповитаминозларда, овқат хазм қилиш ҳолатини яхшилашда, эмизикли аёллар сутини кўпайтиришда, буйрак-тош касаллигида, кувватга киргизувчи, ични юмшатувчи ва сийдик ҳайдовчи сифатида ишлатилади.

Сабзи таркибидаги моддалар тухималардаги оксидланиш- тикланиш жараёнини фаоллаштиради. Углевод алмашинувини созлайди, антисептик, яллиғланишга қарши ва жароҳатларни битирувчи таъсир кўрсатади.

Сиртдан кўйган ва совук олган жароҳатларни, йирингли, эски яраларни даволашда кенг қўлланилади.

Стоматологияда янги кирилган сабзи ва унинг ширасидан стоматитларни, тил окариши(молочница)ни, юз-жағ соҳасидаги жароҳатларни ювиш, оғизни чайиш, ванночка килиш тавсия этилади. Юз терисига хуснбузар тошганда сабзи ширасини тенг микдорда тухум сариғи ёки асал билан аралаштириб суркалса, яхши фойда қилади. Гиповитаминоз сабабли пайдо бўлган (келиб чиккан) стоматит ва гингивитларни даволашда маҳаллий муолажадан ташқари, янги сабзисувидан (ширасидан) кунда ярим стакан ичиб туриш тавсия этилади.

ЭМАН, ОДДИЙ ЭМАН (Дуб обыкновенный) - *Quercus robur* L - қоракайиндошлар - Fagaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 40-50 м.га етадиган, узок умр кўрадиган дарахт. Дарахт танаси ёрилган кўнғир- кулранг тусли пўстлок билан қопланган. Барги тескаритухумсимон, патсимон булакли, киска бандли, шохларида кетма-кет жойлашган. Гуллари майда, кўримсиз. Меваси - узун бандли, чўзиқ ёнғоқча.

Оддий эман Украина, Белоруссия, Молдавия, Болтик бўйи давлатлари ва Россиянинг Оврупо қисмидаги ўрмонларда, дарё бўйида ўсади. Эман дарахти богларда ва кўчаларда манзарали дарахт сифатида ўстирилади.

Шифобахш қисми, асосан, пўстлоғи ва барги, ёнғоқлари ҳисобланади. Таркиби: пўстлоғида ошловчи моддалар, органик кислоталар (галла, эллага

кислоталари), қанд, крахмал, ёғ ва бошқа моддалар бор бўлиб, у буриштирувчи, яллиғланишга қарши, антисептик ва қон тўхтатувчи хусусиятларга эга.

Халқ табobatiда эман ёнгокларидан сурункали ич кетиш ва ширинча касаллигини даволашда ишлатилган.

Абу Али ибн Сино эман - баллут туғрисида шундай ёзган: ёнгогини қўйдириб ишлатилса, оғиз оғриғининг ва югурук яраларнинг ёйилишини тўхтатади. Япроғини янчиб жарохатларга қўйилса, ўларни ёпиштиради.

Илмий тиббиётда унинг қайнатмаси ич кетганда, дизентерия, меъда-ичаклардан қон кетганда, куйган, совук олган ва йирингли жарохатларни даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида эман препаратларидан, янги баргларида оғиз шиллиқ қавати касалликларини, йирингли ва бошқа жарохатларни даволашда, оғиздаги нохуш хидларни кетказишда ишлатилади.

Янги майдаланган эман баргини докага ураб янги кесилган ва йирингли жарохатларга қўйилса тез битиради.

Гингивит, стоматит ва оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватида учрайдиган бошқа яллиғланиш касалликлари ва жарохатларни ювиб даволаш учун эман пўстлоғи 1:10 нисбатдаги қайнатмаси ишлатилади. Дорихоналарда тайёр махсулоти сотилади.

Rp.: Dec. Corticis Querci 200 ml

D.S. Оғизни чайиш учун.

Rp.: Corticis Querci 50.0

D.S. 1 ош қошиқ пўстлок устига 1 стакан қайноқ сув солиб, 10 минут қайнатиб, сузиб оғизни чайиш учун ишлатилади.

ЎРИК, ОДДИЙ ЎРИК (Абрикос обыкновенный) - Armeniaca vulgaris L

- раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, баландлиги 5-10 м.гача етадиган дарахт. Барглари йирик бўлиб, узунлиги 6-9 см, шакли турлича тухумсимон, чўзик тухумсимон, ўткир учли, аррасимон, киррали, шохларида кетма-кет жойлашган. Гуллари ок ёки пушти рангли, якка-якка, беш бўлакли. Меваси - сариқ, зарғалдок, кизғиш рангли турли шаклда, сершира, ёкимли

хидли, данакли хўл мева.

Ўрик Марказий Осиё жумхуриятларида, Украина, Кавказ, Кримнинг тоғли жойларида ёввойи холда ўсади. Маданий ўсимлик сифатида Марказий Осиё, Кавказ, жанубдаги бошқа ерларда ўстирилади ва ўрикзорлар ташкил қилинади.

Шифобахш қисми мевапари, данагининг мағзи, барги, елими. Таркиби: мевасида қанд, крахмал, олма, лимон кислотаси, минерал тузлар, каротин, С витамини, РР, ошловчи моддалар, микроэлементлар, темир ва калий тузлари ва аччиқ данаклигида амигдалин гликозиди бор.

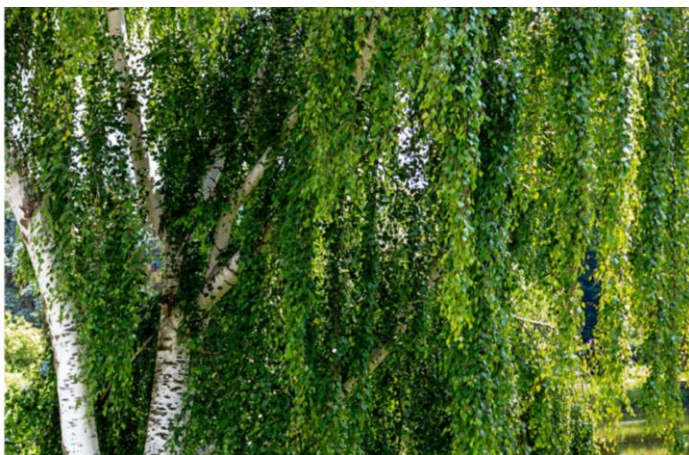
Халқ табobatiда ўрикдан организмда қон камайганида, қон босимини туширувчи, сийдик хайдовчи ва ични юриштирувчи сифатида ишлатилади.

Илмий тиббиётда витамин А, С, В15 етишмаганда, сийдик Хайдовчи сифатида

ва юрак касаллигида тавсия этилади.

Стоматология амалиётида милк оғриганида, тишлар камашганида, стоматит, гингивит, пародонтитларни даволашда ўрик баргининг дамламаси ишлатилади.

ҚАЙИН, ОҚ ҚАЙИН (Берёза повислая) - *Betula pendula* Roth - қайиндошлар - Betulaceae оиласига мансуб бўлиб, буйи 10-20 м.гача етадиган дарахт. Оқ пўстлоғи, барглари учбурчак-ромбасимон, ўткир учли банди ёрдамида поя ва шохларида кетма-кет жойлашган. Шохлари ва барглари хушбўй сўгалчалар билан қопланган. Гуллари майда, кўримсиз. Меваси ёнғоқча.

Қайин дарахти Россия Оврупо қисмининг ўрмон зонасида, Сибирдаги аралаш ўрмонларда, Марказий Осиёда тоғ ёнбағирларида ва водийларда ўсиб, баъзан қайинзорларни ташкил қилади. Манзарали дарахт сифатида кучаларда, боғларда ва паркларда ўстирилади.

Шифобахш қисми куртаги, ёш барглари ва шираси хисобланади.

Куртагини март-апрель ойларида шишиб, бўртган вақтда, баргларини эрталаб териш (йигиш), ширасини эса баҳорда олиш керак.

Таркибида смола, эфир мойи, сапонин, ошловчи моддалар, С витамини, фитонцидлар ва бошқа моддалар бор.

Халқ табобатида кайиннинг барги, куртаги ва ширасидан қадимдан шифобахш сифатида фойдаланиб келинади.

Дамлама ва қайнатмаси ўт, сийдик хайдовчи, терлатувчи, қонни "тозаловчи", оғриқ қолдирувчи, яллиғланишга қарши ва жароҳатларни битирувчи сифатида ишлатилади.

Илмий тиббиётда кайин куртаги, куртагининг настойкаси (тиндирмаси), қайнатмаси, баргининг дамламаси, кайин шираси сийдик ва ўт хайдовчи, бронхит, трахеитларда дезинфекцияловчи ва балғам кўчирувчи восита сифатида, миозит ва артритларда оғрикни қолдирувчи ва яра жароҳатларини даволашда ишлатилади.

Ёғочини куруқ хайдаш йўли билан олинадиган дёготь (қора мой) суртма сифатида тери касалликларида ишлатилади (Вишневский малҳами таркибига киради).

Стоматология амалиётида кайин куртаги ва баргининг дамламаси ва қайнатмаси оғиз шиллиқ қавати яллиғланишига қарши ва жароҳатларни битирувчи сифатида ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 2 чой қошиқ кайин куртаги устига бир стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда бир соат дамба кўйилади. Сўнгра сузиб олиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ишлатилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 10г. кайин куртаги устига 200 мл сувсолиб 15 минут қайнатилади. Совитилгандан сўнг, сузиб олибишлатилади.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ (Гвоздика) -эвгенол калампирмунчок дарахти (*Eugenia caryophyllata* Thund). Гунчасидан эфир мойи олинади. Эфир мойи таркибида эса 80-95% эвгенол бор. Бу дарахт тропик мамлакатлардагина ўсади. Бизда эвгенол, асосан, эвгенолли райхон - *Ocimum gratissimum* L ва эвгенолли камелия - *Camellia sasanqua* Thunb усимликларининг эфир мойидан олинади.

Эвгенолли райхон бўйи 70-100 см.га етадиган сершоҳ ярим бута ўсимлик. Пояси кам тукли, барги оддий тухумсимон, тишсимон, қиррали бўлиб, пояда банди билан қарама-қарши жойлашган. Гули сарғиш, лабгулдошлар оиласига хос тузилган. Меваси - 4 та ёнғоқчадан иборат.

Эвгенолли райхон ватани жанубий Африка, Мадагаскар ва ўнга якин ороллардир. Ўзбекистон шароитида бир йиллик ўсимлик сифатида устирилади. Шифобахш қисми - ўсимликнинг ер устки қисмидир. Таркибида эфир мойи бўлади. Эфир мойида эса 50-80% эвгенол, камфора ва бошқалар бор. Эфир мойидан эвгенол олинади.

Абу Али ибн Сино шундай ёзади: калампирмунчок - каранфул меъда ва жигарни кучайтиради, қусиш ва кунгил айнашга фойда қилади. Оғиз хидини ёқимли қилади.

Стоматология амалиётида эвгенол тиш касалликларини даволашда антисептик ва оғриқ қолдирувчи модда сифатида қўлланилади.

Rp.: Olei Eugenoli 10 ml

D.S. Вактинчали пломбанинг асоси учун ишлатилади

Rp.: Eugenoli 1.0 Zinci oxydi q.s. MJ. pasta

D.S. Чукур кариесни даволашда пломба остига, катлам сифатида кўйилади.

Rp.: Eugenoli 50.0

D.S. Маргимуш билан милklar кўйганида ёки маргимушли периодонтитда нейтраллаш мақсадида ишлатмш (антидот сифатида) учун кулланилади.

Rp.: Zinci oxydi 5.0 Eugenoli q. s. ut f. pasta

DS: Тиш илдизи каналларини пломба қилиш учун.

ҚАЛАМПИР ЯЛПИЗ (Мята перечная) - *Mentha piperita* L - ясноткадошлар - Lamiaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-100 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси бир нечта, тик ўсади, барглари чўзик, тухумсимон, ўткир ўчли, четлари тишли, ўзига хос ўткир хидли. Гуллари пушти ёки бинафша рангли, майда-майда тўпгуллар ҳосил қилади. Мевалари - тўрт кўшалок ёнғоқча.

Ялпиз Марказий Осиёнинг ҳамма республикаларида кенг тарқалган бўлиб, арик бўйларида, зовур ёкаларида ўсади. Баҳорда ош кўки сифатида ишлатилади.

Украина, Белоруссия, Молдавия, Краснодар ўлкаси ҳамда Воронеж вилоятларида ўстирилади. Шифобахш қисми барги ва ер устки қисми, таркибида эфир мойи бўлиб, асосий қисмини ментол ташкил қилади. Ундан ташқари, дипептон, каротин, С витамини, ошловчи моддалар ва бошқалар бор.

Халқ табобатида ялпиз иштахани очувчи, овқат хазм килинишини яхшиловчи, меъда ширасини оширувчи, тинчлантирувчи, шамоллашга қарши ва оғриқни қолдирувчи восита сифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино ёзишича, ялпиз - наъна иситувчи, буриштирувчи ва қон оқини тўхтатувчи таъсир қилади. Ялпизни хусусан, унинг янгисини шаробда кайнатиб боғланса, ярадан қолган доғларни, кўз остидаги қонталаш (гематома)ни кетказади. Ялпизни арпа уни билан аралаштириб тилга суркалса, тил дағаллигини (гадир-будирини) кетказади.

Илмий тиббиётда ялпиз препаратлари меъда-ичак оғриқларида, корин дам бўлганида, кўнгил айнаганда, холецистит, ўт-тош касаллиги, гепатитларда, юрак хасталиги, юқори нафас йўллари касалликларида қўлланилади.

Калампир ялпиз барги ўрнида Ўзбекистонда ўсадиган Осиё ялпизи (*Miasiatika Boris*)нинг ўтини ишлатса бўлади.

Калампир ялпиздан куйидаги доривор препаратлар олинади: баргидан дахлама, эфир мойидан ялпиз суви (*Aqua Menthae piperitae*), ялпиз мойи (*Oleum Menthae piperitae*), настойка (*Tincturae Menthae piperitae*), тиш томчиси (зубные капли - *Guttae adontolgiae*), ментол эса меновазин (*Menovasinum*) таркибига киради.

Стоматология амалиётида ялпиз барги дахламаси ва ялпиз сувидан оғиз шиллиқ қавати касалликлари (стоматитлар, гингивит, пародонтитлар)да ҳар хил яра-чакалар ва жарохатларни ювишда, оғиз хидланганда оғизни чайиш учун ишлатиш мумкин.

Тиш томчисининг таркиби:

Ментол ва тимол 0,06 г.дан, фенол салицилат 0,75 г., глицерин - 2,5 г., спирт - 25г.гача бўлиб, тиш оғриганда тиш қавагини овқат қолдикларидан тозалаб, тиш томчисидан пахтага шимдириб қўйилади.

Меновазиндан уч тармокли нервнинг неврит ва невралгиясида сиртдан

махаллий оғриқсизлантирувчи восита сифатида ишлатилади. Бу препаратлар дорихоналарда сотилади. Ялпиз мойидан тиш порошоги ва тиш пасталарига кушилади. Оғиз чайиш учун ҳам сувга кўшиб ишлатилади, айниқса, оғиз хидланганда, нохуш хидларни йўкотади.

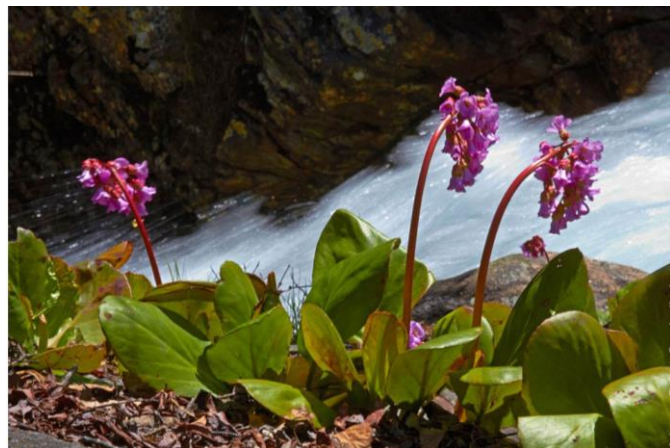
Rp.: Olei. Mentholi 1%—10 ml

D.S. 1 стакан сувга 5-10 томчи солиб, оғиз чайилади.

Rp: Int. fol. Menthae piperitae 200 ml

D.S. оғизни чайиш учун.

ҚАЛИН БАРГЛИ БЕРГЕНИЯ (Бадан толстолистный) - *Bergenia crassifolia* L - қоракатдошлар - Saxifraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 50 см.га етадиган, кўп йиллик ўтусимлик. Илдиз пояси йўғон, горизонтал холда шохланган, илдиз олди тўпбарглари кенг эллипссимон, калин туксиз, пастки томони нуктасимон безли, узунлиги 35 см.га етади. Барги қор тагида қишлайди. Гуллари пушти рангли, гул ўқида рўваксимон тўпгул ҳосил қилади. Меваси - кўп уруғли, пишганда очиладиган кўсакча.

Бергения Марказий Осиё, Барбий ва Шаркий Сибирнинг тоғли ерларида ўсади.

Шифобахш қисми илдиз, илдиз пояси ва барги ҳисобланади. Таркибида ошловчи моддалар, гликозидлар, полифеноллар, галат кислотаси ва бошқалар бор.

Халқ табobatiда бергения илдиз ва илдизпоясидан меъда-ичак касалликлари, томоқ оғриғи, оғиз шиллиқ қавати яллиғланиши. бош оғриғида, кукунини жарохатларга сепаб, битишини тезлаштиришда ва яллиғланишга қарши восита сифатида ишлатилади.

Илмий тиббиётда колит, энтероколитларни даволашда ва гинекология амалиётида ишлатилади.

Стоматология амалиётида бергения репаратлари (суюк экстракти) оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касалликларида ишлатилади.

Дорихоналарда тайёр экстракти сотилади.

Rp.: Extr. Bergeniae fluidi 10 ml Aquae destillatae 90 ml

MDS. Оғиз шиллиқ қавати ва милкларга суркаш учун.

ҚАНДАҒОЧ - кулранг ольха (Ольха серая) - *Ainus incona Moench* - кайиндошлар - Betulaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 20м.га етадиган силлик, кулранг пўстлокли дарахт. Барги тухумсимон, ўткир учли, қўшалок, аррасимон, киррали, кулранг-яшил тусли бўлиб, пояда банди билан кетма- кет жойлашган. Ёш барглари жуда ёпишкок- Меваси ясси, бир уруғли ёнғоқча.

Ватани - Қозоғистон. Урал, Ғарбий Сибирь, Россиянинг Оврупо қисми, асосан, Украина, Белоруссия, Молдавия, Болтик бўйи давлатларининг нам ўтлоқларида, Орол бўйларида, кияларда, ўрмонларда, ботқоқдикларда ўсади. Доришуносликда ғудда меваси, пўстлоғи ва барглари ишлатилади.

Таркиби: ғуддасида ошловчи моддалар (танин), галла кислотаси, баргида флавоноид, гликозид, органик кислоталар, пўстлоғида эса ошловчи моддалар, тритерпеноидлар бор.

Халқ табобатида қандағочдан кенг фойдаланилади. Унинг ғуддаси ва пўстлоғининг шираси буриштирувчи, қон тўхтатувчи, терлатувчи, яллиғланишга қарши ва орик қолдирувчи таъсир кўрсатади.

Илмий тиббиётда ғуддасининг қайнатмаси, тиндирмаси ва пўстлоғининг шираси ўткир ва сурункали ичак касалликларида (энтерит, колит), дизентериями даволашда, пўстлоғи, барги ва ғуддасининг қайнатмаси бўғим ревматизмларида, подагра, безгак (малярия) ва шамоллаш касалликларида ишлатилади.

Стоматологияда пўстлоғидан тайёрланган қайнатма оғиз шиллик қаватининг касалликларида (стоматитлар, гингивит, пародонтит), оғиз куйганда ишлатилиши мумкин.

Дамламани тайёрлаш учун 15 г. майдаланган қандағоч пўстлоғини 1 стакан қайноқ сувда дамлаб оғзи берк идишда 2 соат дамланиб, сузиб, сўнг ишлатилади.

4 булакка майдаланган қандағоч ғуддасини 1 стакан қайнаб турган сувда дамлаб, 2 соатдан сўнг ишлатилади.

Rp.: Inf. frvictis Aln; 200 ml.

D.S. Оғиз чайиш учун.

Rp.: Dec. corticis AJni 200 ml.

D.S. Оғиз чайиш учун.

ҚИЗИЛ ДЎЛАНА (Боярышник кроваво-красный) - *Crataegus sanguinea* Pall – раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 3-5 м.гача борадиган дарахт. Шохлари бакувват, тиконлар билан қопланган. Барглари кенг ромбсимон, 3-7 бўлакка бўлинган. Гуллари ок. майда, тўп гулларга тўпланган, ёкимсиз хидли. Меваси - тўқ-қизил, думалок, ширин, унсимон, юмшок, 3-4 та данакли бўлади.

Қизил дўлана Марказий Осиёнинг ҳамма жумҳуриятларида, Россиянинг Оврупо қисмининг шаркида, Крим, Кавказда дарё бўйлари, ўрмон ёкаларида, ёнғокзор, олмазор, аралаш ўрмонлар, тошлоқ ерлар ва сой ёкаларида ўсади.

Ўзбекистонда дўлананинг ун тури учрайди. Дулана манзарали дарахт сифатида паркларда, боғларда экилади.

Шифобахш қисми гули ва меваси ҳисобланади. Таркибида ошловчи моддалар, қанд, оксил моддалар. флавоноидлар, пектин моддалар, органик (олеин, уросол, кратег) кислоталар, хлороген кислота, кверцетин, холин, ацетилхолин, эфир мойи, ёғ, каротин, провитамин А, С витамини ва фитостеринлар бор.

Халқ табобатида мева ва гулини юрак касалликларида, уй- қусизликда, бош айланганда, нафас қисганда, тинчлантирувчи, десенсибилизацияловчи (аллергияга қарши) восита сифатида қўлланилади.

Абу Али ибн Сино дўлана - зуърур кучли буриштирувчи ва битирувчи эканлигини ёзган.

Илмий тиббиётда дўлананинг ҳамма турлари, айниқса, қизил дўлана препаратлари юрак заифлигида (юрак тож томирларида қон айланишини яхшилайти), гипертония касалигида, ангиневрозда, қон томирлар ва капиллярлар ўтказувчанлигини камайтирувчи восита сифатида, аритмия ва тахикардияни бартараф этишда фойдаланилади.

Стоматология амалиётида милклар қонаганда, пародонтит, гингивит касалликларини комплекс даволашда, тинчлантирувчи, аллергия ҳолатини йўқотувчи, оғиз шиллиқ қавати ва милкларни озиклантирувчи, қон томирлар ва капилляр деворини мустаҳкамловчи восита сифатида ишлатилади.

Дўлана гулларида дамлама тайёрлаш учун 2 ош қошиқ куриб майдаланган дўлана гули устига бир стакан қайноқ сув солиб, кучсиз (паст) оловда 10 минут қайнатилади. Совигач, 1 ош қошиқда 3 махалдан ичилади, оғизни ванночка қилишда ишлатилади.

Дўлана гулидан янги сиқиб олинган сувини пахта пиликка шимдириб, милкларга қўйилади.

20 г дўлана меваси устига 1 стакан қайноқ сув солиб, паст оловда 15 минут қайнатилади. Совигач, чой ўрнида ичилади.

Дорихоналарда тайёр экстракти ва настойкаси сотилади.

Ар.: Ex 1 г. Crataegi fluidi 30 ml

0.5. 20-30 томчидан овқатдан олдин 3-4 махал ичилади.

Ар.: T-rae Crataegi 25 ml

0.5. 20 томчидан овқатдан олдин 3 махал ичилади.

ҚИРҚБЎҒИМ, ДАЛА ҚИРҚБЎҒИМИ (Хвощ полевой) – *Equisetum arvense* L - киркбугимдошлар - Equisetaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 50-60 см.га етадиган спорали кўп йиллик ўсимлик. Илдизпояси ўзун, бўғимли. Ер устига 2 хил поя ўсиб чиқади: бахорги ва ёзги поя. Бахорги поя жигарранг тусли, юмшок, бўйи 20 см.ча, учида споралар ҳосил килувчи бошокча бўлади, споралар етилиб, сочилиб кетганидан сўнг, пояси куриб қолади ва ёзги поялар ўсиб чиқади. Ёзги поя яшил рангли, қаттиқ, спора ҳосил қилмайди, бўйи 50-60 см, тўп-гупбўлиб шохланган, баргсиз.

Қирқбўғим Туркманистондан ташқари Марказий Осиёнинг ҳамма жойларида сернам ўтлоқлар, буталар орасида, сой ва ариқларнинг бўйларида учрайди. Шифобахш қисми ўти - ёзги кўк пояси ҳисобланади.

Таркибида эквизетрин, сапонин, алкалоидлар, С витамини, каротин, аконит, кремний, олма кислоталар, аччиқ ва ошловчи моддалар, оксил, минерал тузлар ва бошқалар бор.

Халқ табобатида киркбўғимни қадимдан шифобахш ўсимлик сифатида ишлатиб келинади. У пешоб ажралишини кўпайтириб, унинг таркибидаги оксил моддани камайтиради. Организмда умумий модда алмашинувини яхшилайдиган, яллиғланиш жараёнини тўхтатади, жароҳатларни битиради, қон оқшини тўхтатиб, буриштирувчи, антисептик таъсир кўрсатади.

Абу Али ибн Сино ёзади: киркбўғим - Занаб Ал-хайз қон кетишда жуда фойдалидир. Жароҳатларни ва яраларни ажаблантирар даражада яхши битиради.

Илмий тиббиётда киркбўғимнинг дамлама ва қайнатмасини пешоб хайдовчи восита сифатида, нафас олиш йўллари, ўпка хасталигида, ковук ва ўт пуфагидаги тошларни туширишда, ички қон кетишда, безгак, куймич нерви шамоллаганда, подагра, ревматизм касалликларини даволашда, битиши кийин йирингли яраларни, чипқон ва бошқа тери касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида киркбўғимни дамлама, қайнатма ва янги олинган ширасидан оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватида учрайдиган яллиғланиш процесс (гингивит, пародонтит) ларни даволашда, лаб бичилганда, ёрилганда, юз-жағ соҳасидаги чипқонлар (фурункул, карбункуллар)ни ва битиши кийин бўлган йирингли яраларни ювиб даволашда ишлатилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 1:10 нисбатда янги майдаланган ўтини уй хароратида сув қўйилади ва секин, 30 минут паст оловда қайнатилади. Совигач сузиб, аввалги хажмга келгунча сув кушиб, оғиз чайилади, ванночка қилинади, ёки: 50 г. микдордаги киркбўғим устига 3 стакан совук сув қўйиб, бир кеча кундуз қўйиб қўйилади, кейин сузиб олиб, яллиғланишга қарши восита сифатида оғизни чайиш, ванночка қилиш учун ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун майдаланган киркбўғимдан 4 чой қошиқда олиб, устига 2 стакан қайнаб турган сув солиб, усти берк идишда дамлаб қўйилади, сўнгра сузиб олиб, оғиз чайишда, ванночка ва компресс қилишда ишлатилади.

Киркбўғимнинг тайёр препаратлари брикет холида дори- хоналарда сотилади.

Вр.: *Herbae Equiseti* 50.0

D.S. 2 чой қошиқда олиб, устига 1 стакан қайнаб турган сув солинади ва кун бўйи туради. Сўнгра сузиб олиб ишлатилади.

ҚОВОҚ, САПЧА ҚОВОҚ, ОДДИЙ ҚОВОҚ - *Cucurbita maxima* L (Тыква крупноплодная), - *Cucurbita pepo* L (тыква мелкоплодная) - ковоқдошлар - *Cucurbitaceae* оиласига мансуб бўлиб, бир йиллик ўсимлик. Поясининг узунлиги 5-6 м.га етади, пояси ер бағирлаб ўсади. Барги жуда ҳам

йирик. Гули сариқ рангли, ёкимли хидли. Меваси йирик, кўп уругли, сергушт, ширали.

Ватани Мексика. Россиянинг барча ерларида эқилади. Ўзбекистонда қовоқнинг кўп хиллари ўстирилади.

Шифобахш қисми уруғи, қовоқ эти (юмшок қисми) бўлиб, унинг таркибида қанд, С витамини, В1, никотин кислота, микроэлементлар (калий, кальций, магний, фосфор, темир ва бошқалар) бор. Уруғида ёғ, усимлик оксиди, қанд, витамин ва каротиноидлар бор.

Халқ табobatiда қовоқ уруғидан сийдик-таносил органлари, буйрак-ковук касалликларини даволашда, гижжа хайдашда фойдаланилади. Камқонлик, сил касали, буйрак ва бошқа органлар касалликларида асал солинган сувга солиб қайнатилган қовоқ истеъмол қилиш тавсия этилади.

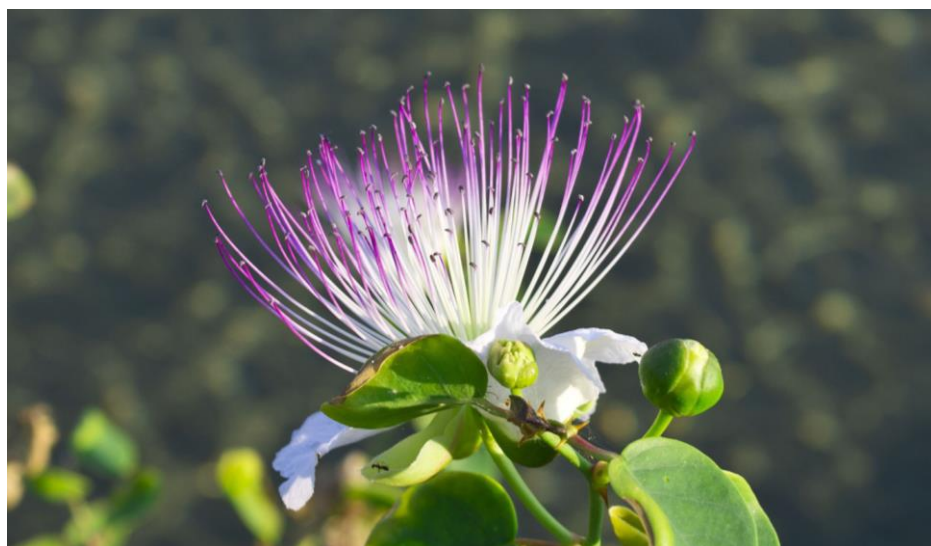
Абу Али ибн Сино қовоқ - қар тўғрисида шундай ёзади: қаттиқ тиш оғриғига қарши қовоқдан олинган ширани бурунга томизилади.

Илмий тиббиётда қовоқ уруғи лентасимон гижжаларни хайдашда ишлатилади. Қовоқ меваси (эти) ичаклар ишини яхшиловчи, сийдик хайдовчи, енгил ич юмшатовчи ва яллиғланишга қарши таъсир қилади. Тери касалликларида, қуйган, совук олган ва экземани даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида стоматитлар, гингивит, пародонтит касалликларини даволашда қовоқ шираси билан артиш, оғизда олиб туриш (ванночка қилиш), пахта пиликларга шимдириб, милкларга қўйиш йўли билан яллиғланиш ҳолатларини камайтириш мумкин.

ҚОВУЛ, ТИКАНЛИ КАВАР (Каперцы колючие) - Capparis

spinosa L - кавардошлар - Capparidaceae оиласига мансуб бўлиб, кўп йиллик ярим бутасимон, бўйи 2,5 м.гача етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси тиканли, судралиб юрувчи, шохланган. Барги калта бандли, пояда кетма-кет жойлашган. Ок гуллари барг култиғига жойлашган. Меваси кўп уруғли, данаксиз хўл мевага ухшаш мева баргдан ташкил топган.

Қовул Марказий Осиёнинг барча ҳудудларида, Крим, Кавказ ўлкаларида йўл ёкаларида, тоғ ёнбағирларида, боткокликларда, чўлларда, девор тагларида, арик бўйларида ўсади. Шифобахш қисми - пўстлоғи, куртаги ва меваси.

Таркибида С витамини, рутин, кверцетин, бўёқ моддалари, қанд ва бошқа моддалар бор. Ўсимликнинг янги ер устки қисми ошловчи, сийдик хайдовчи, антисептик ва оғриқни қолдирувчи таъсир қилади.

Халқ табobatiда илдиз пўстлогининг қайнатмасини тутканок, паралич (шол), қораталок касаллиги, шамоллаш ва ревматизм касалликларини даволашда ишлатилади. Ковул ширасидан яраларни даволашда қўлланилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: қовул - кабарнинг энг фойдали қисми унинг илдиз пўстлоғидир. Майдаланган янги илдиз пўстлоғи чириган йирингли яраларни тозалайди, битиради.

Стоматологияда илдизининг қайнатмаси оғиз шиллиқ қавати касалликларида (стоматит, гингивит, пародонтит), ҳар хил яраларни даволашда ишлатиш мумкинлиги хакида маълумотлар бор.

Қайнатмаси: 2 чой қошиқ куритилган илдизини 1 стакан сувга солиб, 15 минут қайнатилади ва ярим соатдан сўнг, докадан ўтказиб оғиз чайилади, оғизда олиб турилади (ванночка қилинади).

Тиш оғриганда қовулнинг илдиз пўстлоғини чайналса, оғриқни камайтиради, милкларни мустахкамлайди. Қовул солиб қайнатилган сирка ёки шароб билан оғиз чайкалса, оғиз шиллиқ қаватидаги ва милклардаги яллигланиш ҳолатини йукотади, яраларни тозалайди ва тез битиради. Илдизи ва барги қаттиқ шишларни сўрилтиради.

ҚОВУН (Дыня обыкновенная) - *Cucumis melo* L - қовоқдошлар - Cucurbitaceae оиласига мансуб бўлиб, пояси судралиб ўсадиган бир йиллик ўсимлик. Барглари йирик, юраксимон, барг бандлари узун, гуллари оч сариқ. Меваси - думалоқ ёки узунчоқ, калин этли, хушбўй хидли, кўп уруғли мева.

Қовун Марказий Осиё, Кавказ орти, Украина, Молдавия ва бошқа ерларда экилади. Шифобахш қисми меваси ва уруғларидир. Таркибида қанд, клетчатка, крахмал, пектин моддалар, органик кислоталар, С витамини, Е, В6, В15, В1, В2, макро ва микроэлементлар (магний, фосфор, олтингутурт, хлор, марганец, темир, мис, фтор ва бошқалар) бор.

Халқ табobatiда чанкок қолдирувчи, асаб тизимини тинчлантирувчи, ревматизм, подаграни даволашда, сийдик хайдовчи, ични юмшатувчи восита сифатида ишлатилади. Қадимдан цингакасаллигида кенг фойдаланилган.

Абу Али ибн Сино қовун - битти туғрисида шундай ёзади: қовун этини унга аралаштириб юзга суртиб, офтобда куритилса, юздаги сепкиллар ва бошқа доғларни кетказишда фойда қилади.

Илмий тиббиётда қовундан беморларни кувватга кирғазишда, сийдик хайдовчи, кабзиятда, гепатит, атеросклероз касалликларида истеъмол килиш тавсия этилади.

Стоматология амалиётида қовундан милқлар касалланганда, қонаганда, қовун ширасини (сувини) ичиш, мевасининг қайнатмасини ва қовун этини юздаги хуснбузар, сепкил ва доғларни кетказишда ишлатиш тавсия этилади.

ҚОНЧЎП, КАТТА ҚОНЧЎП (Чистотел большой) – *Chelidonium majus*

L - кўкнордошлар - Papaveraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-100 см.гача етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик, пояси тик ўсади, юқори қисми шохланган. Илдиз олди ва поясининг пастки қисмидаги барглари юпка 3-5 бўлакка бўлинган, пояда кема-кет жойлашган. Гуллари оч сариқ рангда, поя ва шохларининг учида оддий соябонга жойлашган, ҳамма қисмларида сутга ўхшаган

шираси бор. Меваси кўп уруғли, чузик кўзоксимон кўсакча.

Россиянинг Оврупо қисмида, Крим, Кавказ ва Марказий Осиёнинг салкин ерларида, бутазорларда, ўрмон четларида, жар бўйларида. аҳоли яшайдиган жойлардаги боғ ва полизларда кенг таркалган.

Шифобахш қисми бўлиб ўти (пояси, барги, гули) ҳисобланади. Таркибида алкалоидлар, эфир мойи, С витамини, каротин, органик кислоталар (хелидон, олма, лимон), флавоноидлар, сапонин ва бошқа моддалар бор.

Халқ табobatiда қончуп қадимдан хавфли ўсмаларнидан тўхтатувчи, оғриқ қолдирувчи, жарохатларни битирувчи, сўғал ва кадокларни туширувчи, тортишишга қарши, ўт-сийдик хайдовчи, микробларга қарши восита сифатида фойдаланиб келинган. Тиш қаттиқ оғриганда янги қончўп ўтини чайнаш тавсия этилади.

Юздаги сўғалларни тушириш учун янги олинган сутли шираси ишлатилади.

Абу Али ибн Сино “Қончўп - урук ассаббачин ўти кукунини шаробга солиб дамлаб, тиш оғриғига, учукка даво сифатида ишлатган, кучли тиш оғриганда қончўп ўтини чайналса, тиш оғриғини қолдиради”, - деб ёзади.

Илмий тиббиётда қончўп препаратлари жигар касалликларида, холециститда, ич юмшатувчи, ўт ва сийдик хайдовчи, оғриқ қолдирувчи, тери касалликларида, сугал ва кадокни йўқотишда ишлатилади.

Стоматология амалиётида қончўп ўтидан тайёрланган қайнатмани стоматит ва гингивитларни даволашда оғизни чайиш учун, оғизни ванночка қилиш учун ва жарохатларни, битмайдиган яраларни ювиш учун ишлатиш мумкин.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 2 ош қошиқда майдаланган хончўп ўти устига 3 стакан сув солиб, 5 минут қайнатилади. Сўнгра сузиб олиб, оғиз чайишда, оғизда ванночка хилишда, яра ва жарохатларни ювишда ишлатилади.

ҚОРА АНДИЗ (Девясил высокий) - *Inula helenium* L - астрадошлар - Asteraceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 100- 150 см.га етадиган йирик кўп йиллик ўт ўсимлик. Пояси битта ёки бир нечта, тик ўсади, юқори қисми шохланган. Илдизи ва илдизолди пояси ўзига хос хидга эга. Илдизолди барглари йирик, узун бандли, чўзик тухумсимон ва ўткир учли. Поясидаги барглари майдарок бўлиб, бандсиз, баъзан банди ёрдамида поя ва шохларида кетма-кет жойлашган. Ҳамма барглари сертук, тишсимон, қиррали. Гуллари тилла ранг саватчага тўпланган, рўвакларни ҳосил қилади. Гул баргларининг четдагиси тилсимон, марказдагиси найсимон холда бўлади. Мевалари - тўрт қиррали чузинчоқ писта.

Қора андиз Россиянинг Оврупо қисмида, Кавказ, марказий Осиё, Қозогистон, Ғарбий Сибирнинг тоғ этакларидан тоғларнинг марказий қисмигача бўлган тўқайзорларда, водийларида, буталар орасида, ўтлоқларда, ўрмондаги очик жойларда ва бошқа нам ерларда ўсади. Ўзбекистонда сариқ андиз (девясил большой) *Inula grandis* L учрайди.

Шифобахш қисми илдиз пояси ва илдизи бўлиб, таркибида эфир мойлар, инулин, сапонин, алкалоидлар, витамин Е, смола, аччих бўёқ. шиллик ва бошқа моддалар бор. У ўзига хос хушбўй хидга ва ёкимли, бироз ловиллатувчи мазага эга. Баргида эса лактон ва алантопикриначчик моддалари бор.

Халқ табобатида андиз қадимдан машхур, оммабоп шифобахш ўсимлик сифатида танилган ва ишлатиб келинади. Шунинг учун ҳам аҳоли ўртасида “андиз бор жойда бемор бўлмас” деган нақл юради. Андиз иштахани кузгайди, овқат хазм қилишни яхшилайдди, айниқса, меъда ичак тизими фаолиятини фаоллаштиради, организмда умумий ҳолда алмашинувини муътадиллаштиради. У терлатувчи, сийдик хайдовчи, ўраб олувчи, гижжага қарши, шамоллашга қарши ва тинчлантирувчи таъсир қилади.

Абу Али ибн Сино ёзади: андиз - шабанак ёш болаларда сўлак оқшини тўхтатади. Киздирувчи, сурилтирувчи таъсири бор. Уни асал билан кўшиб кўйилса, кўз остидаги қонталаш, кўкарган (гематома)ларни кетказди.

Илмий тиббиётда илдиз, илдиз поясидан тайёрланган дамлама, қайнатма ва кукуни ўпка ва нафас йўллари касалликларида балғам кўчирувчи, меъда-ичак яраси, меъда яллиғланиши касалликларида, гижжаларни хайдашда, гепатит, холецистит, диабет ва бошқа касалликларда, яллиғланишга қарши восита сифатида қўлланилади.

Стоматология амалиётида андизни дамлама ва қайнатма-ларидан оғиз шиллиқ қавати касалликларида: стоматитлар, гингивитлар, пародонтит ва бошқа яра-жароҳатларни ювиб даволашда ишлатилиши мумкин.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 100 г янги андиз илдиз поясини майдалаб, устига 1 литр сув солиб, 15 минут қайнатиб, 4 соат тиндирилади. Сўнгра сузиб олиб, оғиз чайишда, ванночка қилишда ва жароҳатларни ювишда ишлатилади.

Дамламасини тайёрлаш учун майдаланган андизнинг илдиз ва илдизпоясидан 1 чой хошиҳда олиб, устига 1 стакан қайнаб турган сувсолинади ва усти ёпик идишда 8 соат дамлаб, тиндириб кўйилади. Сўнгра сузиб олиб, оғиз чайиш, ванночка қилиш ва жароҳатларни ювишда ишлатилади.

ҚОРА ҚОРАҚАТ - Смородина (Смородина чёрная) - *Rubus nigrum* L - қорақатдошлар - *Saxifragaceae* оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1-1,5 м бўлган ўсимлик.

У Россиянинг Оврупо қисмида, Сибирда нам ўтлоқларда, ўрмонларда, боткок четларида, арик бўйларида ёввойи ҳолда ўсади. Ўзбекистонда мевали

бута сифатида ўстирилади. Унинг меваси ва барги шифобахш ҳисобланади.

Қора қоракат баргида аскорбин кислота, С1 витамини, Р, эфир мойи бор. Меваси таркибида аскорбин кислота, каротин, витамин В1, В2, В6, К1, органик кислоталар, қанд, ошловчи моддалар ва бошқалар бор. Қора смородина витаминлар манбаи ҳисобланади. Шунинг учун смородина барги ва мева препаратлари цинга, гипо-, авитаминоз, подагра, ревматизм, камқонлик, шамоллаш, томоқ оғриғи, гастрит ва бошқа кўпгина касалликларни даволашда ишлатилади.

Стоматологияда гингивит ва пародонтитларни даволашда, милклар қонаганда смородина мевасини истеъмол қилиш тавсия этилади ва баргидан тайёрланган дамламаси ишлатилади.

Дамламани тайёрлаш учун 2 ош қошиқ смородина меваси ёки баргига қайноқ сув солиб, дамбаб қуйилади. Ярим соатдан сўнг, таъмига ҳараб шакар ҳушилади ва овқатдан олдин ярим стақандан ичилади.

Мевасининг шираси 1:1 нисбатда сув билан аралаштириб, оғиз чайилади. Смородина барглари гуллашдан олдин жуда фойдали ва шифобахшдир.

ГОЗПАНЖА ТУРЛАРИ - (Виды лапчатки). ТИК ЎСУВЧИ
ГОЗПАНЖА (Лапчатка прямостоячая) - *Potentilla erecta* L -
раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 15-50 см.га етадиган ўт ўсимлик. Илдиз-пояси йўғон, калта ва кўп бошли, ер устида горизонтал жойлашган. Пояси тик ўсувчи, шохланган, илдизолди барги узун бандли, 2 ёки 5 пластинкали, кўпинча ўсимлик гуллаган пайтда қуриб қолади. Поядаги барглари 3 пластинкали, йирик кўшимча барги бўлиб, пояда кетма-кет бандсиз

жойлашган. Баргчаси лансетсимон тишли. Гуллари якка холда, узун бандли. Меваси - кўп уруғли мураккаб мева.

Тик ўсувчи ғозпанжа Россиянинг Оврупо қисмида, Кавказ, жанубий-ғарбий Сибирда нам ўтлоқдарда, арик бўйларида, буталар орасида, нинабаргли ўрмонларда, ўрмон четларида ва торф боткокликларида ўсади. Шифобахш қисми илдизпояси ҳисобланади.

Таркибида ошловчи моддалар, сапонинлар, флавоноидлар, елим, смола, крахмал, гликозид, воск, флабофен моддаси бор.

Халқ табобатида тик ўсувчи ғозпанжа илдизпоясининг қайнатмаси ошловчи, балғам кўчируви, яллиғланишга қарши, антибактериал, қон тўхтатувчи, оғриқни қолдирувчи, жароҳатларни битирувчи воситасифатида ишлатилади.

Абу Али ибн Сино маълумотларига Караганда, ғозпанжа - нитафилун яраларга, сиркада қайнатилгани эса учукка қарши ишлатилади. Илдизининг қайнатмаси билан оғиз чайкалса, оғриган тишга ва оғиз чакаларига фойда қилади.

Илмий тиббиётда тик ўсувчи ғозпанжанинг доривор препаратлари меъда-

ичак касалликлари (энтерит, энтероколит)ни, куйган ерларни, экзема ва бошқа тери касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида ўсимликнинг доривор препаратларини буриштирувчи, антисептик восита сифатида оғиз шиллик қавати касалликларини даволашда ва бошқа жароҳатларда оғиз чайиш учун ишлатиш тавсия этилади.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 3 ош қошиқ майдаланган илдизпояси устига 0,5 литр сув солиб, 30 минут қайнатилади, 4 соат тиндириб, сўнгра сузиб, оғиз чайишга, жароҳатларни ювишда ишлатилади.

Дорихоналарда брикет холида сотилади. 2 та майдаланган брикет устига 1 стакан қайнаб турган сув солиб, 30 минут қайнатилади, совигандан сўнг сузиб, оғиз чайиш ва жароҳатларни ювишда ишлатилади.

КУМУШСИМОН ҒОЗПАНЖА (Лапчатка серебристая) -*Potentilla argentea* L – раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 15-40 см.га етадиган ўт ўсимлик. Барглари панжасимон бешга бўлинган. Ўсимликнинг пояси, баргининг пастки томони ва гул косачаси оппок наматсимон туклар билан қопланган. Гуллари сариқ рангли, сийрак калқонсимон рўвакка тўпланган. Меваси - курук, кўп уруғли, мураккаб мева.

Кумушсимон ғозпанжа Россиянинг Оврупо қисмида, шаркий Сибирдаги ялангликларда, курук ўтлоқларда, кияликларда, бўғазорларда, далаларда ва йўл бўйларида ўсади.

Шифобахш қисми ўсимликнинг ер устки қисми (пояси, банди, барги, гули) ҳисобланади. Таркиби яхши ўрганилмаган бўлиб, кўп микдорда ошловчи моддалар, С витамини борлиги аниқданган.

Табобатда кумушсимон ғозпанжа буриштирувчи, микробларга қарши, қон тўхтатувчи, яллиғланишга қарши ва жароҳатларни битирувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида кумушсимон ғозпанжанинг дамламасини, қайнатмаси оғиз шиллиқ қавати яллиғланганида (стоматитларда), милклар қонаганда, тил ва оғиз бўшлиғида яралар пайдо бўлганда ва бошқа жароҳатларда оғизни чайиш, ванночка килиш учун ишлатиш мумкин. Майдаланган баргини докага ўраб, йирингли яра ва жароҳатларга қўйилса, йиринг- дан тозалаб, тез битишига ёрдам беради.

Қайнатмасини тайёрлаш учун 3 чой котик майдаланган кумушсимон ғозпанжа ғсимлиги устига 1 стакан сув қуйиб, 2 соат тиндирилади, сўнг паст оловда қайнагунча ушлаб турилади. Совигаچ, сузиб, оғиз чайишга, ванночка килишга ва жароҳатларни ювишга ишлатилади.

СУДРАЛИБ ЎСУВЧИ ҒОЗПАНЖА, БЕШБАРГ (Лапчатка ползучая) - *Potentilla reptans* L - раъногулдошлар - Rosaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 30-100 см.га етадиган кўп йиллик ўт ўсймлик. Ингичка, судралиб ўсувчи, пояли. Гултожи сарик, тухумсимон. Меваси - тухумсимон, сарик.

Судралиб ўсувчи ғозпанжа Марказий Осиё, Россиянинг Оврупо қисмида ва Кавказдаги адирларда, арик бўйларида, тоғ ёнбағирларида, дарё ёқаларида, ўтлоқларда ва бошқа нам ерларда ўсади. Шифобахш қисми илдизи, илдизпояси ва барги кисобланади.

Таркибида қанд, органик кислоталар, буриштирувчи моддалар, С витамини ва бошқалар бор. Табобатда ундан антисептик, қон тухтатувчи, битирувчи ва оғриқни қолдирувчи восита сифатида ишлатилади.

Стоматология амалиётида судралиб ўсувчи ғозпанжанинг янги баргини сиқиб, ширасини доқа ёки пахта пиликка шимдириб, милқлар қонаганда, жарохатдан қон оққанда қон тўхғатишда фойдаланилади. Тиш оғриганда, оғиз шиллиқ қавати яллиғланганда, стоматитлар ва гингивитларда қайнатмаси билан оғиз чайилса ёки ванночка килинса, яхши фойда қилади.

Дамламасини тайёрлаш учун 1 ош котик ўсимликни кўритиб, майдаланган илдизи ва барги устига 1 стакан қайнаб турган сувни солиб, оғзи берк идишда ярим соат дамлаб кўйилади. Совигандан сўнг, олиб ишлатилади.

ҒЎЗА ТУРЛАРИ (Виды хлопчатника) - *Gossypium species* - гулхайридошлар - Malvaceae оиласига мансуб бўлиб, бўйи 1-2 метрга етадиган бир йиллик ўсимлик сифатида ўстирилади. Пояси шохланган, барги беш, баъзан уч бўлакли бўлади. Меваси - уч ёки беш хонали, пишганда очиладиган кўсак. Ғўза асосан Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Қозоғистон, Туркменистон ва Озарбайжонда экилади.

Тиббиётда пахта мойи, толаси ва илдиз пўстлоғи ишлатилади. Таркибида: пахта (толаси) - 95% гача клечаткадан ташкил топган. Бундан ташқари ёғсимон моддалар, смола ва бошқа бирикмалар бор. Ғўза уруғи (чигит) таркибида 40% гача ярим курийдиган мой, госсиполва унинг унумлари бор.

Пўстлоғида К витамини, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Баргида олма ва лимон кислоталар, гулида антоцианлар, чаноғида эса кўп микдорда ошловчи моддалар мавжуд.

Тиббиётда оддий пахта ва гигроскопик пахта - *Gossypium hygroscopicum* ишлатилади. Оддий пахта компресс ва бошқа муолажаларни бажаришда ишлатилади. Гигроскопик пахта ва ундан тайёрланган материаллар (бинт, дока) яхши шимиш хусусиятига эга бўлгани сабабли, боғлов материали сифатида қўлланилади.

Стоматология амалиётида ғўзанинг чигити ва илдизини қайта ишлаш натижасида олинадиган махсулот - госсипол (*Gossypolum*) препарати ишлатилади.

Госсипол майда кристалл порошокдан иборат, оч сарикдан тўқ сарик ранггача, сувда эримайдиган, спиртда кам эрийдиган модда бўлиб, вирусларга қарши таъсир кўрсатади.

Стоматологияда госсиполнинг 3%ли линименти ишлатилади (Linimentum Gossypoli 3%). Линимент тайёрлашда асос сифатида пахта мойи - Oleum Gossypii ишлатилади. Вирусли стоматитларда оғиз шиллиқ қаватига юпка қилиб кунига 4-6 маҳал 5-7 кун давомида суртилади.

Стоматологияда гигроскопик пахта кўп микдорда қўлланилади.

Гигроскопик пахтадан ўткир периодонтит, сурункали пери- одонтитни кайталанишида фойдаланилади. Бунинг учун тиш қаттиқ оғриб, бир-бирига босганда оғриқ кучайиб, тиш атрофидаги милки кизарганда, гигроскопик пахтадан болишча қилиб милкка кўйиб, пахтани тишлаб турилади. Ҳар 20 минут, ярим соатда алмаштириб турилса оғриқ пасаяди, баъзан бутунлай қолади.

АСАЛАРИ МАХСУЛОТЛАРИДАН ТАЙЁРЛАНАДИГАН ДОРИЛАР

АСАЛАРИ ЕЛИМИ, ПРОПОЛИС (Прополис) - Propolis. Асалари елими - прополис ёпишкок, зич ёки куюк суюклик холидаги ўзига хос ёкимли (кайин хидини эслатувчи) хидли, яшил-кўнғир ёки жигарранг - тўқ кизғиш рангли ва аччикрок ловулластувчи мазали масса. Прополисни ишчи асаларилари турли ўсимликлар (кайин, терак, тол, карагай, арча, қоракарагай ва бошқа дарахтлар)дан йиғади.

Таркиби смола - бальзам, мум, эфир мойи, бензоат, кофе, ферулкислоталар, флавоноидлар, полисахарид ва бошқа моддалардан ташкил топган. Прополис сувда эримайди. Этил спирти ва эфирда яхши эрийди. У оғриқсизлантирувчи, яллиғланишга қарши, антисептик ва буриштирувчи таъсирга эга. Шунинг учун стоматология амалиётида оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати касалликларида ҳамда бошқа яллиғланиш касалликларида ва жароҳатларни битиришда (даволашда) қўлланилиши мумкин.

Илмий таботатда прополис препарати аэрозоль “пропосоль” - номи билан металл баллончаларда чиқарилади ва дорихоналарда сотилади. Оғизда жароҳатланган сохаларга аэрозольни, 3-7 кун давомида кунига 2-3 мартадан сепилади.

Тиш қаттиқ оғриганида, тиш қавагидан овқат колдикдарини олиб ташлаб, озгина прополис қўйилса, бир оздан сўнг оғриқ пасаяди.

АСАЛ (Мёд) - асаларилар махсулоти бўлиб, таркибида организм учун керак бўлган 100 дан ортиқ моддалар бор. Асал витаминлар ва минерал моддалар

манбаи ҳисобланади: витаминлардан В1, В2, В3, фоли кислотаси, витамин В6, Н (биотин), К1, С1, Е1, каротин (витамин А), РР, Д; минерал моддалардан алюминий, борий, фтор, бериллий, ванадий, висмут, галлий, германий, темир, марганец, мис, молибден, натрий, никель, радий, кўрғошин, кумуш, стронций, титан, фосфор, хром, рух, цирконий. Ундан ташқари органик кислоталар (олма, вино, лимон, сут ва шовул кислотаси), оксиллар, ацетилхолин, гормон, антибиотик, фитоцид ва ўстирувчи -биомоддалари бор.

Асални жуда қадимдан Халқ табобатида шифобахш восита сифатида турли касалликларда ишлатиб келинади. Масалан, жарохатларни (айниқса куйган ва йирингли жарохатларни) да- волашда, меъда-ичак {гастрит, дуаденит, энтероколит ва меъда-ичак яраси), жигар, юрак, ўпка, асаб ва рухий касалликларни, тери касалликлари, қандли диабет ва буйрак касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида асал таркибида фтор моддасининг борлиги туфайли кариеснинг олдини олишда (профилактика), тишларни мустахкам

қилишда ва оғиз бўшлиғини дезинфекция қилиш мақсадида тавсия этилади. Лаб касалликларида —лабларнинг сурункали ёрилиши, лаб қуришида фойдаси катта.

Эслатма: Маълумки чой таркибида кўп микдорда фтор моддаси борлиги туфайли кариеснинг олдини оловчи восита сифатида таъсир қилади. Инсонлар кўпинча чойни қанд билан ичишади ва чойнинг бу бебаҳо хусусияти йўқолади (нейтраллашади), яъни қанд организмдан кальций моддасини чиқаради ва тишнинг емирилишига олиб келади. Шунинг учун чойни асал билан ичиш тавсия этилади.

Стоматитларни, яра-жароҳатларни ва бошқаларни даволашда асални бошқа дориларга қўшиб малҳам сифатида ишлатиш мумкин.

АСАЛАРИ ЗАҲАРИ (Апитоксин) - Apis (юнонча асалари, toxicon - заҳар) рангсиз, тиник, ўзига хос асал хидига ўхшаш хидли, аччик, ўткир мазали суюқлик бўлиб, у асалари заҳар ишлаб чиқарувчи безида тўпланади. Асалари заҳари аридан турли усуллар билан олинади ва у кучли антибактериал хоссага эга.

Таркибида оксил моддалар, чумоли, хлорид ва ортофосфат кислоталар, магний фосфат, мис, калий, кальций, темир, рух, марганец тузлари, йод, олтингутурт, ацетилхолин, гистамин, ферментлар (фосфолипаза А ва гиалуронидаза), эфир мойи ва бошқа бирикмалар бор. Асалари заҳари ва ундан тайёрланган доривор препаратлар бод, полиартрит, тропик яра, астма, бош оғриғи (мигрень), радикулит, тромбофлебит, чипқон, пародонтоз, гипертония

ва бошқа касалликларини даволашда ишлатилади.

Халқ табобатида асалари захаридан ҳар хил нерв касалликларини даволашда ишлатилади.

Стоматология амалиётида уч тармокли нерв невралгиясини даволашда апизатрон, вирапин ва эпифор ишлатилади.

Апифорнинг 1 та таблеткасини 20 мл дестилланган сувда эритиб, электрофорез қилиш учун ишлатилади.

Апизатрон ва вирапинни эса суртма дори сифатида ишлатилади.

Rp.: Apiphori 0.001

D.t.d. N 25

S. 1 та таблеткани 20 г дестилланган сувда эритиб, электрофорез учун ишлатилади.

Апизатрон суртма дори ва ампулада суюқдик ҳолида чиқарилади.

Rp.: Ung. Apisothoni 20.0

D.S. суртма дори сифатида ишлатилади.

Вирапин ҳам суртма дори сифатида чиқарилади.

Rp.: Ung. Virapini 20.0

D.S. суртма дори сифатида ишлатилади.

АСАЛАРИ ОНА “СУТИ” (Пчелиное маточное молоко) – сарғиш-оқ рангли, қаймоққа ўхшаш суюқлик бўлиб, бироз нордон мазага эга. Ишчи асаларилари Халқум беида махсус, юқори тўйимли модда ишлаб чиқаради ва у билан она ари боқилади. Ана шу мураккаб таркибли модда асаларини она “сути” номи билан аталади. Таркибида оксил моддалар, қандлар, минерал тузлар, витаминлар (В1, В2, В6, В12, С1, Н, РР1, Е), фолат ва пантотен кислоталар, биотин, инозитол, ниацин, ацетилхолин, ўсиш фактори, ферментлар, жинсий гормонлар, микроэлементлар (темир, марганец, рух, кобальт, магний), 22 та аминокислоталар ва 65% гача сув бўлади.

Асалари она “сути” доривор препаратлари чакалоклар ва ёш болаларда гипотрофия, анорекция (иштаханинг йўқолиши), гипотония, баъзи асаб касалликлари, ўпка сили, артритлар, бруцеллёз, бод, юрак-қон томир, меъда-ичак ва бошқа касал-ликларни даволашда қўлланилади.

Стоматология амалиётида асалари она “сути” препаратлари апилак суртма дори сифатида яра ва жарохатларни даволашда ишлатилади.

Rp.: Ung. Apilaci 3% - 50.0

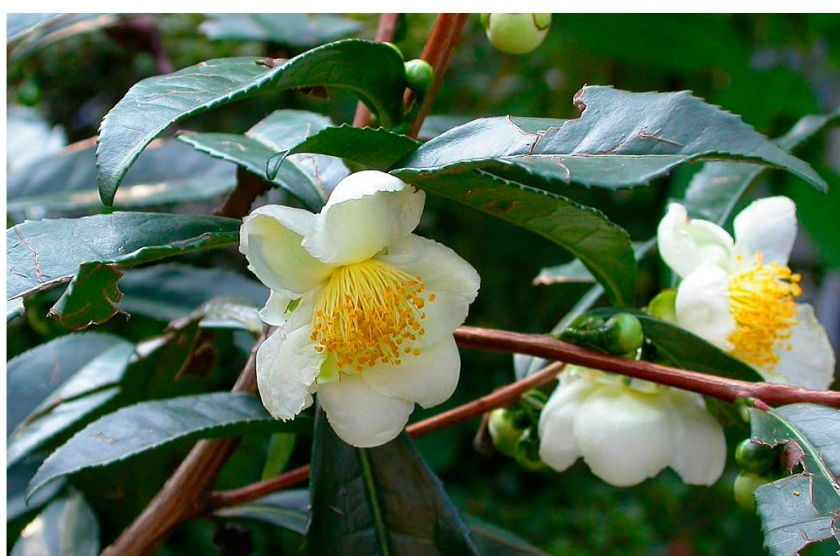
D.S. яра ва жарохатларни даволашда ишлатилади.

СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ЙИҒМА ЧОЙЛАР

Кўпгина касалликларда айрим гиёҳдарнинг ишлатилишидан ташқари, бир неча усимликдан ташкил топган йиғмалар - чойлар сифатида ҳам кенг микёсда қўлланилади, яъни йиғма чойлар муайян касалликларни даволаш учун қўлланиладиган бир нечта шифобахш-доривор ўсимлик махсулотларининг аралашмасидир. Йиғма чойларни уй шароитида тайёрлаш анча қулай.

Йиғма чойлар фармацевтика заводлари ва фабрикаларида тайёрланиб,

кутичаларда ёки халтачаларда (пакетчаларда) қадоқланган холда чиқарилади ва дорихоналар. фитобарлар оркали аҳолига сотилади. Қутича ва халтачалар устига уй шароитида йирмалардан қандай қилиб қайнатма ва дамламалар тайёрлаш усуллари ва қайси касалликларда, қай усулда тайёрлаш тўғрисида маълумот - тавсияномалар ёзиб қўйилган бўлади.

Стоматологик касалликларда қуйидаги йиғма чойлар қўлланилиши мумкин:

Мойчечак гуллари — 30,0

Октол пўстлоги —30,0

Жўка гулла—20,0

Эман пўстлоги20,0

Ушбу йиғма чойдан бир ош қошиқ олиб, унинг устига бир стакан қайноқ сув қуйилади ва 30 минут давомида дамланади. Сўнгра сузиб олиниб, кунига бир неча марта оғиз чайилади ёки ванночка қилинади. Бу амал стоматитларни

даволашда, айниқса, афтоз стоматитда ижобий натижа беради.

Наъматак мевалари - 25,0

Мармарак барглари - 15,0

Тоғрайхон ўти - 10,0

Қайин барги - 5,0

Ушбу йиғма чойдан 2 чой қошиқ олиб, унинг устига бир стакан қайноқ сув куйиб, 30 минут давомида дамлаб куйилади. Сўнгра сузиболиб, кунига бир неча марта оғиз чайилади ёки ванночка қилинади. Бу амал ҳам стоматитларда кенг кулланилади.

Мармарак барглари - 20,0

Тирнокгул гуллари - 10,0

Ёнғок барглари - 10,0

Судралиб ўсувчи тоғ жамбули - 10,0

Ушбу йиғма чойдан бир ош қошиқ олиб, унинг устига 1 стакан қайноқ сув куйиб, 20-30 минут давомида дамланади. Сўнгра сузиб олиб, замбуруғли стоматитда бир неча марталаб кунига оғиз чайилади ва ванночка қилинади.

Эман пўстлоғи - 30,0

Тоғрайхон ўти - 20,0

Гулхайри илдизи - 5,0

Мармарак барглари - 5,0

Ушбу йиғма чойдан икки чой қошиқ олиб, унинг устига 1 стакан қайноқсув куйиб, 30 минут давомида дамланади. Сўнгра сузиб, кунига бир неча марта оғиз чайилади. Бу доривор катарал гингивит касаллигига даво бўлади.

Ялпиз барглари -20,0

Бўймадорон ўти - 20,0

Учбарг барглари -10,0

Ушбу йиғма чойдан бир ош қошиқ олиб, устига бир стакан қайноқ сув солинади ва 30 минут дамлаб кўйилади. Сўнгра сузиб олиб, ярали гингивит касаллигида кунига бир неча марта оғиз чайилади ёки ванночка қилинади.

Парманчик илдизи - 25,0

Бўтакўз гуллари - 20,0

Бу йиғма чойдан икки ош қошиқ олиб, устига ярим литр сув солиб, беш минут давомида қайнатилади. Совигач, сузиб олиб, қайнатма билан кунига бир неча марта оғиз чайилади. Бу доривор пародонтит касаллигига даво бўлади.

Игир илдизи - 15,0

Учбарг барглари - 15,0

Ушбу йиғма чойдан бир ош қошиқ олиб, устига бир стакан қайноқ сув куйиб, 20 минут дамбаб куйилади ва сузиб олиб, кунига бир неча марта оғиз чайилади ёки ванночка қилинади. Бу доривор ҳам пародонтит касаллигига даво бўлади.

Қорақат мевалари - 20,0

Газанда барглари - 20,0

Четан мевалари - 10,0

Ушбу йиғма чойдан бир ош қошиқ олиб, устига бир стакан қайноқ сув солинади. 30 минут давомида дамбаб куйилади, сўнгра сузиб олиб, дамламани илиқ холида кунига ярим стакандан уч марта овқатлангандан сўнг ичилади. Бу доривор пародонтит касаллигига даво бўлади.

ДОРИВОР ПРЕПАРАТЛАРНИНГ СТОМАТОЛОГИК КАСАЛЛИКЛАРДА ИШЛАТИШЛИШИ БЎЙИЧА РЎЙХАТИ

1. Стоматит, гингивит ва пародонтит касалликларида:

Анор	Доривор гулхайри
Алой	Доривор зангви зорба
Арпабодиён	Доривор отқулок
Арча куббаси	Доривор тирноқгул
Асалари елими	Ер қалампир
Аччиқ шувок	Ёнғоқ
Беҳи	Жийда
Бодом	Жўка
Бўймадарон	Зиғир
Далачой	Игир

Илонсимон торон	Оддий зирк
Исирик	Оддий сигиркуйрук
Иттиканак	Оддий тоғжамбил
Каланхой	Оддий тоғрайхон
Капалакгул	Олча
Карам	Оқ қалдирмоқ
Карафс	Пахмоқ қариқиз
Кашнич	Петрушка
Эвкалипт	Пиёз
Экма сабзи	Писта
Эрман	Ровоч
Ўрик	Темиртикан
Қайин	Ток, узум
Қалампир ялпизи	Тол турлари
Қалин баргли бергения	Тотум
Қандағоч	Тоғ арникаси
Қизил дўлана	Хина
Қирқ бўғим	Чой
Қовоқ	Ширчай
Кийик панжа	Шовул
Кичик бўригул	Шотут
Лавлаги	Қовул
Маймунжон	Қовун
Маккажўхори	Қора андиз
Мойчечак	Қара қарақат
Наврўзгул	Ғозпанжа
Наъматак	Ғўза

1.1. Аллергик стоматитларда:

Анор
Бўймадарон
Дармана

1.2. Тил оқариши (молочница)да:

Доривор тирноқгул

Экма сабзи

2. Жароҳатлар ва яра-чақаларда:

Асалари елими

Асалари она “сути”

Баргизўт

Беҳи

Бўймадорон

Гулсапсар

Далачой

Доривор гулхайри

Доривор зангвизорба

Доривор мармарак

Доривор откулоқ

Доривор тирноқгул

Олча

Ошловчи скуппия

Пиёз

Писта

Тизмагул

Ток, узум

Тол турлари

Тотум

Тоғ арникаси

Турп

Хина

Чақанда

Чой

Ёнғоқ

Жийда

Илонсимон торон

Исирик

Иттиканак

Каланхой

Карафс

Кичик тиллабош

Ловия

Мойчечак

Момақаймоқ

Наъматак

Оддий сигирқуйрук

Ширчай

Шовул

Шотут

Эвкалипт

Экма сабзи

Эман

Қайин

Қирқбўғим

Қовул

Қончўп

Қора андиз

Ғозпанжа

3. Қонталаш (гематома), хуснбузар, сепкил ва доғларни кетказишда:

Бодом	Седана
Бодринг	Ток, узум
Гулсапсар	Турп
Доривор гулхайри	Хантал
Игир	Шовул
Иттиканак	Экма сабзи
Лавлаги	Момақаймоқ
Ловия	Оддий тоғрайхон
Маккажўхори	Петрушка
Пиёз	Қалампир ялпиз
Ровоч	Қовун
Саримсоқ пиёз	Қора андиз

4. Милклар қонаганда, тиш олингандан сўнг ва бошқа жарохатлардан қон кетганда:

Анор	Далачой
Баргизўт	Доривор лимонўт
Бозулбанг	Доривор отқулоқ
Жағ-жағ	Ёнғоқ
Исирик	Тол турлари
Иттиканак	Тоғ арникаси.
Кичик бўригул	Шовул
Кичик тиллабош	Шотут
Оддий тоғрайхон	Қалампирмунчок
Ровоч	Қирқ бўғим
Бўймадорон	Ғозпанжа
Газанда	

5. Тишоғриганда:

Асалари елими	Баргизўт
---------------	----------

Гулсапсар	Оддий тоғ жамбул
Доривор лимонўт	Оддий тоғ райхон
Ер қалампир	Саримсоқ пиёз
Ёйғоқ	Седана
Исирик	Хантал
Кичик бўригул	Чой
Кўк тикан	Ўрик
Шовул	Қовоқ
Шотут	Қончўп
Лавлаги	Ғўза турлари
Нўхат	

6. Оғиздаги нохуш хидларни кетказишда:

Анор	Писта
Газанда	Чой
Далачой	Эман
Игир	Қалампирмунчок
Кашнич	Қалампир ялпиз
Доривор лимонўт	

7. Чипқон (фурункул, карбункуллар) чикқанда:

Газанда	Ловия
Дармана	Мамақаймоқ
Доривор гулхайри	Саримсоқ пиёз
Карам	Тизмагул

8. Шишларни сўрилтирувчи:

Аччиқ шувоқ	Дармана шувоқ
Бўймадорон	Доривор гулхайри
Газанда	Капалакгул
Гулсапсар	Нўхот

9. Неврит ва невралгия касалликларида:

Асалари заҳари	Тол турлари
Дармана шувок	Турп
Исирик	Хантал
Оддий тоғ райхон	Қалампир ялпиз
Седана	

10. Лаб бичилганда ва ёрилганда (лаб ёриғида)

Беҳи	Лавлаги
Доривор мармарак	Чақанда
Доривор тирноқгул	Қирқ бўғим
Каланхой	

11. Учук чиққанда:

Беҳи	Тик ўсувчи ғозпанжа
Бодом	Қончўп
Маймунжон	

12. Альвеолитларда:

Бўймадорон	Исирик
Доривор мармарак	Каланхой
Доривор отқулоқ	Кичик тиллабош
Игир	

13. Сўгалларни кўчиришда:

Лавлаги	Седана
Момақаймоқ	Ток, узум
Петрушка	Тол турлари
Пиёз	

14. Артрит (чакка-пастки жағ бۆғимининг яллиғланиши) да:

Хантал

Жийда

15. Оғиз куйганда:

Жийда

Ошловчи скумпия

Олча

Қандағоч

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абипов Р.К. Лекарственные растения и их целебные свойства. / «Мировая наука», № 9 (66). – 2022.
2. Абу Али ибн Сино (Авиценна), Канон врачебной науки. Книга II Ташкент. "Фан" 1982.
3. Блинков И.Л., Лявин В.Н., Машалов А.А., Воронцова Н.С., Абашина Н.Ю. Растения лекарства из них. М., "Медицина" 1990.
4. Виктор Востаков. Секреты целителей Востока. Ташкент, "Узбекистан", 1993 г. Гринкевич Н.И. Лекарственные растения. М., "Высшая школа", 1991 г.
5. Государственный реестр лекарственных средств. / Архивная копия от 15 апреля 2020 на Wayback Machine // Минздрав России. – М. 2020.
6. Жураев Э., Хужаева Д., Набиев М. Шифобахш гиёх шарбатлар, "Мехнат", 1992.
7. Йориш Н.П. Пчёлы и медицина. Ташкент, "Медицина", 1974. Карим Махмудов. Чойнома. Тошкент, "Камалак", 1993.
8. Каримов В., Шомахмудов А. Халқтабобати ва замонавий илмий тиб- биётда кулланадиган шифобахш усимликлар. Тошкент, "Ибн Сино номидаги нашриёт". 1993.
9. Ковалева Н.Г. Домашний лечебник растениями. Ташкент. Изд. "ёзувчи", 1996, 112 бет.
10. Косимов А.И., Холматов Х.Х. Русча —Узбекча—лотинча фармацевтик терминлар луғоти. Тошкент, "Ибн Сино номидаги нашриёт", 1990.
11. Мадрахимов А.С. Усимлик ва инсон саломатлиги. Тошкент, "Мехнат", 1991.
12. Махмуд Хасаний, Сурайё Каримова. Навоий даври табобати. Тошкент, "Ибн Сино номидаги нашриёт", 1991.
13. Набиев М., Шальнёв В., Иброхимов А. Шифобахш неъматлар. Тошкент, "Мехнат", 1986.
14. Нигматова И.М. Лечение гингивита у ортодонтических пациентов с применением настоя лепестков красной розы по методу Авиценны. / Тезис.

"Ибн Сино илмий мероси ва замонавий тиббиётнинг долзарб муаммолари" мавзусидаги VIII Халқаро Ибн Сино ўқишлари илмий-амалий анжумани илмий тўплами. Т., 2015 20-21 ноябр. Бухоро ш. Б. 82.

15. Турова А.Д., Сапожникова Э.Н. Лекарственные растения СССР и их применение. М., "Медицина", 1983.

16. Файзуллаев Т.Н., Епишев В.А. Стоматитлар ва уларни давлалаш. Медицина. Тошкент 1983 —112 бет.

17. Холматов Х.Х., Ҳарламов И.А., Мавланкулова З.И. Лекарственные растения Центральной Азии. Ташкент, Изд. Абу Али ибн Сино, 1998, 296 бет.

18. Холматов Х.Х., Ахмедов У.А. Фармакогнозия. Тошкент, "Ибн Сино номидаги нашриёт". 1995.

19. Ҳаркевич Д.А. Фармакология. 6-е изд., -М.: Медицина, 1999.- 664 с.

20. Шифобахш ўсимликларнинг стоматология амалиётида қўлланилиши /Монография/ //Олтоева Н.О., Шоисломов Б.Ш., Нигматов Р.Н., Пулатова Т.П. – Тошкент, 2001.- 186 с.

МУНДАРИЖА

Номи	Бети
СЎЗ БОШИ	3
ГИЁХЛАРНИНГ ХАЛҚ ТАБОБАТИ ВА ИЛМИЙ ТИББИЁТДА ТУТГАН ЎРНИ	7
ТИШ, ЖАҒ ВА ОҒИЗ БЎШЛИҒИ ШИЛЛИҚ ПАРДАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС АНАТОМО-ФИЗИОЛОГИК ТУЗИЛИШИ, ОРГАНИЗМНИНГ БОШҚА АЪЗО ВА ТЎҚИМАЛАРИ БИЛАН УЗВИЙ БОҒЛИҚЛИГИ	9
ТИШ ҚАТТИҚ ТЎҚИМАСИ ВА ЮЗ-ЖАҒ СОХАСИ КАСАЛЛИКЛАРИ	18
НЕРВ ТИЗИМИДА РЎЙ БЕРАДИГАН КАСАЛЛИКЛАР (ГЛОССАЛГИЯ, НЕВРИТ, УЧ ТАРМОҚЛИ НЕРВ НЕВРАЛГИЯСИ)	21
СТОМАТИТЛАР	22
ДОРИВОР ЎСИМЛИКЛАР ВА УЛАРНИНГ СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА ИШЛАТИЛИШИ	31
АНОР	31
АЛОЙ, САБУР	32
АРПАБОДИЁН, ОДДИЙ АРПАБОДИЁН	34
АРЧА, ОДДИЙ АРЧА	35
АЧЧИҚ ШУВОҚ, ЭРМОН	36
БАРГИЗУТ, КАТТА ЗУБТУРУМ	37
БЕҲЯ, ЧЎЗИНЧОҚ БЕҲИ	40
БОДОМ	41
БОДРИНГ	42
БОЗУЛБАНГ, ГАНГИТУВЧИ БОЗУЛБАНГ	44
БЎЙМАДАРОН, ОДДИЙ БЎЙМАДАРОН	45
ГАЗАНДА, ГАЗАКЎТ, ЧАЁНЎТ	47
ГУЛСАПСАР	49
ДАЛАЧОЙ, ТЕШИК ДАЛАЧОЙ, ҚИЗИЛ ПОЙЧА, ЧОЙ ЎТ, САРИҚ ЧОЙ, ЧОЙ ЧЎП	50
ДАРМАНА ШУВОҚ	52
ДОРИВОР ГУЛХАЙРИ	53
ДОРИВОР ЗАНГВИЗОРБА	55
ДОРИВОР ЛИМОНЎТ	57
ДОРИВОР МАРМАРАК, МАВРАК	58
ДОРИВОР ОТҚУЛОҚ	60
ДОРИВОР ТИРНОҚГУЛ	61
ЕРҚАЛАМПИР, ХРЕН	63

ЁНҒОҚ	64
ЖАҒ-ЖАҒ, ОЧАМБИТИ	65
ЖИЙДА, ТОР БАРГЛИ ЖИЙДА	67
ЖЎКА, АРҒУВОН	69
ЗИҒИР	70
ИГИР, ОДДИЙ ИГИР	71
ИЛОНСИМОН ТОРОН, ЕРҚЎНОҚ	72
ИСИРИҚ, АДРАСПАН	74
ИТТИКАНАК	75
КАЛАНХОЙ, ПАТСИМОН КАЛАНХОЙ	77
КАПАЛАКГУЛ - УЧ РАНГЛИ БИНАФША	78
КАРАМ	80
КАРАФС, ХУШБЎЙ КАРАФС	81
КАШНИЧ, ЭКМА КАШНИЧ	83
КИЙИК ПАНЖА	84
КИЧИК БЎРИГУЛ	85
КИЧИК ТИЛЛАБОШ	86
КЎКТИКАН	88
ЛАВЛАГИ	89
ЛОВИЯ	90
МАЙМУНЖОН, ОДДИЙ МАЙМУНЖОН	91
МАККАЖЎХОРИ	93
МОЙЧЕЧАК, ДОРИВОР МОЙЧЕЧАК	95
МОМАКАЙМОК, ҚОҚИ ЎТ	96
НАВРУЗГУЛ	98
НАЪМАТАК ТУРЛАРИ	99
НЎХАТ	101
ОДДИЙ ЗИРК, ҚОРА ЗИРК	102
ОДДИЙ СИГИРКУЙРУК	104
ОДДИЙ ТОҒЖАМБУЛ	105
ОДДИЙ ТОҒРАЙХОН	106
ОЛЧА	108
ОШЛОВЧИ СКУМПИЯ	109
ОК КАЛДИРМОК, КЎКА	110
ПАХМОК КАРИКИЗ	111
ПЕТРУШКА, ОДДИЙ ПЕТРУШКА	113
ПИСТА	116
РОВОЧ, ТАНГУТ РОВОЧИ	117
САРИМСОҚ ПИЁЗ	119
СЕДАНА	120
ТИЗМАГУЛ	121

ТЕМИРТИКАН	122
ТОК, УЗУМ	123
ТОЛ ТУРЛАРИ	125
ТОТУМ	126
ТОҒ АРНИКАСИ	128
ТУРП	129
ХАНТАЛ, САРЕПТ ХАНТАЛИ	130
ХИНА	132
ЧАҚАНДА, ЖУМРУТСИМОН ЧАҚАНДА	134
ЧОЙ, ХИТОЙ ЧОЙИ	135
ШИРЧОЙ	137
ШОВУЛ	138
ШОТУТ	139
ЭВКАЛИПТ ТУРЛАРИ	140
ЭКМА САБЗИ	142
ЭМАН, ОДДИЙ ЭМАН	143
ЎРИК, ОДДИЙ ЎРИК	144
ҚАЙИН, ОҚ ҚАЙИН	146
КАЛАМПИРМУНЧОҚ	147
ҚАЛАМПИР ЯЛПИЗ	149
КАЛИН БАРГЛИ БЕРГЕНИЯ	151
ҚАНДАҒОЧ	152
ҚИЗИЛ ДЎЛАНА	154
ҚИРҚБЎҒИМ, ДАЛА ҚИРҚ	156
ҚОВОҚ, САПЧА ҚОВОҚ, ОДДИЙ ҚОВОҚ	157
ҚОВУЛ, ТИКАНЛИ КАВАР	158
ҚОВУН	160
ҚОНЧЎП, КАТТА ҚОНЧЎП	161
ҚОРА АНДИЗ	162
ҚОРА ҚОРАҚАТ	164
ҒОЗПАНЖА ТУРЛАРИ	165
КУМУШСИМОН ҒОЗПАНЖА	167
СУДРАЛИБ ЎСУВЧИ ҒОЗПАНЖА, БЕШБАРГ	168
ҒЎЗА ТУРЛАРИ	169
АСАЛАРИ МАХСУЛОТЛАРИДАН ТАЙЁРЛАНАДИГАН	
ДОРИЛАР	171
АСАЛАРИ ЕЛИМИ, ПРОПОЛИС	171
АСАЛ	171
АСАЛАРИ ЗАҲАРИ	173
АСАЛАРИ ОНА “СУТИ”	174
СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН	

ЙИҒМА ЧОЙЛАР	175
ДОРИВОР ПРЕПАРАТЛАРНИНГ СТОМАТОЛОГИК	
КАСАЛЛИКЛАРДА ИШЛАТИШЛИШИ БЎЙИЧА РЎЙХАТИ	178
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР	188
МУНДАРИЖА	190

Р.Н. Нигматов, Б.Ш. Шоисломов, Н.Р. Нигматова

**СТОМАТОЛОГИЯ АМАЛИЁТИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН
ШИФОБАХШ ЎСИМЛИКЛАР**

Босишга рухсат этилди 10.07.2024 й. Бичими 84x108/32.

Шартли босма табаги 8.0. Нашр босма табаги 8,2.

Адади 500 нусхада. Баҳоси шартнома асосида. Буюртма № 83.

Тошкент тиббиёт академияси нашриёти.

Тошкент-10048, Тараққиёт кўчаси, 103-уй.